

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 3 (55)

Бишкек – 2021

Периодичность: 3 выпуска в год
Учредитель: Кыргызская академия образования

Главный редактор

Мамытов А. М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н. К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО доктор педагогических наук, профессор
Байгазиев С.О.	доктор филологических наук, профессор, академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Бабаев Д.Б.	член-корреспондент КАО доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Турдугулов А.Т.	доктор филологических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

Адрес редакции: г. Бишкек, Эркиндик бульвары 25

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов Абакир,
доктор педагогических наук, профессор,
главный научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**К ВОПРОСУ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ОБ ОБРАЗОВАНИИ**

*Мамытов Абакир,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
башкы илимий кызматкери,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ МЫЙЗАМДЫ ЖАКШЫРТУУ МАСЕЛЕСИ

*Mamytov Abakir,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
chief researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

**ON THE ISSUE OF IMPROVING LEGISLATION KYRGYZ
REPUBLIC ON EDUCATION**

Аннотация: В статье рассмотрена проблема гармонизации основных понятий, используемых в совершенствовании законодательных основ системы образования Кыргызской Республики в контексте законов государств-участников СНГ. Показана роль и значение основных понятий, текущее их состояние и тенденция усиления количественного их разрыва на основе анализа действующих в Российской Федерации, в Республике Беларусь и в Республике Казахстан законов об образовании. Отмечена важность их гармонизации в целях формирования общего образовательного пространства в рамках государств-участников СНГ.

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагынын мыйзамдык негиздерин өнүктүрүүдө мыйзамдагы негизги түшүнүктөрдү КМШ өлкөлөрүнүн негизги түшүнүктөрү менен жуурулуштуруу маселеси каралган. Россия Федерациясынын, Беларусь Республикасынын жана Казакстан Республикасынын билим берүү жөнүндөгү мыйзамдарын анализдөөнүн негизинде негизги түшүнүктөрдүн орду, учурдагы абалы жана сандык өңүттө орун ала баштаган мүнөздүү тенденциялары белгиленген. КМШ өлкөлөрүнүн билим берүү жаатындагы бирдиктүү аймагын түзүү максатында негизги түшү-

нүктөрдү жуурулуштуруу маселесинин мааниси белгиленген.

Annotation: *The article considers the problem of harmonization of the basic concepts used in improving the legislative framework of the education system the Kyrgyz Republic in the context of the laws of the member States of the Commonwealth of Independent States. The role and significance of the basic concepts, their current state and the tendency to increase their quantitative gap are shown based on the analysis of existing in the Russian Federation, in the Republic Belarus and the Republic of Kazakhstan have laws on education. The importance of their harmonization in order to form a common educational space within the member states of the Commonwealth of Independent States was noted.*

Ключевые слова: *основные понятия, тенденция разрыва, гармонизация, законы государств-участников СНГ «Об образовании».*

Түйүндүү сөздөр: *негизги түшүнүктөр, ажырым тенденциясы, жуурулуштуруу, КМШ катышкан-мамлекеттердин «Билим берүү жөнүндө» мыйзамдары.*

Key words: *basic concepts, gap trend, harmonization, laws of the CIS member states «On education».*

Введение. Система образования формируется, опираясь на накопленный в стране опыт работы, и совершенствуется, учитывая глобальные вызовы современности, запросы личности, общества и государства. Основные виды отношений, которые имеют место в сфере образования, регулируются законодательством об образовании соответствующих стран. В нашей стране эти отношения регулируются Конституцией Кыргызской Республики, законами Кыргызской Республики «Об образовании», «О статусе учителя», «О начальном профессиональном образовании», «О дошкольном образовании» и нормативно-правовыми актами, вступившими в установленном законом порядке в силу, международными договорами и соглашениями, участником которых является Кыргызская Республика, а также общепризнанными принципами и нормами

международного права, являющимися составной частью законодательства Кыргызской Республики об образовании.

В Кыргызстане с мая 2022 года начнёт действовать новый основной закон страны – Конституция Кыргызской Республики, которым установлены новые политические и социально-экономические основы конституционного строя, духовно-культурные основы общества и другие ключевые правовые вопросы [1]. В связи с этим, начата масштабная инвентаризация действующих отраслевых законов в целом, и в системе образования, в частности. Рабочая группа, созданная министерством образования и науки Кыргызской Республики, внесла предложение о необходимости объединить все действующие 4 закона сферы образования в один единый закон Кыргызской Республики «Об образовании» [2], и тем самым совершенствовать законодательную базу отрасли, приводя ее в соответствие с требованиями Конституции Кыргызской Республики.

В связи с вышеизложенным мы задались **целью** проанализировать предпосылки, которые приводили к пересмотру законов об образовании государств-участников СНГ первого поколения за годы их государственного суверенитета, уточнить количественные признаки основных понятий, используемых в ныне действующих законодательствах вышеуказанных стран, и обосновать важность их гармонизации ради формирования общего образовательного пространства.

Методы исследования. Основным методом исследования являлся метод теоретического анализа литературы в целом, и контент-анализа основных понятий, используемых в законодательствах, в частности.

Результаты исследования. В разработке любого законодательства, в том числе и в образовании, ключевое значение играют так называемые основные понятия. Они характеризуют единство существенных свойств и отношений предметов, которые отображаются в мышлении. Слова и словосочетания, с помощью которых обозначают

основные понятия, принято называть терминами. В работе с ними важно уяснить их содержание и объём. Исходя из того, что содержанием понятия называется совокупность существенных признаков класса предметов, а объёмом – совокупность самих предметов (или классов предметов), которые попадают под это понятие. Между содержанием и объёмом основного понятия существует определенная зависимость: чем больше содержание понятия, тем меньше его объём, т.е. чем больше признаков входит в понятие, тем меньше предметов это понятие охватывает (и наоборот).

Возвращаясь к разработке законодательства об образовании Кыргызской Республики, в историческом плане отмечаем, что первый закон «Об образовании» был принят в далеком 1992 году [3], а ныне действующий – в 2003 году [4]. Сложилось так, что правовые отношения в сфере образования в нашей стране стали регулироваться не только законом «Об образовании», но и другими законами. В 1999 году Жогорку Кенеш принял закон Кыргызской Республики «О начальном профессиональном образовании» [5], в 2001 году – «О статусе учителя» [6] и в 2009 году – «О дошкольном образовании» [7]. Инициатива отдельных депутатов о разделении закона об образовании в два самостоятельных закона о школьном образовании и о высшем профессиональном образовании, которая была проявлена в последующие годы, не увенчалась успехом. Не была доведена до логического конца и другая инициатива, которая связана с попыткой объединить все действующие законы в единый и разработать новый Кодекс Кыргызской Республики «Об образовании».

Если тенденция дробления законодательства об образовании доминировала в период с 2004 по 2010 годы, то тенденция их объединения стала характерной примерно до 2014 года. Она с новой силой стала проявляться в 2021 году, в связи с вышеотмеченной инвентаризацией всех действующих законов Кыргызской Республики и их приведением в соответствие с нормами новой Конституции страны, с

одной, и стремлением преодолеть случаи дублирования и коллизий, которые заложены в них, с другой стороны.

С точки зрения логики, любой закон должен реагировать на перемены, которые происходят в обществе, и время от времени претерпевают изменения и дополнения, или же перерабатывается кардинально. С этих позиций определенный интерес вызывает то, за какое время были приняты законы об образовании второго поколения государств-участников СНГ. Известно, что все постсоветские страны, в том числе и Кыргызстан, свои национальные законы об образовании принимали в первой половине 90-х годов прошлого века. Что касается осознания, разработки и ввода второго поколения законов об образовании отмечаем, что в Российской Федерации для решения указанной задачи потребовалось более 20 лет, т.е. ныне действующий Федеральный закон «Об образовании» Российской Федерации принят в 2012 году [8-9]. Республика Беларусь обновил свой закон «Об образовании» спустя 19 лет, приняв в 2011 году Кодекс Республики Беларусь «Об образовании» [10]. Республика Казахстан с указанной задачей справилась спустя 15 лет, приняв в 2007 году соответствующий закон об образовании [11-12]. Что касается Кыргызской Республики, то она проявила достаточно высокую оперативность и, спустя 11 лет, полностью переработала и приняла в 2003 году ныне действующий закон «Об образовании».

Что касается предпосылок, которые диктовали необходимость принципиального обновления законодательства об образовании, то, на наш взгляд, они были в большей степени связаны с двумя обстоятельствами. Первое – с дальнейшим углублением рыночных отношений, которые требовали совершенствовать правовые основы осуществления образовательной деятельности, и, второе – с необходимостью гармонизовать национальную систему образования в международное образовательное пространство. Заметим, что в этом плане в 1996 году ЮНЕСКО была принята и рекомендована для руководства Международная стандарт-

ная классификация образования (МСКО) [13].

Вышеуказанной классификацией были охарактеризованы основные виды, уровни и типы образования, которые имели определенные отличия относительно существовавшей в то время практикой в постсоветских странах и их учет в совершенствовании национального образовательного законодательства, безусловно, способствовала бы делу их интеграции в мировое образовательное пространство. Эта проблема перед постсоветскими странами стояла вполне остро и нуждалась в разрешении. Кроме этого, руководствуясь классификацией ЮНЕСКО каждые 10 лет собирались статистические данные и составлялись для обзора отчеты о состоянии образования в мире. Естественно, соответствующие статистические данные открывали перспективу осуществления сравнительного анализа основных параметров системы образования и обосновать меры политики по ее дальнейшему реформированию, что без совершенствования соответствующей законодательной базы представить невозможно.

В контексте вышеизложенного, с сожалением приходится констатировать, что оказавшись в начале века в лидирующих позициях в вопросе гармонизации национального законодательства об образовании с переменами, происходящими в глобальном мире, в последующие годы Кыргызстан потерял былую созидательность. Для нашей страны стала характерной дробление законодательства об образовании и внесение изменений и дополнений в действующие законы. Например, с 2003 года в действующий закон Кыргызской Республики «Об образовании» изменения и дополнения в общей сложности были внесены в тридцать раз. Показательно, что если восемь раз они были внесены в период до 2012 года, то двадцать два раза – до 2020 года, что свидетельствует об усилении тенденции не соответствия норм и требований закона об образовании к быстро меняющимся переменам в обществе. Однако темпы внесения изменений и дополнений в другие три закона Кыргызской Республики

сферы образования оказались не такими. В частности, закон Кыргызской Республики «О начальном профессиональном образовании» претерпел изменения всего лишь три раза (2008, 2011 и 2012 гг.), «О статусе учителя» – семь раз (2005, 2006, 2009, 2010, 2011, 2013 и 2014 гг.) и «О дошкольном образовании» – один раз (2011 г.). Разное количество изменений и дополнений, внесенное в образовательное законодательство, и их временные признаки позволяют констатировать о наличии противоречия в части совершенствования образовательного законодательства, с одной стороны, а практика их применения – все чаще стали сопровождаться случаями дублирования.

Выше нами отмечено, что после принятия в 2021 году новой Конституции Кыргызской Республики, изменившей систему правления в стране, возникла проблема инвентаризации всех законов, в том числе и действующего законодательства об образовании. Необходимость приведения содержания законодательства об образовании в соответствие с требованиями Основного Закона страны бесспорна. Предложение рабочей группы об объединении всех четырех действующих законов системы образования в один правильное. Единственное, учитывая, что вопросы системы образования достаточно многоплановы и сложны, и в так называемой «войне законов», имеющей место в реальной жизни, мы бы предложили разработать новый закон «Об образовании» в более высоком статусе, т.е. в статусе Кодекса «Об образовании», как это сделано в Республике Беларусь.

Исходя из того, что при любом варианте разработки нового закона об образовании неизбежным является вопрос об определении перечня основных понятий, при помощи которого формируется его содержание. Заметим, что эти признаки в законодательствах государств-участников СНГ разные. А это обстоятельство не способствует формированию общего образовательного пространства, о котором достаточно часто заявляют лидеры дружественных стран. Например, больше всех основные понятия выделены в законе

«Об образовании» Республики Казахстан (126), второе место занимает закон Кыргызской Республики (57), третье место – Российской Федерации (34) и наименьшим количеством основных понятий отличается Кодекс «Об образовании» Республики Беларусь (22).

Вышеуказанное показывает о наличии явной тенденции усиления количественного разрыва, характерного перечню основных понятий, при помощи которых формируются содержание законодательной базы. Более глубокий анализ содержания основных понятий, о которых идет речь, позволяет отметить наличие и другой проблемы – различие в их толковании. Последнее, с точки зрения законотворческой деятельности, имеет ключевое значение, поскольку формирует сущностные характеристики тех или иных явлений, проявляющихся в системе образования страны¹. Что касается стран, официально состоящих в межгосударственных дружественных структурах, какой является СНГ, их роль и значение возрастает в разы, поскольку приходится решать такие проблемы, как формирование общего образовательного пространства, о взаимном признании эквивалентности образования, документов об образовании и о свободном трудоустройстве граждан государств-участников СНГ.

Мы считаем, что повышенный интерес к основным понятиям, которые используются в законотворческой деятельности в контексте инициативы их инвентаризации и предложения по разработке нового закона Кыргызской Республики «Об образовании», объясняется следующими обстоятельствами:

Во-первых, тенденция увеличения количественного разрыва основных понятий, которая характерна образовательному законодательству государств-участников СНГ, нуждается в пристальном внимании про-

фессионального сообщества и в существенном снижении. С точки зрения снижения наметившейся тенденции важное значение имеют вопросы их толкования и практического применения, где принципиально важным являются отличия содержательного характера. Заметим, что такая тенденция возникла не сегодня и были приняты первые попытки ее преодоления. Речь идет о том, что в 2012 году был реализован специальный проект, поддержанный Межгосударственным фондом гуманитарного сотрудничества (МСФС). В целях содействия построению на постсоветском образовательном пространстве общего образовательного пространства, на базе Московского института стали и сплавов был разработан «Словарь согласованных терминов и определений в области образования государств-участников Содружества Независимых Государств» [14]. Проект возглавила доктор технических наук, профессор Виктория Федоровна Пугач, а экспертами Словаря выступили Л.С. Гребнев (Россия), Ш.М. Каланова, С.М. Омирбаев (Республика Казахстан), И.Х. Каримова (Республика Таджикистан), А.В. Макаров, В.Т. Федин (Республика Беларусь), А.Р. Папоян, Р.Р. Степанян (Республика Армения) и А.М. Мамытов (Кыргызская Республика) – автор настоящей работы.

В результате на основе анализа модельного закона «Об образовании» [15], разработанного по инициативе Межпарламентской ассамблеи СНГ, законов об образовании стран Содружества, а также ряда международных документов, в том числе ЮНЕСКО, Международной организации труда и других, было отобрано более 200 понятий и терминов, согласованное содержание которых предложено использовать в руководящей, научно-педагогической и законотворческой деятельности в области образования для государств-участников СНГ.

Однако, практика последних лет показала, что несмотря на вышеизложенные меры, тенденция разрыва основных понятий, отличия объемного и содержательного характера, к сожалению, остаются не приостановленными.

¹ Подробный анализ содержания основных понятий приведен в книге А. Мамытова «Основные понятия закона Кыргызской Республики «Об образовании» в контексте законов государств-участников СНГ». – Бишкек, 2022. – 57 с.

Во-вторых, миграционные процессы, характерные для современного мира и сопровождаемые с выездом граждан одной страны в другую стали вполне глобальными. Люди все чаще мигрируют не только в целях получения (продолжения) профессионального образования или осуществления научно-исследовательской деятельности на соискание ученой степени, но и просто для осуществления трудовой деятельности, где имеются более лучшие условия оплаты труда. Эти и другие особенности современной жизни требуют неотложного решения вопроса о взаимном признании документов об образовании, о полученной квалификации, о присуждении ученой степени и о присвоении ученого звания, полученного в одной стране, официальными структурами другой страны. Указанные обстоятельства диктуют необходимость не только профессионального формирования и однотипного толкования содержания основных понятий, которые используются в законодательных актах в сфере образования государств-участников СНГ, но и становятся актуальными относительно реализации политики беспрепятственного осуществления трудовой деятельности гражданами стран-участников Евроазиатского экономического союза (ЕАЭС), созданного в 2015 году [16].

Учитывая вышеуказанное, а также то, что основной поток миграции для граждан Кыргызской Республики тесно связан с Российской Федерацией, Республикой Казакстан и частично с Республикой Беларусь, где экономическая ситуация более благоприятна для проживания, предметом нашего анализа стали основные понятия, указанные в законе Кыргызской Республики «Об образовании», в контексте законов вышеуказанных стран и Словаря согласованных терминов и определений в области образования государств-участников Содружества Независимых Государств.

В-третьих, сравнительная характеристика возникшей проблемы и обобщение ее основных аспектов в определенной мере основаны и на личном опыте, накопленном в области законотворческой деятельности.

Автор статьи являлся разработчиком первого закона Кыргызской Республики «Об образовании» и официальным его докладчиком на пленарном заседании Жогорку Кенеша Кыргызской Республики, рассмотревшем и утвердившем соответствующий законопроект (16 декабря 1992 года). Он принимал непосредственное участие в разработке ныне действующего закона Кыргызской Республики «Об образовании», введенного в действие с 2003 года, а также – в составлении Словаря согласованных терминов и определений в области образования государств-участников Содружества Независимых Государств, подготовленного МФГС в Москве в 2012 году. В связи с тем, что представление развернутой характеристики сравнительной оценки содержания основных понятий и их отличительных особенностей в рамках одной статьи невозможно, отмечаем, что более подробную информацию можно получить в другой работе автора [17], считая, что ее необходимо учитывать при подготовке нового закона Кыргызской Республики «Об образовании».

Выводы:

1. Для государств-участников СНГ предпосылки обновления и ввода второго поколения законов об образовании, сформировались по-разному. Между первым и вторым поколениями законов об образовании в Кыргызстане прошло 11, в Казахстане – 15, в Белоруссии – 19 и в России – 20 лет. В практике Республики Беларусь впервые был поднят статус закона об образовании, т.е. принят в статусе Кодекса «Об образовании».

2. Действующее второе поколение законов об образовании государств-участников СНГ содержит разное количество основных понятий, при помощи которых сформировано их содержание. Количество основных понятий, используемое в соответствующих законах, имеют большой размах. Наиболее большое их количество использовано в законах Республики Казакстан (126 наименований) и Кыргызской Республики (57), на порядок меньше – в законах Российской Федерации (34) и Республики Беларусь (22), что свидетель-

ствует о разном уровне понимания сущностных характеристик явлений и о явной тенденции усиления разрыва в вопросе их толковании. Проблема гармонизации основных терминов, используемых в законотворческой деятельности в сфере образования, в определенной мере сгладила разработку Словаря согласованных терминов и определений по линии МФГС, но полностью ее не решила.

3. В вопросе гармонизации национального закона об образовании с переменами, происходящими в глобальном мире, в постсоветском пространстве двухтысячных годов Кыргызстан занимал лидирующее положение, однако в последующем была потеряна былая созидательность. В настоящее время возникла проблема совершенствования образовательного законодательства, приведения в соответствие с нормами и требованиями новой Конституции страны, разрабатывая объединенный закон «Об образовании», инициируя возможное повышение его статуса до Кодекса. При любом варианте совершенствования законодательных основ системы образования одним из ключевых вопросов станет вопрос уточнения оптимального количества основных понятий, формирование соответствующего их содержания, позволяющее решать вопросы их однотипного толкования, что служит делу гармонизации систем образования государств-участников СНГ.

Литература:

1. Конституция Кыргызской Республики. Введена в действие [Законом](#) Кыргызской Республики от 5 мая 2021 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg>. (Дата обращения 21.12.2021).
2. Приказ министра образования и науки Кыргызской Республики № 993/1 от 2 декабря 2020 года «О создании рабочей группы по анализу законодательства в области образования».
3. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 16 декабря 1992 года №1074-ХІІ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/> (дата обращения 21.12.2000).
4. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 30 апреля 2003 года №92. (В редакции Законов КР от 28 декабря 2006 года № 225, 31 июля 2007 года №111, 31 июля 2007 года № 115, 20 января 2009 года № 10, 17 июня 2009 года № 185, 15 января 2010 года № 2, 13 июня 2011 года № 42, 8 августа 2011 года №150, 29 декабря 2011 года № 255, 29 декабря 2012 года № 206, 4 июля 2013 года № 110, 30 июля 2013 года № 176, 5 ноября 2013 года № 199, 16 декабря 2013 года № 221, 30 мая 2014 года № 82, 18 июля 2014 года № 144, 16 января 2015 года № 15, 15 апреля 2015 года № 82, 17 апреля 2015 года № 84, 3 августа 2015 года № 213, 29 июня 2016 года № 92, 22 февраля 2017 года № 32, 23 мая 2017 года № 84, 8 июня 2017 года № 100, 16 февраля 2018 года №22, 30 июля 2018 года № 76, 2 августа 2018 года № 78, 17 мая 2019 года № 64, 14 июня 2019 года № 71, 1 июля 2019 года №78, 24 июля 2020 года № 89, 14 августа 2020 года № 128). [Электронный ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/> (дата обращения 21.12.2000).
5. Закон Кыргызской Республики «О начальном профессиональном образовании» от 26 ноября 1999 года №129. (В редакции Закона КР от 5 апреля 2008 года № 53,8 августа 2011 года № 150, 10 апреля 2012 года №28). [Электронный ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/> (Дата обращения 21.12.2000).
6. Закон Кыргызской Республики «О статусе учителя» от 14 января 2001 года № 9. (В редакции законов КР от 18 июля 2005 года № 105, 30 июля 2005 года № 117, 28 декабря 2006 года № 210, 25 июня 2009 года № 189, 26 марта 2010 года № 56, 8 августа 2011 года № 150, 15 января 2013 года № 3, 18 июля 2014 года № 144) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://edu.gov.kg/ru> (Дата обращения 21.12.2000).
7. Закон Кыргызской Республики «О дошкольном образовании» от 29 июня 2009 года № 198. (В редакции Закона КР

- от 8 августа 2011 года № 150) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/> (Дата обращения 21.12.2000).
8. Закон Российской Федерации «Об образовании» от 10 июля 1992 года №3266-1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (Дата обращения 21.12.2000).
9. Федеральный закон «Об образовании Российской Федерации» от 29 декабря 2012 года № 273-ФЗ. [Электронный ресурс] / <http://www.consultant.ru> (Дата посещения 21 декабря 2020 года).
10. Кодекс Республики Беларусь «Об образовании» от 13 января 2011 года № 243-3. [Электронный ресурс] / https://kodeksy-by.com/kodeks_ob_obrazovani. (Дата посещения 21 декабря 2020 года).
11. Закон Республики Казахстан от 18 января 1992 г. № 1153-ХІІ «Об образовании» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (Дата посещения 21 декабря 2020 года).
12. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-ІІІ с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (Дата посещения 21 декабря 2020 года).
13. Международная стандартная классификация образования МСКО-1996. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://uis.unesco.org/sites/> (Дата посещения 21 декабря 2020 года).
14. Словарь согласованных терминов и определений в области образования государств – участников Содружества Независимых Государств / Под научной редакцией доктора техн. наук, профессора Н.А. Селезневой. – М.: НИТУ «МИСиС», 2012. – 244 с.
15. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников – Содружества Независимых Государств «О модельном законе «Об образовании» от 3 апреля 1999 года № 13-8. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cis.minsk.by/page/7782> (Дата посещения 21.12.2020)
16. Таможенный союз ЕАЭС. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>. (Дата посещения 24.02.2022)
17. Мамытов А. Основные понятия закона Кыргызской Республики «Об образовании» в контексте законов государств-участников СНГ. – Бишкек, 2022. – 57 с.

*Орозбаева Айнура Абдазовна,
ага окутуучу,
Ош гуманитардык-педагогикалык университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**КОМПЬЮТЕРДИК САБАТТУУЛУК – БИЛИМ БЕРҮҮНҮ
САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮН НЕГИЗИ**

*Орозбаева Айнура Абдазовна,
старший преподаватель,
Ошский гуманитарно-педагогический университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**КОМПЬЮТЕРНАЯ ГРАМОТНОСТЬ – ОСНОВА
ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

*Orozbayeva Ainura Abdazovna,
Senior Lecturer,
Osh Humanitarian Pedagogical University,
Osh city, Kyrgyz Republic*

**COMPUTER LITERACY IS THE BASIS FOR
DIGITALIZATION OF EDUCATION**

Аннотация: Кыргызстанда санариптик трансформациянын улуттук программасы кабыл алынды. Бул программа адамдын жашоосун жакшыртууга багытталган, күчтүү коомду түзүүнү максат коет. Улуттук программа адамдын потенциалын жана баалуулуктарын өнүктүрүүнү көздөйт. Бул максатка жетүү үчүн алгач адамдын баштапкы сабаттуулуктарын калыптандыруу зарыл. Мындай сабаттуулук болуп компьютердик сабаттуулук эсептелет. Макалада компьютердик сабаттуулуктун маңызы, анын компоненттери жана аны калыптандыруунун айрым маселелери каралган. Маалыматтык технология багытында изилдөөчүлөрдүн ушул маселе боюнча көз-карашы, бул түшүнүктүн ар түрдүүлүгү талданат. Окуучулардын компьютердик сабаттуулукка ээ болуусу алардын кийинки баскычтагы маалыматтык, санариптик сабаттуулуктарын калыптандырууга зор өбөлгө түзөт.

Аннотация: В Кыргызстане принята Национальная программа цифровой трансформации. Эта программа нацелена на

улучшение жизни человека, на создание сильного общества. Национальная программа направлена на развитие потенциала и ценностей человека. Для достижения этой цели необходимо сформировать исходную грамотность человека. Таким является компьютерная грамотность. В статье рассмотрены вопросы о сущности компьютерной грамотности, об ее компонентах и особенностях ее формирования. Анализируются точки зрения ученых по данному вопросу, о разнообразии данного понятия. Формирование компьютерной грамотности у учащихся составляет предпосылку для формирования у них информационной, цифровой грамотности.

Annotation: Kyrgyzstan has adopted a national digital transformation program. This program is aimed at improving human life and creating a strong society. The national program is aimed at developing human potential and values. To achieve this goal, it is necessary to form the initial literacy of a person. This is computer literacy. The article discusses questions about the essence of computer literacy, about its components and features of its

formation. The point of view of scientists on this issue, on the diversity of this concept is analyzed. The formation of computer literacy among students is a prerequisite for the formation of information, digital literacy in them.

Түйүндүү сөздөр: санариптик коом, туруктуу өнүгүү, маалыматтык технологиялар, компьютердик сабаттуулук, маалыматтык сабаттуулук.

Ключевые слова: цифровое общество, устойчивое развитие, информационные технологии, компьютерная грамотность, информационная грамотность.

Key words: digital society, sustainable development, information technology, computer literacy, information literacy.

Киришүү. Азыркы күндө билим берүүнүн сапатын арттырууга өзгөчө көңүл бурулууда. Билим берүүнүн эффективдүүлүгү адам капиталынын сапатына жараша, глобалдык чакырыктарга каршы турууга адамдын даярдыгына жараша болмокчу. Кыргыз Республикасында социалдык-экономикалык өнүгүүнүн учурдагы абалы улуттук билим берүү системасын өркүндөтүү зарылдыгын белгилейт. Билим берүү мекемелериндеги окутуу процессинин сапаты аны уюштурган педагогикалык адистердин кесиптик чеберчилигинен көз каранды экени маалым. Кесипкөй адис окутуу процессин сапаттуу уюштура алат. Ошондуктан педагогикалык кадрлардын жаңы технологиялар, методикалар менен камсыз болуп турушу маанилүү зарылдыкка айланды. Азыркы күндө коомдо дагы, билим берүүдө дагы эң актуалдуу болуп жаткан маселе – бул санариптештирүү. Республикада кабыл алынган санариптештирүү концепциясы ар бир жарандын санариптик жаранга айланыш зарылдыгын белгиледи. Демек, билим берүүнү санариптештирүү маселеси жаш муундарды санариптик жаранга тарбиялоого карата тиешелүү иш-аракеттерди көрүү маселесин шарттайт. Санариптештирүү проблемасынын маңызын иликтөөдө ага тектеш болгон түшүнүктөргө көңүл бөлүү, алардын бири-бирине кошуучу салымдарын аныктап чыгуу маанилүү. Санариптештирүү эң алды менен эле,

компьютердик технологияны натыйжалуу колдонууну талап кылат. Бул болсо, билим алуучунун компьютердик сабаттуулуктун калыптандыруунун маанилүү экенин далилдейт.

Изилдөөнүн максаты. Билим берүүнү санариптештирүүдөгү компьютердик сабаттуулуктун ролун аныктоо.

Изилдөөнүн методдору. Изилдөөдө жалпы илимий методдордун ичинен салыштыруу, анализдөө, жалпылоо, тарыхый жана логикалык методдор колдонулду. Салыштыруу жана анализдөө илимий методдору «компьютердик сабаттуулук» түшүнүгүнүн маанисин, анын түрлөрүн чечмелөөдө, бул түшүнүккө аныктама беришкен окумуштуулардын эмгектерине талдоо жүргүзүүдө, алардын окшоштуктары жана айырмачылыктарын иликтөөдө колдонулду. Жалпылоо илимий методу компьютердик сабаттуулуктун түрлөрүн тактап чыгууда пайдаланылды. Тарыхый метод компьютердик сабаттуулук түшүнүгүнүн өнүгүү хронологиясын иликтөө аракетинде колдонулду. Мында компьютердик сабаттуулуктун маңызын изилдөөгө өз эмгектерин арнашкан советтик окумуштуулардын XX кылымдын 80-жылдардагы эмгектери, кийинки, XX кылымдын 90-жылдарында XXI кылымдын башында жарык көргөн эмгектер иликтөөгө алынды. Логикалык методду колдонуу аркылуу компьютердик сабаттуулуктун ролу, анын санариптик сабаттуулукту калыптандырууга кошкон салымы иликтөөгө алынды.

Негизги мазмуну. «Компьютердик сабаттуулук» түшүнүгүнүн маңызы. Маалыматтык коомду курууда, санариптик трансформация программасын жүзөгө ашырууда алгачкы кадам болуп окуучулардын компьютердик сабаттуулуктарын калыптандыруу эсептелет. 1984-жылы кабыл алынган «Жалпы билим берүүчү жана кесиптик мектепти реформалоонун негизги багыттары» аттуу СССР Жогорку советинин жыйынында билим берүү системасын компьютерлештирүү маселеси күн тартибине коюлуп, алгачкы жолу мектепте информатика предметин окутуу чечими кабыл алынган. Муну менен катар «Компьютердик

сабаттуулук» түшүнүгү пайда болуп, анын маңызы жана структуралык курамы тууралуу изилдөөлөр, методикалык багыттагы ой пикирлер пайда боло баштаган. Адегенде «компьютердик сабаттуулук» түшүнүгүнүн мааниси жөнөкөй көз карашта болуп, анын элементтери катары электрондук эсептөөчү техниканын архитектурасы, бул сабаттуулуктун белгиси катары ЭЭМди эң жөнөкөй иш-аракеттерди жасоо үчүн колдонуу мүмкүнчүлүгү кирген. Бирок бара-бара компьютерлердин жаңы мүмкүнчүлүктөрү пайда боло баштаганда, бул түшүнүктүн мазмуну да кеңейди. XX кылымдын аягында компьютердик сабаттуулук түшүнүгүнүн мазмуну системалык мүнөзгө ээ болуп, жаңы маалыматтык технологиялар түшүнүгүн камтый баштаган. Азыркы күндө компьютердик сабаттуулук билим берүүнү маалыматташтыруунун, коомду санариптештирүүнүн негизин түзөт деп айтууга негиз бар.

Өткөн кылымдын 80-жылдарында академик А.П. Ершов «компьютердик сабаттуулук» түшүнүгүнүн маанисин чечмелөөгө аракет кылган. Анын эмгектеринде компьютердик сабаттуулук эсептөө техникасынын жана программалоо тилдеринин негиздерин билүү деп аныкталган [1]. Кийинчерээк, башка окумуштуулар да компьютердик сабаттуулуктун мазмунун аныктоого аракет кылышкан. Г.К. Селевко бул багытта бир топ жемиштүү иштерди жасаган. Анын пикири боюнча, компьютердик сабаттуулук түшүнүгүнүн мазмунуна [2] төмөнкүлөр кирет:

- информатика жана компьютердик технологиялар жөнүндө негизги түшүнүктөрдү, компьютердик технологиянын фундаменталдык структурасын, заманбап программалык жабдылыштарды билүү;

- каалаган тексттик редактордо иштей билүү;

- колдонмо программаларын колдонуунун алгачкы тажрыйбасына ээ болуу, программалоо пакеттерин алгачкы түшүнүү.

Кыргыз окумуштуусу Т.Р. Орускулов «компьютердик сабаттуулук» түшүнүгүн төмөнкүчө чечмелеген: компьютердик сабаттуулук өзүнө маалыматтык техникага жана технологияга, компьютерге жана

алардын потенциалына, мүмкүнчүлүктөрүнө таянуу менен профессионалдык маселелерди чечүүнү, компьютер менен баарлашуунун билимдерин жана практикалык көндүмдөрүн калыптандырууну камтыйт [3].

У.Ү. Бейшеналиева окуучулардын үч деңгээлдүү сабаттуулуктун камсыз кылууну сунуштаган [4]. Мындагы биринчи деңгээл – бул компьютердик сабаттуулук. Автордун пикири боюнча, компьютердик сабаттуулук – бул компьютер менен баарлашуу билгичтиги; жөнөкөй программаларды түзө алуу; компьютердин түзүлүшү жана иштөө принциптери, колдонуу областтары тууралуу түшүнүккө ээ болуу.

К.А. Зулпуева башталгыч класстын окуучулары компьютердик сабаттуулукка ээ болуусу зарыл, бул – учурдун талабы, – деп эсептейт. Окуучулардын компьютердик сабаттуулуктун камсыз кылуу кадимки «сабаттуулук» түшүнүгүнүн алгачкы көрсөткүчү болгон окуу, жазуу жана саноо билгичтигине балдар толук ээ болмойунча ийгиликтүү ишке ашпайт. Компьютерде иштөөгө үйрөтүү жана окутуу ошол жогоруда белгиленген сабаттуулуктун алгачкы негиздеринен, б.а. компьютердик сабаттуулуктан башталат [5].

Компьютердик сабаттуулуктун түрлөрү. Окумуштуулар компьютердик сабаттуулуктун түрлөрүн аныктоого аракет кылышкан [2; 5; 6]. Алардын ой-пикирлерин жалпылоодо компьютердик сабаттуулукка жетишүүнүн төмөнкүдөй үч түрүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүн болду.

А) Үй тиричилигиндеги компьютердик сабаттуулук. Компьютердик сабаттуулуктун бул түрү күнүмдүк турмушта компьютерди кеңири колдонуу зарылдыгын белгилейт: ар кандай үй эмеректерине орнотулган микропроцессорлор, тейлөө чөйрөсүн автоматташтыруу. Адамдар үй компьютерлерин колдоно алышат. Бул үчүн талап кылынган «сабаттуулук» – бул компьютерди колдонуу боюнча практикалык көндүмдөргө ээ болуу.

Б) Кесиптик компьютердик сабаттуулук. Кесиптердин санынын көбөйүшү эсептөө технологиясын колдонуу менен дагы байланыштуу, бирок ар кандай

кесиптерде мындай колдонуунун мүнөзү ар башкача. Мектеп мындай сабаттуулукту камсыз кылууда маанилүү ролду ойной алат. Биринчиден, көптөгөн мектеп окуучулары эмгекке тарбиялоонун алкагында, компьютер менен иштөөгө байланышкан жана орто билимге негизделген массалык кесиптерди өздөштүрүшөт. Экинчиден, таланттуу мектеп окуучуларын информатика жана компьютердик технологиялар жаатында андан ары адистешүү үчүн тандап алууга жана окутууга өзгөчө көңүл буруу керек, анткени коомду маалыматташтыруу массалык сабаттуулукту гана эмес, илимий жана инженердик кадрлардын деңгээлин жогорулатуу талаптарын коет.

В) Компьютерди интеллектуалдык курал катары өздөштүрүү. Компьютерлер көптөгөн адамдар үчүн ар кандай маалыматка жетүү, тексттерди, сүрөттөрдү жана үн сүрөттөрүн, жеке маалыматтар банкын түзүүнүн каражаты болуп эсептелүүдө. Буга санариптик технология дагы өз кызматын көрсөтүүдө. Керектүү компьютердик сабаттуулуктун калыптанышы компьютерди ой жүгүртүүнүн жана эс тутумдун алкагында ар кандай маселелерди чечүү үчүн колдонууга мүмкүн болгон сырткы органына айланышын шарттайт. Мектепте информатика курсу үчүн окуу процессин уюштурууда биринчи кезекте ушул жагын эске алуу керек.

Билим берүүнү санариптештирүүдө компьютердин орду. Окуучулардын компьютердик сабаттуулугун калыптандыруу маселеси учурда абдан актуалдуу. Ал окуучунун маалыматтык компетентүүлүгүн, андан кийин анын санариптик компетентүүлүгүн калыптандыруунун негизин түзөт [7; 8]. Компьютердик сабаттуулукту калыптандыруу маанилүү талап катары Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты, «Санарип Кыргызстан» санариптик трансформациянын Концепциясы коюуда.

Санариптештирүү адамга керектүү маалыматты санариптик формага айландырат, бул болсо, санариптик технологиялар менен иш алып барууда адам үчүн ыңгайлуулукту жаратат. Мындай маалы-

маттар адамдын ишмердүүлүгүнүн ар кандай областтарында эффективдүү колдонулат жана анын жаңы коммуникативдик, таанып билүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн пайда кылат. Мындай мүмкүнчүлүктөрдү жаратуу менен бирге, санариптештирүү адамдын жаңы – санариптик, технологиялык чөйрөсүн түзүп берет. Бул чөйрөдө, албетте, санариптик технологиянын өркүндөтүлгөн түрлөрү (смартфон, планшет, тиркемелер ж.б.) колдонулат. Бирок алардын ичинен эң жөнөкөй катары эсептелип калган технология – бул компьютердик технология. Жогорудагы авторлор белгилеп кеткендей, адамдар адегенде компьютердик технологиялар менен баарлашууну ийгиликтүү өздөштүрө алышса, анда башка технологиялар менен баарлашууну да тез аранын ичинде өздөштүрө алышат. Экинчиден, көпчүлүк учурда санариптик технологиянын иштөө принциптери компьютердин иштөө принциптери менен окшош. Демек, компьютердик технологияны өздөштүрүү аркылуу калган технологияларды өздөштүрүүгө жол ачылат. Ошондуктан окуу жайларында маалыматтык билим берүү чөйрөсүн түзүү жана өркүндөтүү проблемасы адегенде компьютердик сабаттуулукту, андан кийин удаалаш түрдө маалыматтык сабаттуулукту, анан барып санариптик сабаттуулукту өздөштүрүү маселесин камтышы зарыл. Үчүнчүдөн, компьютердик технологиянын өзү улам жакшыруунун, жаңылануунун үстүндө болууда. Улам кийинки муундагы компьютерлер маалыматты сактоо көлөмү жагынан, иштөө тездиги жагынан, кошумча түзүлүштөрдү камтуусу жагынан жакшыруунун үстүндө болууда. Бул жагдай электрондук окутууну жана окутуу ресурстарынын ар кандай түрлөрү менен иштөө принциптерин бат өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт [9; 10; 11].

Корутунду. Билим берүүнү санариптештирүү келечекте пайда болуучу жаңы адистиктерди ачууга, бул багытта адистерди даярдоого карата муктаждыктарды жаратат. Бул жагдай окутуу процессин жаңыча уюштурууну, билим алуучунун ролун жогорулатууну шарттайт. Билим берүү мекемелери жаңы маалыматтык техноло-

гиялар, жаңы программалык жабдылыштар менен камсыз болуусу зарыл. Бул мыйзам ченемдүү көрүнүш. Улам барган сайын онлайн окутуунун ролу жогорулайт, билим алуучуларга ар кандай форматтагы электрондук окуу ресурстары менен иштөөгө туура келет. Демек, билим алуучулардын жана кызматкерлердин компьютердик сабаттуулуктарын калыптандыруу маселеси өз актуалдуулугун жоготпойт деген ойду айтууга болот. Компьютердик сабаттуулук компьютердик технологиянын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалана билүүнү шарттайт. Бул билимдер жана билгичтиктер билим берүүнү санариптештирүүгө жол ачат. Компьютердик сабаттуулукка ээ болгон окуучу санариптик технологиянын иштөө принциптерин тез өздөштүрө алат. Демек, компьютердик сабаттуулук билим берүүнүн санариптештирүүдө негизги ролду ойнойт.

Адабияттар:

1. Ершов А.П. Концепция информатизации образования // Информатика и образование. – М., 1988. – № 6. – С. 4-8.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. – М., 1998. – 256 с.
3. Орускулов Т.Р. Особенности формирования основных понятий информатики у учащихся в киргизской школе: дисс. канд. пед. наук. – М., 1991. – 172 с.
4. Бейшеналиева У.У. Мультимедиа технологияларынын негизинде студенттердин маалыматтык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары: пед. илим. канд. ... дисс. – Бишкек, 2014. – 180 б.
5. Зулпуева К.А. Башталгыч мектептин окуучуларынын компьютердик сабаттуулуктарын калыптандыруунун технологиясы: пед. илим. канд. ... дисс. – Бишкек, 2019. – 187 б.
6. Компьютерная грамотность обучающихся: понятие, содержание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/6458983/page/4/>
7. Калдыбаев С.К., Орозбаева А.А. Санариптик сабаттуулуктун ролу жана мааниси // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2020. – № 2 (2). – С. 44-51.
8. Бейшеналиева У.У., Калдыбаев С.К. Информационная компетентность и ее роль в процессе подготовки специалистов // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2019. – № 3. – С. 10-25.
9. Касымалиев М.У. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде электрондук мектепти киргизүүнүн артыкчылыктары // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2020. – № 1 (50). – С. 132-136.
10. Ибирайым кызы А. Информатиканы электрондук окутууда мугалимдин окуучулардагы компетенттүүлүктөрдүн калыптанышын диагноздоо маданияты // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 123-129.
11. Калдыбаев С., Онгарбаева А. Вопросы создания электронных образовательных ресурсов // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 1. – С. 44-51.

*Рецензиялаган:
Калдыбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

STATE LANGUAGE

*Садыров Муратбек Тентиевич,
филология илимдеринин кандидаты,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясы,
Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: sadyrovmt@mail.ru*

КЫРГЫЗ АДАБИЙ БАЙЛАНЫШТАРЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ

*Садыров Муратбек Тентиевич,
кандидат филологических наук,
старший научный сотрудник,
Институт языка и литературы имени Ч. Айтматова,
Национальная академия наук Кыргызской Республики,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: sadyrovmt@mail.ru*

СТАНОВЛЕНИЕ КЫРГЫЗСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

*Sadyrov Murat Tentievich,
Ph.D., Senior Scientific Researcher,
Of the Institute of Language and Literature named after Ch. Aitmatov,
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic,
Bishkek city, Kyrgyz Republic,
e-mail: sadyrovmt@mail.ru*

THE FORMATION OF KYRGYZ LITERARY RELATIONS

Аннотация: Макалада, кыргыз адабий байланыштары улуу салттарынын жана анын элибиздин фольклордук жана жазма адабиятыбыздын калыптанышындагы орду өзгөчө. Дегеле, оозеки жана жазма адабий чыгармачылыктын өз ара байланыштары көп тармактуу жана көп кырдуу келип, кезегинде оозеки менен жазма адабияттын биринин экинчисине болгон чыгармачылык көркөм алакалары кыргыз элинде анын профессионалдык жазма адабиятына чейин эле калыптанган болчу.

Оозеки жана жазма адабиятка орток тиешелүү болгон кыргыз акындар поэзиясын алсак, адабияттагы чыгармачылык өз ара алакалардын өзгөчө этабы катары төкмө акындар поэзиясы тургандыгы жана акындар бир элден экинчи элге каттоодо өз элинин ыр, жомок, эпос, улама, уламыш, чечен сөздөрүн, чоң акындардын ыркүүлөрүн, санат, терме үлгүлөрүн өздөрү менен кошо ала барып экинчи элге жайылтууга жетишкен.

Бул өз кезегинде келип анын оозеки адабияттан баштап анын акындар поэзиясындагы жана профессионалдык жазма адабияттын калыптанышындагы орду менен белгиленет.

Аннотация: В статье отражены традиции кыргызских литературных связей и их роль в формировании фольклора и письменной литературы нашего народа. В целом взаимоотношения устной и письменной литературы многопрофильны и многогранны. Связь устной и письменной словесности сформировалась у кыргызского народа еще до профессиональной письменной литературы.

Если брать поэзию кыргызских поэтов, которая связана с устной и письменной литературой, то в качестве особого этапа творческого взаимодействия в литературе выступает поэзия поэтов. А когда поэты переходят из одного народа в другой они распространяют искусство и приносят образцы народных песен, сказок, былин, преданий, ораторского искусства, песни и напевы великих поэтов.

Это, в свою очередь, определяет его место в поэзии и в формировании профессиональной письменной литературы, начиная с устной.

Annotation: The article highlights the great traditions of Kyrgyz literary connections and their role in the formation of folklore and written literature of our people. In general, the relationship between oral and written literature is multidisciplinary and multifaceted, and, in turn, the creative attitude of oral and written literature to each other was formed by the Kyrgyz people even before their professional written literature.

If we take the poetry of Kyrgyz poets, which is associated with oral and written literature, then poetry of poets acts as a special stage of creative interaction in literature, and when poets pass from one nation to another, they managed to spread art to the second people go and bring with them samples of folk songs, fairy tales, epics, legends, oratory, songs and melodies of great poets.

This, in turn, marks his place in the poetry of poets and in the formation of professional

written literature, beginning with oral literature.

Түйүндүү сөздөр: адабий байланыш, адабий алака, фольклор, акындар поэзиясы, профессионалдык жазма адабият, адабияттаануу, адабий салт, чечен сөздөр, санат, терме, уламыш, котормо адабияты ж.б.

Ключевые слова: литературная коммуникация, литературные отношения, фольклор, поэзия поэтов, профессиональная письменная литература, литературная критика, литературная традиция, ораторское искусство, искусство, термин, легенда, переводная литература и др.

Key words: literary communication, literary relations, folklore, poetry of poets, professional written literature, literary criticism, literary tradition, oratory, art, term, legend, translated literature, etc.

Киришүү. Байыркы жана орто кылымдын адабиятында орду бар кыргыздар фольклордук, колжазма жана жазма адабияттарынын өз ара байланыштарын түзүүгө жетишкен элдердин катарында турат.

Оозеки адабият менен жазма адабияттын көркөм чыгармачылык улуу салттарын жаратууда жана сактап калуу процессинде кыргыздар башка тектеш жана башка элдер менен чыгармачылык байланыш түзүүгө жетишип, кезегинде улуттар аралык адабий алакалар түзүлүп андан ары калыптанып отургандыгын көрөбүз.

Бул мааниде алганда, кыргыздын көп кылымды өзүнө камтыган ички жана сырткы адабий байланыштарынын түптөлүшүнөн тартып анын калыптанышы маселелерин изилдөө иштери алдыда турат деген ойдобуз. Ошол эле учурда фольклор менен жазма адабияттын байланыштары фольклортаануучу М.И. Богданова, кыргыз, казак акындар чыгармачылык байланыштары акынтаануучу Б. Кебекова, түрк элдеринин адабий чыгармачылык байланыштары адабияттаануучу А. Акматалиев ж.б. тарабынан изилденгендигин белгилеп кеткибиз келет.

Изилдөөнүн максаты. Бул маселелердин жалпы максаттарынан келип, кыргыз элинин фольклору менен профессионалдык жазма адабиятынын өз ара чыгармачылык

жана илимий байланыштарын аныктоо болуп саналат.

Изилдөөнүн методу. «Изучение явлений всех видов художественного творчества в их исторической обусловленности – одна из методологических основ современного литературоведения...» [1] – деп, фольклор-таануучу В.Я.Пропп белгилегендей, бул макаланын илимий-методологиялык негизин, кыргыз фольклордук жана жазма адабияттын көркөм чыгармачылык байланыштарынын бардык этаптарынын эволюциясын көрсөтүп берүүгө багытталды десек болот. Атап айтканда, кыргыз адабияттаануусунун адабият тарыхы, адабият теориясы жана адабият сыны сыяктуу негизги предметтеринин илимий байланыштары салыштырма-типологиялык методдун негизинде изилдөөгө алынды.

Негизги мазмуну. Кыргыз адабияттаануусунун пайда болушу жана калыптанышы маселесинде, фольклор менен жазма адабияттын байланыштарын жана анын салыштырма адабияттаануу, адабий булактаануу, текстология жана башка кошумча предметтерин кыйгап өтүүгө болбойт. Анткени, оозеки жана жазма адабий чыгармачылыктын өз ара байланыштары көп тармактуу жана көп кырдуу экендиги белгилүү болуу менен кыргыз адабияттаануусунун пайда болушу жана калыптанышы процессин изилдөөлөрдөгү алардын өзүнчө орду бар. Алсак, оозеки менен жазма адабияттын биринин экинчисине болгон чыгармачылык көркөм алакалары кыргыз элинде анын профессионалдык жазма адабияты пайда болгонго чейин эле пайда болуп, жазма адабияттын учурунда андан ары калыптануу жана өнүгүү жолунда болгон.

«Уважительное отношение к литературному наследию прошлого свидетельствует о зарождении... литературной критики и литературоведения, представители которых в дальнейшем займутся изучением творчества поэтов и писателей разных периодов истории, определяют их роль и место в развитии литературного процесса республики» [2, 5-б.] – деп, адабиятчы З.Г.Курбанова жазгандай, кыргыз адабияттаануусунун

илимий объектиси катары өз учурунда элдик фольклордук жана орто кылымдагы руникалык колжазма адабияты дагы тандалып алынып, ал өз кезегинде профессионалдык жазма адабиятыбыздын пайда болушу жана калыптанышындагы акын, жазуучулардын чыгармачылыгын изилдөөгө фундамент болуп берген болчу. Кыргыз жазма адабиятынын жаңыдан телчигүү процессине түздөн-түз таасирин тийгизген орус адабияты менен кыргыз адабиятынын чыгармачылык өз ара байланыштарын изилдөө дароо эле адабияттаануунун күн тартибине коюла баштаган маселелерден болгон.

Эгерде, кыргыз адабияттаануусунун бул маселеге карата илимий пикирлердин жазыла башташынын алгачкы кадамдарына кайрыла турган болсок, М.Богданованын «Киргизская литература и фольклор» (в их взаимоотношениях) колжазмасында: «Как известно, на протяжении всей истории киргизской советской литературы, фольклор и его поэтические традиции сыграли огромную и положительную роль...» [3] – деп, элдик фольклор менен профессионалдык жазма адабияттын байланыштары, кыргыз адабияттаануусунун XX кылымдын 40-жылдарында эле колго алынып изилденип баштагандыгын көрөбүз. Бул өз кезегинде, кыргыз адабияттаануусунун өзүнүн элдик фольклортаануусу менен болгон илимий байланыштарын табуудагы алгачкы кадамдары болгон. Албетте, М.Богданова, өзүнүн аталган макаласында, фольклордун жаңыдан калыптанып келе жаткан жазма адабиятка карата болгон бир катар маселелерине токтолуп: «В связи с этим одним из актуальных вопросов является выяснение дальнейших путей и форм развития киргизской советской литературы. Разрешение этого вопроса, в известной степени зависит и от правильного понимания взаимоотношений фольклора и литературы» [3] – деп, кыргыз адабияттаануусунун калыптануу процесси биринчи кезекте элдик фольклор менен адабияттын чыгармачылык алакаларынын элдик салттарынын өзөгүндө ишке ашып жаткандыгын белгилөөгө жетишкен. Бул маселеге келгенде, «... фольк-

лор есть продукт особого вида поэтического творчества. Но поэтическим творчеством является также и литература. И действительно, между фольклором и литературой, между фольклористикой и литературоведением существует самая тесная связь.

Литература и фольклор прежде всего частично совпадают по своим поэтическим родам и жанрам» [4, 19-б.] – деген, белгилүү фольклортаануучу В.Я.Проптун пикирине таяна турган болсок, жазгыч акындардын жана профессионал жазма акындардын чыгармачылык өз ара таасирлерин жана жалпылык-бөтөнчөлүктөрү жана бул эки чыгармачылыктын ортосундагы ыр түзүлүштөрүнө байланыштуу бир катар маселелер жаткандыгы белгилүү. Алсак, айрыкча поэзия жанры өзүнүн табиятына жараша көбүнесе оозеки формага жакын туруп, өзүнүн жазма түрдөгү салттарына алигиче толуккандуу түрдө ээ боло элек десек да болот. Бул биринчи кезекте, казак акыны О.Сулейменов айткандай, төкмө акындар сыяктуу жазгыч акындар өздөрүнүн массалык окурмандарына ээ боло электиги менен да түшүндүрүлөт.

Фольклордун жана жазма адабияттын өз ара байланыштары биринчи кезекте алардын чыгармачылык процесси аркылуу ишке ашуу менен кезегинде келип, аларды илимий изилдөөнүн процесси менен да коштолору белгилүү. Оозеки жана жазма адабиятка орток тиешелүү болгон кыргыз акындар поэзиясын алсак, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Молдо Багыш, Алдаш Молдо, Нурмолдо, Тоголок Молдо ж.б. чыгармачылыгы колжазма түрүндө, бирок, формасы да, мазмуну да оозеки адабияттын үлгүсүн алып жүргөн чыгармачылык десек болот. Албетте, жазгыч акындардын өздүк чыгармачылыгына келгенде, алардын жазган ырларын бирдей деңгээлде кароого болбойт жана бул маселе алардын чыгармачылыгын бири-бири менен жана жазма адабияттын поэзия жанрындагы чыгармаларга салыштырма адабияттаануунун объектисинде туруп мамиле этүү зарылчылыгы бар. Адабияттагы чыгармачылык өз ара алакалардын өзгөчө этабы катары төкмө акындар поэзиясы тургандыгын белгилеп

келип: «Кыргыз, казак акындарынын чыгармачылык байланышы жандуу карым-катнаштарда түзүлгөн. Акындар бир элден экинчи элге каттоодо өз элинин ыр, жомок, эпос, улама, уламыш, чечен сөздөрүн, чоң акындардын ыр-күүлөрүн, санат, терме үлгүлөрүн өздөрү менен кошо ала келген» [5] – деп, белгилүү акынтаануучу Б.Кебекова жазгандай, акындар поэзиясы аркылуу адабий байланыштардын жаңыча этабы башталып, ал өз кезегинде фольклордук жана адабий байланыштардын чыгармачылык процессинин калыптанышына өбөлгө түзгөн болчу. Ошол эле учурда кылымдар бою оозеки фольклордун эстетикасында калыптанып келген кыргыз элинин жашоосунда жазма фольклордун эстетикасы төкмө поэзиянын жанында көбүнесе таасирдүү боло албагандыгын да белгилеп кетүү абзел. Мындай жагдайды жеке эле акындар чыгармачылыгында эмес, айрыкча манасчылык өнөрдөн да өзгөчө байкоого болот, атап айтканда, «Манас» баштаган эпикалык поэзиябыздын көркөм-эстетикалык таасирдүүлүгү жана салттуулугу барып-келип эле баары бир оозеки формасында сакталып калуу менен бүгүнкү күндө да ал салттуулукту элибиз сактап калганга жетишип, бул өнөр өз учурунун адабий шарттарына жараша жашап жатат.

Бул процесс айрыкча акындар поэзиясы аркылуу ишке ашып, кыргыз элинде төкмө акындар менен катар эле жазгыч акындардын чыгармачылыгын калыптандыруу менен акындар поэзиясы фольклор менен адабияттын өз ара байланыштарынын өөрчүшүнүн өзгөчө этабы десек болот. Мындан улам фольклордук чыгармачылыктын көбүнесе ички улуттук өзгөчөлүгүнүн жана жанрдык мүнөзүнүн алкагы кеңейип, тектеш жана тектеш эмес элдердин адабиятын, маданиятын өздөштүрүү, кайрадан аларга таасир этүүнүн фольклордук-адабий байланыштары орто кылымдардан тартып эле калыптанып баштагандыгын көрсөтүп турат.

Элдик оозеки адабиятта калыптанып, өзгөчө жазма адабият аркылуу эл аралык чыгармачылык байланыштарды түзүүдө акындар чыгармачылыгынын орду өзгөчө.

Албетте, фольклордук адабий салттарга бай калктарда сырткы тектеш жана тектеш эмес чыгармачылык салттардын аралашуусу чакталуу болуп, кезегинде жазма адабияты жаңыдан түптөлүп жаткан элдерде, бул адабий чыгармачылыктагы улуу салттар аркылуу чыгармачылык байланышка чыгуу процесси андан ары уланып баштайт. Ошондуктан, фольклордук адабияттын өздөштүрүлүшү жана бир жанрдын экинчи бир жанрга таасир этүүсү мурдатан калыптанып келген адабий байланыштардын мүнөзүндө ишке ашат десек болот. Эгерде бул маселени кыргыз жазгыч акындарынын - Молдо Кылыч, Алдаш Молдо, Тоголок Молдо ж.б. чыгармачылыгында элдик фольклордун салттык, санат-насыят, терме жана эпостук чыгармачылыктын акындар тарабынан улантылышы, элдик эпикалык салттар менен акындар чыгармачылыгынын өз ара адабий байланышынын өзүнчө бир этабы десек болот. Албетте, элдик фольклордук чыгармачылыкты улантуу менен анын улуу көркөм салттарын жаратуу Арстанбек, Токтогул, Жеңижок, Калык ж.б. төкмө акындардын чыгармачылыгынан эле даана көрүнөт. Ал гана эмес, укканын, көргөнүн улуу поэзиянын салтарына айланга билген Токтогул Сатылган уулу элдик кенже эпосторду да мыкты билген чебер аткаруучу болгон. Алсак, «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Шырдакбек», «Саринжи-Бөкөй», «Кедейкан», «Олжобай менен Кишимжанды» жана ошондой эле Чыгыш элдеринин поэзиясынан «Шакир-Шакирет» ж.б. айтып эле тим болбостон, кезегинде бул эпостордун өздүк варианттарын айтууга жетишкен.

Акындык чыгармачылык фольклордук адабият менен колжазма адабиятынын синтезин түзүүдөгү орду менен эле эмес, элдик эпикалык салттарды калыптандырып жана өнүктүрүүдөгү орду менен өзгөчөлөнүп турат.

Кыргыз фольклордук чыгармачылыгындагы өз ара таасирлер жана байланыштар толук кандуу түрдө төкмө акындардын поэзиясында эле ишке ашкан десек болот. Бул багытта кыргыздын Токтогул ырчысы өз элинин акындык өнөрүн боордош калктар-

дын жана Чыгыш элдеринин поэзиясы аркылуу байытып, кезегинде көп улуттардын фольклордук салттарын кыргыз акындар поэзиясындагы өз ара байланыштары ишке ашып баштаган болчу.

Фольклордук жана диний түшүнүктөрдүн карым-катышы аркылуу Чыгыш элдеринин поэзиясына артыкча таасирленгендердин катарына айрыкча Молдо Ниязды киргизүүгө болор эле. Бул болсо эл аралык чыгармачылык алакалар жазгыч акындардын чыгармачылыгынын тушунда айрыкча өнүккөндүгүнөн кабар берет. Ошондой болсо да колжазма акындар поэзиясынын салттары төкмө акындар поэзиясынан азыктанып, анын нукура салттарын андан ары уланткан. Кептин бардыгы кыргыз колжазма адабиятына Чыгыш элдер адабиятынын салымдуу таасири болбогондугун танууга болбойт, анткени, оозеки адабияттын салттарында калыптанып келген чыгармачылык, кезегинде элдик адабий салттар менен коштолору биринчи даражада турат.

Ал эми элдик эпостор менен адабий эпостордун (прозанын) ортосундагы жанрдык байланыштарынын бир катар бөтөнчөлүктүү жагдайлары бар десек болот. Алсак, элдик эпикалык чыгармачылыктын өзү жазма адабияттын прозалык жанрларынын көптөгөн компоненттерин алып жүрөт десек болот.

Кыргыз фольклордук жана жазма эпикасынын көркөм чыгармачылык байланыштарына арналып жазылган изденүүчү Б.Т.Темированын «Манас үчилтиги менен кыргыз адабиятынын карым-катышы» (2019) аттуу диссертациясы, фольклордук менен жазма адабий эпиканын өз ара чыгармачылык карым-катышына көңүл бурулуп, кезегинде бул маселелердин изилденишинин бир катар илимий-теориялык жагдайларына токтолуп өтөт.

«Легендалар дээрлик фольклордук чыгармаларда, чоң чыгармалардын ичинде да кеңири колдонулуп, акын-жазуучулар талантына, жөндөмүнө жараша жаңы вариантка өткөрүшү легендаларга жаңы боёк, түс берип жаткандыгын изилдөөбүздүн объектиси болгон легендалардын сюжетте-

ринин негизинде жазылган чыгармалардан байкоого болот.

Атап айтсак, А. Осмоновдун «Толубай сынчы», Ж. Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек», Ж. Садыковдун «Энелердин жүрөгү», Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести, «Кылым карытар бир күн» романдарында, Ш. Садыбакасовдун «Ак боз ат» драмаларында легенданын ажырагыстай бириктирилиши, өзөгүн түзүшү менен өзгөчөлөнүп тургандыгын байкайбыз» [6, 142-б.] – деп, п.и.к. А.Б. Батыркулова, фольклордук жана адабий чыгармалардын адабий байланыштарын түзүүдөгү элдик легендалардын өзгөчө ордун белгилеп берет.

Ал эми фольклор менен адабиятын, түрк элдеринин адабий байланыштарына арналып төмөнкүдөй: Ерболот Баят «Түрк, монгол эпосторунун сюжеттик типологиясы» (2018), Сейфеттин Гелекчи «XIX-XX кылымдардагы кыргыз-түрк төкмө акындарынын табият жөнүндөгү ырларынын окшоштуктары жана өзгөчөлүктөрү» (2019), Мокеева А.М. «Азыркы учурдагы кыргыз-казак адабий байланыштары: Ч.Айтматов жана М.Шаханов» (2012), Галимова А.Р. «Литературные связи татарской и киргизской поэзии в первой половине XX века» (2019), Чотикеева К.Ш. «Тажик-кыргыз адабий байланыштары (Мирзо Турсун-Заденин чыгармачылыгынын мисалында)» (2019) ж.б. бир катар кандидаттык диссертациялар жазылган.

Адабий байланыштардын ишке ашышында котормо адабиятынын да өз алдынча орду бар экендиги жана анын фольклордук жана жазма адабияттагы бири-биринен өзгөчөлөнгөн орду бар экендиги белгилүү. Жөнөкөй сөз менен айтканда, котормо адабиятынын башаты жазма адабиятта деп кесе айтууга болбойт, анткени, оозеки адабияттагы алакалар көбүнесе тектеш элдердин ортосундагы чыгармачылык байланыштары аркылуу ишке ашуу менен бир элдин чыгармасы экинчи бир элдин тилине которулуп, орток мураска айланган болсо. Кыргыз профессионалдык жазма адабиятындагы адабий байланыштардын жаңы багыты катары котормо адабияты аркылуу ишке ашып, кезегинде өз ара адабий

алакалардын алкагы биринчи кезекте орус адабияты менен мүнөздөлгөн болчу. Бул тууралуу М. Богданова: «Молодая советская киргизская литература возникла и развивается в связи с приобщением к русской литературе, по мере освоения новых жанров с расширением круга тем и освоением методов социалистического реализма...» [3] деген оюн улап айта турган болсок, албетте, кыргыз адабиятынын 20-30-жылдардагы чыгармачылык процесси адабий чыгармачылыктын жаңы формасын өздөштүрүп жаткан учуру көбүнесе котормо адабияты менен мүнөздөлүп, оозекиден жазма адабиятка өтүүдөгү чыгармачылык тажрыйбалары, биринчи кезекте элдик адабияттын улуу салттары аркылуу ишке ашуу менен коомдук процесстен калбаган келечектүү багыттарын белгилеп берүүдө биринчи кезекте котормо адабиятынын орду да белсемдүү. Бул процесс жазма адабияттын алгачкы калыптануу мезгилинен баштап, анын тарыхынын бардык этаптарында өзүнүн орду бар. Албетте, кыргыз котормо адабиятынын тарыхы оозеки адабиятта, айрыкча орто кылымдагы орток түрк кол жазма адабиятында эле өзгөчө кулач жайгандыгы белгилүү. Бул маселеге арналып, адабиятчы Н. Турдубаева тарабынан «Кутадгу билик дастаны жана анын түрк тилдериндеги котормолору» аттуу кандидаттык диссертациясын коргогон.

Ошол эле учурда кыргыз адабиятынын орус адабияты менен болгон өз ара байланыштары чыгармачылык жана илимий изилдөө багытында дагы ишке ашып келгендиги белгилүү. Бул маселе тууралуу «История киргизской советской литературы» (1970) аттуу эмгекте: «Были изданы работы, посвященные русско-киргизским литературным связям (Воцакин А. Горький и киргизская литература. – Ф., 1953); (Ж. Самаганов Максим Горький и киргизская литература. - Ф., 1958); (Брудный Дм. Из истории русско-киргизских литературных и театральных связей. – Ф., 1960); (Шейман Л. Пушкин и киргизы. – Ф., 1963); (Кулбатыров Д. Русско-киргизские литературные связи. Автореф. Кан.дисс. - Ф., 1966).

Упомянутые монографии и сборники, литературно-критические статьи помогли созданию данной «Историю киргизской советской литературы» [7, 14-б.], 1970-жылы кайрадан иштелип Москвадан жарыкка чыккан.

Аталган эмгектин «Русские и зарубежные связи киргизской литературы» деген бөлүмүндө: «С середины 20-х годов до недавнего времени с киргизскими писателями сотрудничали прозаики В.И. Паршков (1897 - 1960) и Н.С.Чекменев (1905 – 1961), с 1930 г. – поэт С.А. Фиксин» ...

Из русских писателей Киргизстана первым обратился к местной тематике Н.С. Чекменев. Его повесть «Пастух Сыдык» (1928г.) при всех художественной несовершенности в основном верно передает характерные изменения, происшедшие в судьбах киргизского народа после Октябрьской революции. Тематически повесть Н.С. Чекменева перекликается с романами Т. Сыдыкбекова «Среди гор» и Н.Байтемирова «Последний патрон» [7, 71-б.]. - деп, Дм. Брудный жазгандай, XX кылымдын 20-30-жылдарында кыргыз калемгерлери менен катар эле ошол эле Н.С. Чекменевдин «Семиречье» үчилтиги, В.И.Паршковдун «Пулеметчики», «Нарынское дело» повесттери жарык көргөн. Ал эми С.Фиксиндин «Передовой пост» (Ржев, 1932) ырлар жыйнагына «Стихи о Киргизии» деген ырлар цикли киргизилгендиги белгиленет.

«Каждая конкретная наука изменяется не только в связи с изменением и усложнением своего предмета и в силу собственного внутреннего развития. Она находится в большей или меньшей зависимости от состояния других наук, испытывает их воздействие и свою очередь воздействует на них. Обмен идеями и методами между науками происходил всегда» [8, 5-б.] - деп, орус адабиятчысы А.С. Бушмин жазгандай, айрыкча фольклор-таануу менен адабияттаануунун өз ара таасирлери чыгармачылык да, илимий да процесс аркылуу ишке ашып келгендигинде жана кыргыз адабий байланыштарынын калыптанышы өзүнүн фольклордон тартып жазма адабиятка чейинки өзүнүн

чыгармачылык улуу салттарына ээ десек болот. Бул адабий чыгармачылык процесс өз кезегинде кыргыз элинин оозеки жана жазма адабиятынын калыптанышындагы өзгөчө ордун белгилеп турат.

Корутунду. Кыргыз адабий байланыштары тууралуу сөз кылып жатып, анын фольклордук, орто кылымдардагы кол жазма, жаңы доордогу жазма адабиятынын калыптанышы башка өнүккөн адабияттар менен адабий байланыштарга чыккан учурда ишке ашкандыгын айтсак болот. Бул сыяктуу адабий байланыштардын фольклордук жана акындар поэзиясындагы процесси эки тараптуу эриш-аркак өнүккөн болсо, жазма адабиятта болсо адабий байланыштардын мүнөзү ачык мүнөздө көрүнөт, башкача айтканда, кыргыз профессионалдык жазма адабиятынын калыптануу процесси айрыкча орус адабиятынын алдыңкы тажрыйбаларына таянуу аркылуу ишке ашкан десек болот.

Ошентип, оозеки менен жазма чыгармачылыктын адабий байланыштары улуттук жана дүйнөлүк адабий салттардын негизинде калыптанат жана өнүгөт. Бул маселедеги кээ бир илимий – методологиялык тыянактарга жетишүү үчүн бул багытта кыргыз жана чет элдик адабияттаануу жазылган материалдарды жакшылап изилдеп андан кандай жыйынтыктар чыккандыгына жана келечекте кандай иштер жасалыш керектигин тактоого жетишүү зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз адабий байланыштары элдик фольклордун алкагында түптөлүп, советтик жазма адабияттын учурунда эл аралык деңгээлде ийгиликтүү ишке ашырды.

Адабияттар:

1. Пропп В.Я. Основные этапы развития русского героического эпоса [Текст]: / В.Я. Пропп. – М.: Изд. АН СССР, 1958. – 40-б.
2. Курбанова З.Г. Лезгинское литературоведение (Зарождение, становление и развитие) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01/ З.Г. Курбанова. – Махачкала, 2004. – 160-б.

3. Богданова М.И. Киргизская литература и фольклор (в их взаимоотношениях [Рукопись]: / М.И. Богданова. – Инв. № 1293, – 40-б.
4. Пропп В.Я. Фольклор и действительность: [Текст] / Изб.статьи. Сост. Б.Н. Путилов. – М.: Наука, 1976. – 325 б.
5. Кебекова Б. Кыргыз, казак акындарынын чыгармачылык байланышы [Текст]: / Б. Кебекова. – Ф.: Илим, 1985. – 234 б.
6. Батыркулова А.Б. Легендалык чыгармаларды окутуудагы өзгөчөлүктөр [Текст]: / А.Б. Батыркулова. – Кыргыз Билим берүү академиясынын кабарлары. – Б., 2020. – №2 (51). –142-145-бб.
7. История киргизской советской литературы. [Текст]: / Отв. ред. З.Г. Османова. – М.: Наука, 1970. – 543 б.
8. Взаимодействие наук при изучении литературы. / Под редакцией А.С. Бушмина. – Л.: Наука, 1981. – 277 б.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович,
педагогика илимдеринин доктору,
Эл аралык Ала-Тоо университети
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: measurementk@mail.ru*

*Тагаева Дамира Абылкасымовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: tagaeva.69@mail.ru*

*Талипов Алмамбет Тынычбекович,
окутуучу,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: talipov@gmail.com*

**ОРТО МЕКТЕПТЕ ГЕОМЕТРИЯ САБАКТАРЫН МААЛЫМАТТЫК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ОКУТУУ**

*Калдыбаев Салидин Кадыркулович,
доктор педагогических наук,
Международный университет Ала-Тоо,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Тагаева Дамира Абылкасымовна,
кандидат педагогических наук,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

*Талипов Алмамбет Тынычбекович,
преподаватель,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ
ГЕОМЕТРИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ**

*Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Ala-Too International University
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

*Tagaeva Damira Abylkasymovna,
PhD,
Osh State University,
Osh city, Kyrgyz Republic*

*Talipov Almambet Tynychbekovich
teacher,
Osh State University,
Osh city, Kyrgyz Republic*

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING GEOMETRY IN SECONDARY SCHOOL

Аннотация: Учурда окутуунун интерактивдүү технологиялары күндөн-күнгө тынымсыз өнүгүү менен, мектепке чейинки мекемелерден баштап жогорку билим берүүнүн ар кандай түрлөрүндө кеңири кулачын жайып келүүдө. Санариптик окутуунун шарттарында маалыматтык технологиялар заман талабы болуп саналат. Билим берүү процессиндеги азыркы заман талабына шайкеш келген интерактивдүү технологиялар окуунун эффективдүү натыйжаларын алууга негизги өбөлгө болуп саналары шексиз. Балдар бакчасында отурган бөбөктөрдөн баштап жогорку окуу жайында окуган студенттер, өз билимдерин жогорулатууга келген мугалимдер заман талап кылган окутуунун маалыматтык технологияларын пайдаланып билим алуусу жугумдуу болуу менен, турмуштук тажрыйбада колдоно билүүсүнө да бир кыйла натыйжалуу болуп саналат. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасындагы жаңы стандарттардын ишке киришүүсү менен жаңы технологияларды пайдаланып сабактарды уюштуруу – коюлган талаптардын аткарылышындагы башкы натыйжа болуп эсептелет. Ошондуктан биздин макалабызда бүгүнкү күндүн орчундуу маселелеринен болуп саналган окутуу процессинде интерактивдүү маалыматтык технологиялардан пайдаланып сабактарды уюштуруу проблемаларын чечүүнүн жолдору каралат. Сабактарды уюштурууда, үй тапшырмаларын берүүдө, кайтарып байланыштарды түзүү учурунда интерактивдүү жаңы технологиялардан

пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү тууралуу баяндалат.

Аннотация: Интерактивные технологии обучения постоянно развиваются и широко используются в различных формах обучения, начиная с дошкольных учреждений до высшего образования. В контексте цифрового обучения информационные технологии являются современными требованиями времени. Современные интерактивные технологии в образовательном процессе являются ключевым фактором достижения эффективных результатов обучения. Использование современных педагогических информационных технологий в учебном процессе во всех учреждениях образования, повышения квалификации учителей и умения применять их на практике являются фундаментальной основой эффективности обучения. С введением новых стандартов в системе образования Кыргызской Республики организация уроков с использованием новых технологий является основным результатом выполнения требований. Поэтому в нашей статье рассматриваются пути решения проблемы организации уроков с использованием информационных интерактивных технологий в процессе обучения, что на сегодняшний день является одним из важнейших вопросов. А также в статье рассматриваются возможности использования новых интерактивных технологий в организации уроков, домашних заданий, обратной связи.

Annotation: Interactive learning technologies are constantly developing and are widely

used in various forms of education from preschool to higher education, In the context of digital learning, information technologies are the modern requirements of the time. There is no doubt that modern interactive technologies in the educational process are a key factor in achieving effective learning outcomes. The use of modern pedagogical information technologies in the educational process in all educational institutions, teacher training and the ability to apply them in practice are the fundamental basis of the effectiveness of teaching. With the introduction of new standards in the education system of the Kyrgyz Republic, the organization of lessons using new technologies is the main result of meeting the requirements. Therefore, our article discusses ways to solve the problem of organizing lessons using interactive information technologies in the learning process, which.

Түйүндүү сөздөр: санариптик окутуу, билим берүү системасы, маалыматтык технологиялар, негизги компетенттүүлүк, интерактивдүү электрондук доска.

Ключевые слова: цифровое обучение, система образования, информационные технологии, ключевые компетенции, интерактивная электронная доска.

Key words: digital learning, education system, information technology, key competencies, interactive electronic whiteboard.

Киришүү. Учурда мезгил талабы болуп саналган санариптик окутуу – бардык билим берүү тармактарындагы зарыл шарт болуп саналат. Окутуунун маалыматтык технологияларынан пайдаланып сабактарды уюштуруу салттуу сабактарга караганда бир кыйла натыйжалуу болору талашсыз. Ошондуктан кандай гана тармакта билим берүүнү уюштуруу жүргүзүлбөсүн замандын талабына ылайык окутуунун компьютердик технологияларынан пайдаланып уюштуруу зор жыйынтык берерине күмөн жок.

Изилдөөнүн максаты. Жалпы билим берүү уюмдарындагы окутуунун жаңы талаптарын пайдаланып сабактарды уюштуруу билим берүү стандарттарынын башкы максаттарынын бири болуп саналат. Андан тышкары: «Азыркы билим берүүнүн

максаты катары окуучунун өзүнө гана керектүү болгон инсандык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү саналат. Мына ушул максатты тандоодон окутуунун каражаттары, усулдары жана мазмуну көз-каранды болот» [1, 152-б]. Билим берүү процессиндеги улам жаңылануу шарттарында компетенттүүлүккө негиздеп окутуу максатында орто мектепте интерактивдүү доскаларды пайдаланып окутуу окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырары шексиз.

Изилдөөнүн методикасы. Окуучуларды геометрия сабагына кызыктыруу, окуп үйрөнгөн материалдарды турмушта колдоно билүү мүмкүнчүлүктөрүн жаратууда жаңы технологиялар башкы каражат болуп саналат. Мындай каражаттардын бири катары – «Padlet» интерактивдүү сервисин сунуштайбыз.

Негизги мазмуну. Орто мектепте геометрияны окутуу процессинде окутуунун түрдүү ыкмасынан пайдалануу, интерактивдүү технологияларды сабактарды уюштурууда колдонуу мамлекеттик жана предметтик стандарттардын талаптарын аткаруунун негизгилеринин бири болуп саналат [2, 256-б.]

Padlet – бул маалыматты жайгаштыруу, түзүү, биргелешип редакциялоо жана сактоо үчүн колдонулуучу мультимедиялык ресурс. Студенттер, окуучулар, окутуучулар үчүн пайдаланууга ыңгайлуу болгон кичинекей дептер деп которууга да болот.

Сабак өтүү учурунда мугалим окуучулар менен биргеликте түзүлгөн тактайчага зарыл болгон маалыматтарды жайгаштырып, аны талкуулоого, кошумча маалыматтар менен толуктоого, жайгаштырылган маалыматтарга карата ой-пикирлерин жазып калтырууга болот.

Сервис менен иштөө үчүн алгач интернетке уланып, «Padlet» термини жазылат, же «Падлет» деп жазууга да болот. Аталган сайтка кирүү менен катталуу баскычы чыгат. Бул команданы басып төмөндөгүдөй сайтка кирүүнүн үч кабинеттен турган бети ачылат: Google, Microsoft, Apple. Кайсы сервис менен кирүү ыңгайлуу болсо, ошол баскычты басып, сайтка катталууга болот.

Эгерде биринчи кабинет Google колдонгон болсоңуз, бул кабинеттен кирүүгө болот. Бул кабинетке кирериниз менен сизден gmail.com аккаунт жана паролунузду сурайт. Сайтка катталгандан кийин эки бет чыгат. Мында бул сервисин акы төлөнүүчү жана акы төлөнбөгөн эки түрүн кездештирүүгө болот. Акы төлөнбөгөн сервис «базалык сервис» деп аталып, 10 мб өлчөмүндөгү стандарттык сервис болуп саналат. Бул сервисе үч гана тактайчаны түзүү мүмкүнчүлүгү бар. Эгерде төртүнчү тактайчаны түзүү каралса, анда акы төлөө шарты жаралат. Акы төлөнүүчү padlet-тактайчалар акысыз тактайчаларга караганда мегабайттык өлчөмдөрү жогору болот.

Акысыз тактайчаларды (padlet) түзүп, аны колдонуу шарттары деле ыңгайлуу

болуп саналгандыктан, аны түзүүнүн ыкмаларына токтолобуз. «Basic» баскычын тандап, базалык акысыз тактайчаны түзүүгө киришебиз. Экранда алгачкы башкы бет ачылат. Башкы бетти англис жана орус тилдеринде пайдаланууга болот. Бизге орус тили ыңгайлуу болгондуктан, бул тилди тандайбыз. Ал үчүн башкы беттин жогорку оң жагындагы кара баскыч менен «настройкага» кирип, орус тили баскычын басабыз. Андан соң кайрадан башкы бетке келип, башкы менюдагы «+ тактайчаны түзүү» («+ создай padlet») баскычын басып, тактайчаларды түзүүгө киришебиз. Аталган буйрукту баскандан кийин экранда төмөндөгүдөй бир нече варианттагы материалдарды жайгаштыруу үлгүлөрү берилет (1-сүрөт).

1-сүрөт.

«Стена» – бул үлгүдө материалдар тактайчага ирети менен жайгаштырылат. Дубал сыяктуу материалдардын жайгаштырылышы.

«Холст» – тактайчада материалдар биринин артынан бири чынжыр сыяктуу удаалаш жайгаштырылат.

«Транслировать в виде непрерывного потока» – материалдар үзгүзтүксүз ирети менен жайгаштырылат.

«Сетка» – жайгаштырылган материалдар тор сымал түзүлүшүндө көрүнөт.

«Полка» – тактайчага коюлган материалдар текче сымал жайгаштырылат.

«Backchannel» – окуучулардын маалыматтарын алып, чат түзүүгө болот.

«Map» – картадагы ордун ар кандай абалда жайгаштыруу.

«Timeline» – убакыттар көрсөтүлгөн шкала, кандайдыр объекттерди кошууга болот.

«Стена» – дубал сымал үлгүсүн пайдаланып, тактайча түзүп көрөлү. Ал үчүн аталган үлгүнү тандайбыз. Экранда тактайча пайда болот. Жогорку оң жактагы кара «настройкага» киребиз. Алгач тактайчага тема тандоого болот. Биздин учурда «Европага саякат» деп алабыз (2-сүрөт).

2-сүрөт.

Кийинки кадамда теманын алдына түшүндүрмө (описание) жазууга болот. Андан кийинки аткарылуучу иш аракетинде темага карата сүрөт тандоо (иконка же значок). Мында темага ылайык келген даяр сүрөттөрдөн тандоого болот.

Даректи жайгаштырууга мүмкүнчүлүк бар жерге окуучулардын даректерин жазып, даярдалган (материалдар жайгаштырылган) тактайчанын шилтемесин жөнөтүүгө болот. Шилтеме аркылуу окуучулар тактайчага

кирип, өздөрүнүн ой-пикирлер, комментарийлерин жаза алышат. Бул акырында аткарылуучу иш аракетинде биз болот.

Кийинки бөлүктө тактайчанын түсү тандалат. Мында тактайчанын түсү, градиент, текстура, сүрөт кабинеттери берилген. Ар бир кабинеттин тактайчаны өзгөртүүгө ылайык кызматы көрсөтүлөт. Акыркы кабинет сүрөт жайгаштырууга арналган (3-сүрөт).

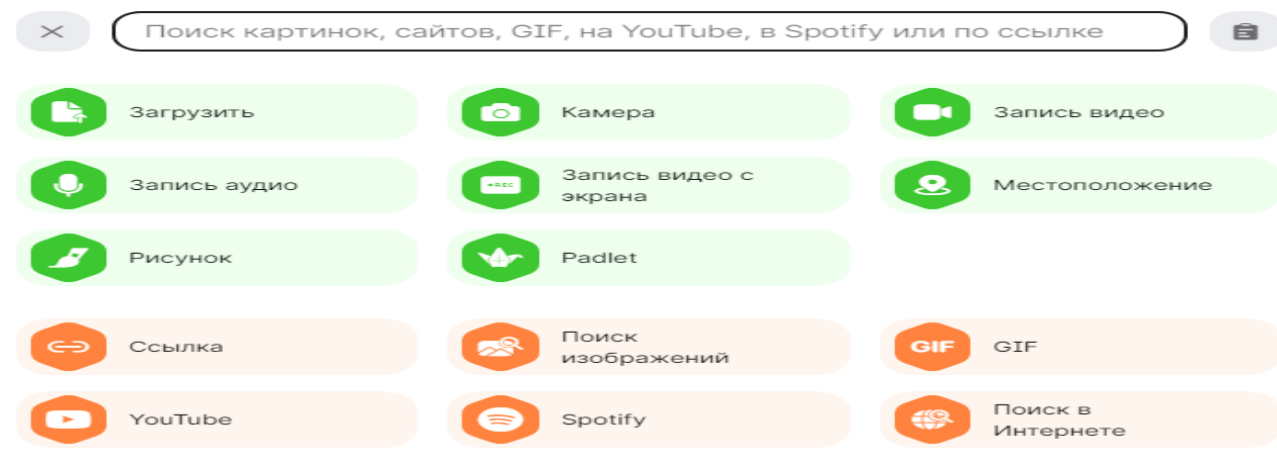
3-сүрөт.

Кийинки кадамда авторду жарыялоо, реакция баскычтарын активдештирүү командалары аткарылат. Тактайчага жазуудагы шрифти белгилеп, комментарийлерди жазуу мүмкүнчүлүктөрү жаралат. Реакция аркылуу ар кандай формадагы сүрөттөрдү окуучулар жайгаштыра алышат.

Акыркы чекке чейинки көрсөтүлгөн баскычтарды белгилеп бүткөндөн кийин, жогорку оң жактагы «сактоо» баскычын басабыз. Демек, биздин тактайчабыз даяр.

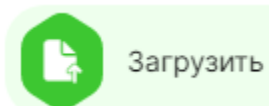
Эми бул тактайчага материалдарды жайгаштыруубуз керек. Ал үчүн жогорудагы

түзүлгөн тактайчанын төмөнкү сол жагында жайгашкан «+» баскычын басабыз. Ар бир команданы басуу менен тактайчага материалдарды түрдүү булактардан алып, жайгаштыруу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүчү бул тапшырмалардын ар бирине кирүүгө болот. Мындан сырткары акыркы «...» командасын баскан учурда экранда бардык командалар көрүнөт. Экранга төмөнкүдөй 4-сүрөттө көрсөтүлгөн бардык командалар чыгат:

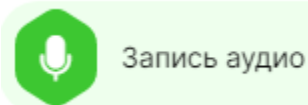

4-сүрөт.

Ар бир белги менен берилген командалардын маалыматы тактайчага жайгаштыруу кызматтары төмөнкү сүрөттөрдө көрсөтүлгөн.

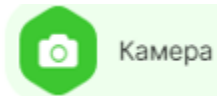
- тактайчага компьютерден ар кандай формадагы материалдарды алып жайгаштырууга болот.

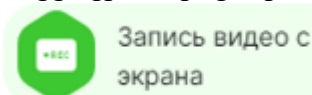
- тактайчага учурда аудио жазууларды жүргүзүү.

- бул команданын жардамында тактайчага сүрөт тартып, түрдүү түстөргө боёого болот.

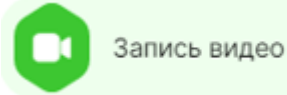
- камера аркылуу компьютердин алдындагы сүрөттөрдү тартууга, же башка керектүү сүрөттөрдү тартып коюу.

- экранга видео жазууну орнотуп, видеолорду тартып жайгаштыруу.

- даяр түзүлгөн тактайчаларды жана андагы материалдарды көрсөтөт.

- тактайчага видеону үнү менен бирге жазып, жайгаштырат.

- жайгашуу ордун картада көрсөтүү.

- материалдарды интернеттен алуу каражаттары

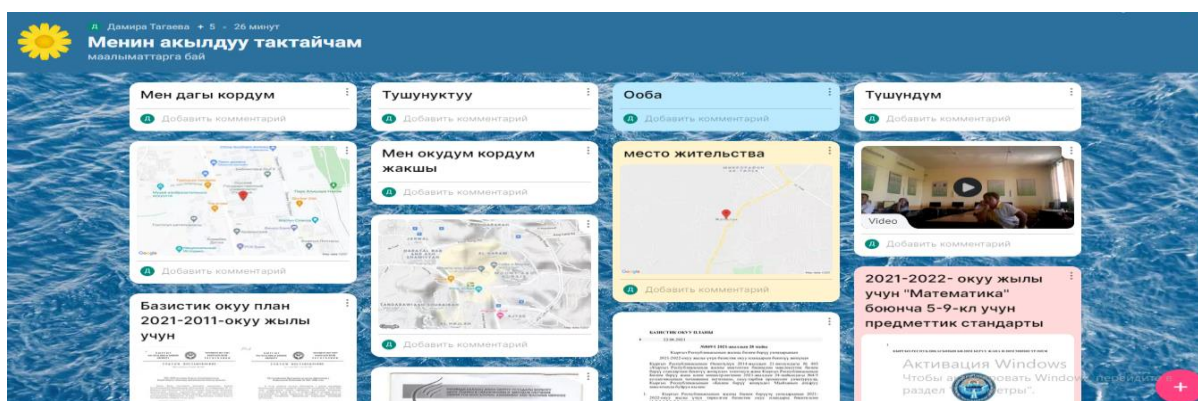
Ар бир командага кайрылуу менен темага ылайыктуу материалдарды тактайчага жайгаштырууга болот. Зарыл болгон

материалдар жайгаштырылып бүткөн соң жогорку оң жактагы «бөлүшүү» команда-сына кирип, facebook, twitter, classroom

платформаларына жайгаштырууга болот. Ал жактан окуучулар тактайчага жайгаштырылган материалдарды тапшырма, маалымат, суроо ж.б. катары окуп үйрөнүүгө, тапшырмаларды аткарууга, же жаңы маалымат катары алууга болот. Окуучулар тактайчага өздөрүнүн комментарийлерин да жаза алышат. Classroom платформасында мурда түзүлгөн темаларга киргизилип,

тапшырма, маалымат катары жайгаштырылат. Андагы тактайчага кирүү үчүн окуучуларга код берилет.

Түзүлгөн тактайчадагы материалдарды шилтеме аркылуу почталарына жөнөтүүгө да болот. Тактайчадагы материалдарды печаттан чыгарууга, сүрөт катары, pdf вариантта, excel вариантта сактоо мүмкүнчүлүктөрү бар.

5-сүрөт.

Ош мамлекеттик университетинин МИТ факультетине өткөрүлгөн семинар учурунда түзүлгөн тактайча 5-сүрөттө берилген. Мында жогоруда белгиленген командаларды пайдаланып компьютерден алынган материалдар жайгаштырылды, карта түзүлдү, семинар учурунда катышуучулардын комментарийлери жазылып, видео жазуу жүргүзүлдү. Тактайча Classroomга жайгаштырылды.

Padlet тактайчасы учурда билим берүү процессин санариптештирүү шарттарында жаңы сервис болгондуктан, орто мектепте аталган тактайчаны геометрия сабагында пайдалануу заман талабына туура келет деп эсептейбиз.

Орто мектепте интерактивдүү доскаларды, компьютердик технологияларды колдонуп сабактарды уюштуруу – окуучулардын сабакка кызыгууларын арттыруусу талашсыз [3, 6-б.].

Практикалык маанилүүлүгү. Бул тактайчаны орто мектепте төмөнкү шарттарда колдонуу жагдайлары бар:

1) тактай менен коллективдүү иштөөгө болот – окуучулар коллективдүү түрдө материалдарды жайгаштырышат, анализ

жүргүзүшөт, талкуулашат. Бири-биринин пикирлерин толукташат. Кемчиликтерин, жетишкендиктерин айтууга мүмкүнчүлүктөр жаралат;

2) онлайн сабактарда интерактивдүү доска катары пайдаланууга болот;

3) аудио байланыш катары колдонууга болот;

4) окуучулар үй тапшырмаларын тактайчага жайгаштырышат, мугалим текшерет;

5) сабактан тышкары иштер үчүн колдонулушу мүмкүн, дагы аудио, видео жазууларды, сүрөттөрдү жайгаштырууга болот.

Шартка ылайык бул тактайчанын төмөнкү кемчиликтерин белгилеп кетүүгө зарыл:

1) акысыз 3 тактайчаны гана түзүүгө боло тургандыгы;

2) ар бир сабак үчүн түзүү зарыл болгондо мурдагы тактайчаны өчүрүүгө, же жаңы аккаунт менен башка 3 тактайча түзүүгө туура келгендиги.

Предметтерди окутууда окуучулардын билимдерин стандарттын талаптарына ылайык баалоо учурдагы реформанын шарттарын канааттандыраары анык [4, 15-б.]. Маалыматтык технологияларды пайдаланып

окутуу аркылуу баалоо биз сунуштаган сервисти геометрия сабагында колдонууда артыкчылыктарга ээ болорун белгилегибиз келет.

Жыйынтык. Окутуунун маалыматтык технологияларынан пайдаланып сабактарды уюштурууда геометрия сабактары үчүн бул тактайчаны пайдалануу ыңгайлуу болуп саналат. Геометрия боюнча материалдардын топтомдорун күнүмдүк сабактарда, жыйынтыктоочу сабактарда, кайталоо үчүн зарыл болгон материалдарды жайгаштырууга болот. Мындан сырткары окуучулар тактайчага коюлган материалдарды пайдаланып тапшырмаларды аткарып, аткарылган тапшырмаларды кайра тактайчага жайгаштыра алышат. Мугалим текшерип, жыйынтыгын окуучулардын жеке почталарына жөнөтө алат.

Адабияттар:

1. Токтомамбетова Ж.С., Тагаева Д.А. Математика сабагында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды түзүүнүн айрым жолдору // КББАнын кабарлары. – Б., 2020. – № 2 (51). – 151-155-бб.
2. Тагаева Д.А., Токтомамбетова Ж.С. Формирование ключевых компетенций на уроках геометрии // Бюллетень науки и практики. – Нижневартовск, 2020. – Т. 6. – № 8. – С. 256-259.
3. Калдыбаев С.К. Возможности образовательных технологий в обучении школьных предметов // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2015. – № 4 (36). – С. 3-8.
4. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 3. – С.13-23.

Рецензиялаган:
Мааткеримов Н.О.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Орозали кызы Гулкайыр,
окутуучу,
Ош технологиялык университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: orozalikuzy84@inbox.ru*

**ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК
МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫН КОМПОНЕНТТЕРИ**

*Орозали кызы Гулкайыр,
преподаватель,
Ошский технологический университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: orozalikuzy84@inbox.ru*

**КОМПОНЕНТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ
ВОЗМОЖНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА**

*Orozali kyzy Gulkayir,
teacher,
Osh Technological University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: orozalikuzy84@inbox.ru*

**COMPONENTS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY FOR DEVELOPING
CREATIVE ABILITIES OF TEENAGE STUDENTS**

Аннотация: Бул макалада өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык технологиясынын компоненттери: мотивациялык, когнитивдүү, иш-аракеттик жана чыгармачылык, алардын маңызы, калыптандыруунун критерийлери берилген. Ошондой эле, сунушталган технологиялардын функциялары: когнитивдик, социалдык психологиялык, баалуулук, маалыматтык, трансформациялоо, өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтүү боюнча ишти уюштуруунун формалары: «Долбоордук» иш-аракет жана «Акылга чабуулу», алардын мааниси, өзгөчөлүгү, формасы, каражаттары баяндалган. Өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн баскычтары: мотивациялык, когнитивдик, чыгармачыл, рефлексивдүү,

аларды калыптандыруунун алгоритмдери сунушталды.

Аннотация: В статье описаны компоненты педагогической технологии развития творческих способностей подростков: мотивационные, познавательные, деятельностные и творческие способности, их сущность, критерии их формирования. Также функции предлагаемых технологий: познавательная, социально-психологическая, ценностная, информационная, трансформационная, формы организации работы по повышению творческого потенциала подростков: «Проектные» мероприятия и «Мозговой штурм», их значение, особенности, формы и средства. Предложены этапы развития творческих способностей подростков: мотивационный, познавательный, творческий, рефлексивный, предложены алгоритмы их формирования.

Annotation: *The article describes the components of the pedagogical technology for the development of the creative abilities of adolescents: motivational, cognitive, activity and creative abilities, their essence, the criteria for their formation. Also, the functions of the proposed technologies: cognitive, socio-psychological, value, informational, transformational, forms of organizing work to increase the creative potential of adolescents: "Project" events and "Brainstorming", their meaning, features, forms, and means are described. The stages of development of adolescents' creative abilities are proposed: motivational, cognitive, creative, reflective, algorithms for their formation are proposed.*

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык технология, мотивациялык, когнитивдүү, иш-аракеттик, чыгармачылык компоненттер, баалуулук, маалыматтык, трансформациялык, долбоордук, акылга чабуул, алгоритм, рефлексивдүү.

Ключевые слова: педагогическая технология, мотивационный, познавательный, деятельностный, творческий, компоненты, ценность, информация, трансформационный, проект, мозговой штурм, алгоритм, рефлексивный.

Key words: pedagogical technology, motivational, cognitive, activity, creative, components, value, information, transformational, project, brainstorming, algorithm, reflexive.

Киришүү. Заманбап билим берүү ишмердүүлүгүнө коюлган талаптарды чагылдырган «Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндө» мыйзамында билимди, көндүмдү жана тажрыйбаны калыптандыруу, инсандын чыгармачыл өнүгүүсү, ал үчүн тиешелүү педагогикалык технологияларды колдонуу менен анын жөндөмдүүлүктөрүн жана билимге болгон кызыкчылыктарын канааттандыруу зарылдыгы айтылган. Учурда өсүп келе жаткан келечек муундарга билим берүү иш-аракети аларды – кеңири маалымат агымына багыттоого, оригиналдуу ой жүгүртүүгө, жаңы нерсени кабыл алууга жана жаратууга жөндөмдүү кылып калыптандырууга

багытталган, ал үчүн учурдагы билим берүүнү өркүндөтүп, жаңы педагогикалык технологияларды иштеп чыгуу керек, ал ар бир окуучунун чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө жана жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет. «Чыгармачылык ишмердүүлүккө багытталган билим берүүнүн талаптарында, окуучу предметтерди өздөштүрүү процессинде коюлган максаттарга жетүү үчүн ички жана сырткы каражаттарды эффективдүү колдоно билүү даярдыгынын натыйжасы каралат. Окуучу ишмердүүлүктүн кандайдыр бир ыкмасын үйрөнүү менен билимдин ар түрдүү натыйжаларын интеграциялоого көнүгөт жана максат коё билүү тажрыйбасын алат, демек өзүнүн ишмердүүлүгүн башкаруу процессин түшүнүү жүрөт» [1, 51-б.].

Изилдөөнүн максаты. Өспүрүм курактагы окуучуларды чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтүү жана билим берүү процессинин натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзгөн педагогикалык технологияларды издөө жөнүндө кененирээк ойлонуп чыгуу зарылдыгы келип чыкты. Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө жана өнүктүрүү учурдагы билим берүү процессинде актуалдуу экендигин баса белгилөө керек.

Материалдар жана изилдөө методдору. Өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык технологиясы төмөнкү компоненттерди иштеп чыгууну көздөйт:

1. Окуучулардын чыгармачылык иш-аракетинде алардын муктаждыктарын жана кызыгуусун чагылдырган мотивациялык (билимди өздөштүрүүнүн жана колдонуунун чыгармачыл көндүмдөрүн калыптандыруу, жөндөмдөрүн өнүктүрүү) компонент. Бул компоненттин калыптанышынын критерийи болуп – өспүрүмдөрдүн чыгармачылыкка болгон кызыгуусу саналат.

2. Технологиялык билимдерди, чыгармачыл маселелерди чечүү жана долбоорлорду түзүү тармагын өзүнүн ичине камтыган когнитивдүү компонент. Билим – бул окуучунун теманы теориялык жактан

өздөштүрүүсүн чагылдырган ойлорунун жыйындысы. Бул компоненттин калыптанышынын критерийи болуп – өспүрүмдөрдүн чыгармачыл маселелерди чечүү жана долбоорлорду аткаруу жаатындагы билимдеринин жыйындысы саналат.

3. Аналитикалык, конструктордук, технологиялык көндүмдөрдүн айкалышы менен мүнөздөлгөн иш-аракет компоненти. Чеберчилик – билимди практикада колдонуунун жолдорун өздөштүрүү. Шыктар – бул автоматизмге алып келген көндүмдөр. Бул компоненттин калыптанышынын критерийи болуп – креативдик маселелерди чечүү жана долбоорлорду жүзөгө ашыруу саналат.

4. Жекече өзгөчөлүккө ээ болгон чыгармачыл жөндөмдүүлүктү ичине камтыган чыгармачыл (креативдик) компонент. Бул компоненттин калыптанышынын критерийи болуп – чыгармачыл маселелерди чечүү үчүн чыгармачыл жөндөмдөрдү колдонуу саналат.

Негизги мазмуну. «Чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрдү өркүндөтүү үчүн сунушталган технология төмөнкү функцияларды аткарат: когнитивдик, социалдык-психологиялык, баалуулук, маалыматтык, трансформациялык» [2, 216-б.].

Когнитивдик функция – мүмкүнчүлүктөрдү түзүү үчүн зарыл болгон билимге ээ болуу.

Социалдык-психологиялык функция билим берүү процессинде чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрдү өнүктүрүү үчүн оптималдуу психологиялык-педагогикалык шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет.

Баалуулук функциясы коомдун муктаждыктарына жана идеалдарына негизделген баалуулуктарды калыптандырууну камсыз кылат.

Маалыматтык функция керектүү маалыматтарды алууга, социалдык тажрыйбаны өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет.

Трансформациялоо функциясы курчап турган чындыкты өзгөртүүгө, жаңы, оригинал түзүүгө мүмкүндүк берет. Окуучулардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтүү боюнча ишти уюштуруунун формаларынын бири болуп долбоордук иш-аракет эсептелет, анын жүрүшүндө чыгар-

мачыл долбоор түзүлөт. Грек тилинен которулганда «Долбоор – ар кандай илимий иштерди изилдөө жолун билдирет. Бул практикалык өз алдынча иштерди – долбоорлорду аткаруу процессинде окуучулар билим жана көндүмдөргө ээ боло турган окутуу системасы» [3, 165-б.]. Долбоордук иш-чаралар окуучулардын жеке кызыкчылыктарына жана муктаждыктарына ылайык окутууга багытталган. Ал билим берүү процесси ар кандай илимий тармактардан билимди талап кылган чыгармачыл маселени чечүүнү камсыз кылганда колдонулат. Долбоордук иш-аракеттер окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өркүндөтүүнү, чыгармачылыкка негизделген билимин өз алдынча калыптандыруу мүмкүнчүлүгүн камтыйт. Окуучулардын иш-аракети отчеттун – чыгармачыл долбоордун формасында түзүлгөн көйгөйдүн өнүгүшүн чагылдырган чыныгы практикалык натыйжа менен аяктайт. Биздин ишибизде чыгармачыл долбоор таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуунун, окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүнүн жана калыптандыруунун дидактикалык каражаты катары берилген.

Биздин педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө өспүрүмдөрдүн чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган чыгармачыл окутуу куралдарын колдонуу эмгек сабагында өтөт. Программалык материалды изилдөө чыгармачыл долбоорлорду даярдоо учурунда ишке ашат. Окуучулар тарабынан иштелип чыккан чыгармачыл долбоорлордун өзгөчөлүгү – көйгөйлүү маселелерди чечүү. Аныкталган көйгөйлүү чыгармачыл тапшырмалар окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн түзүүчү чыгармачыл каражаттар (морфологиялык анализ, акылга чабуулу, майевтика) аркылуу чечилет. Морфологиялык анализ индивидуалдуу жана көйгөйлөрдү чечүүнүн жамааттык формасы болушу мүмкүн. Окуучулар өз алдынча түзгөн таблицаны колдонуп, маселенин оригиналдуу чечимин табууга мүмкүнчүлүк алат. Мындай таблицада буга чейин болгон объектилердин, процесстердин же кубулуштардын белгилери камтылган, бул аларды изилдөөгө жана

системалаштырууга мүмкүндүк берет. Учурдагы объектини (шаймандар, процесстер, идеялар) изилдөө процессинде чыгармачыл маселени чечүүнүн жаңы варианттары табылды. Мээ чабуулу көйгөйлөрдү чечүүнүн топтук формасын билдирет. Аны окуучулардын топтору аткарышат. Э.П. Ильин белгилегендей, «чыгармачыл топтун ичинде болуп жаткан процесстер эки карамакаршы пикирдин күрөшү менен мүнөздөлөт» [4, 74-б.].

Демек, чыгармачыл ишмердүүлүктүн маселелери менен алектенген илимпоздорду ээрчип, бул багытта кечиктирилгис милдет – чыгармачылыктын талаптарын топтук ишти уюштуруунун талаптары менен айкалыштыруу деп эсептейбиз. Мээ чабуулунда чыгармачыл топ көйгөйлөрдү чечүүнүн көптөгөн варианттарын сунуштайт, алардын ичинен мыктылар тандалат. Маселе белгилүү эрежелер боюнча чечилет. Окуучулар тобу жаңы идеяларды кабыл алгыдай болушу керек, көйгөйдү тандоо эркиндиги жана чыгармачыл ишмердүүлүктүн багытын өзгөртүү керек. Алынган чечимдер талданат, сын-пикирлер бааланат, чыгармачыл долбоорлорду даярдоо үчүн эң кызыктуулары тандалат. Бул учурда мугалимдин ролу чыгармачыл маселени чечүү процессин уюштуруу жана маселени чечүүнүн оптималдуу жолун тандоо болуп саналат, ал долбоорду коргоодо чагылдырылат.

Ошентип, билим берүү көйгөйлөрүн чечүүнүн белгиленген жоболорунун негизинде, аларды изилдөө маселеси менен байланыштырып, өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн төмөнкү баскычтарын аныктадык:

1. Мотивациялык – окуучунун чыгармачылык иш-аракетке болгон кызыгуусу.
2. Когнитивдик – билимди, билгичтикти калыптандыруу, жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү.
3. Чыгармачыл – чыгармачыл милдеттерди өз алдынча чечүү, чыгармачыл долбоорлорду ишке ашыруу.
4. Рефлексивдүү – чыгармачыл ишмердүүлүктү талдоо.

Жыйынтыктар жана талкуулар.

Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн калыптандыруу процессин ачып жана сүрөттөгөн ар бир этаптын иш-аракеттеринин өзүнчө алгоритми бар. Биринчи, мотивациялык баскычта чыгармачыл долбоорлордо чечиле турган көйгөйлөрдү аныктоодон турган билим берүүчү кырдаал түзүлөт. Экинчи, когнитивдик баскычта окуучулар жаңы билимдерди өркүндөтүшөт, чыгармачыл иш-аракеттерде колдоно турган жөндөмдөрдү өрчүтүшөт. «Тапшырмаларды калыптандыруу окуучулардын жеке инсандыгына чыгармачылыктын педагогикалык таасири жөнүндө жоболордун негизинде ишке ашырылат» [5, 130-б.]. Өспүрүм курактагы окуучулардын өнүгүүсүнүн жаш өзгөчөлүктөрү жөнүндө чыгармачыл долбоорду иштеп чыгуу боюнча көрсөтмөлөр берилет.

«Өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнүн иштелип чыккан технологиясы билим берүү процессин чыгармачыл долбоорду түзүү алгоритминин негизинде жүргүзүүгө жана долбоорду түзүү процессинде иш-аракеттердин методдорун үйрөтүү менен өспүрүм курактагы окуучулардын мугалимдин коштоосунда, андан кийин чыгармачыл долбоорду өз алдынча иштеп чыгуу менен мүмкүнчүлүктөрүн калыптандырууга мүмкүндүк берет» [6, 67-б.]. Үчүнчү, чыгармачыл этапта, чыгармачыл маселелерди чечүү жана чыгармачыл долбоорлорду түзүү ыкмалары колдонулат. Чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрдү өнүктүрүүгө арналган технологиялык карталар менен таанышкандан кийин окуучуларга чыгармачыл маселелерди чечүү алгоритмин талдап, ага сүрөттөө жана баа берүү сунушталат. Мугалим окуучулардын көңүлүн чыгармачыл маселелерди чечүү жолдооруна бурат, технологиялык схемаларды колдонуп, чыгармачыл долбоорлордун мазмунун ачат, чыгармачыл маселелерди өз алдынча чечүүнү, иш-аракеттердин өз алгоритмин табууну сунуштайт, ошону менен окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жеке потенциалын калыптандырууга салымын кошот.

Корутунду. Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өркүндөтүүнүн иштелип чыккан педагогикалык технологиясы төмөнкүлөргө жардам берет:

- билим берүү процессин болжолдоого;
- коюлган максаттардын негизинде билим берүү процессин уюштурууга;
- мугалим менен окуучулардын биргелешкен иш-аракетинин моделин ишке ашырууга;
- өнүктүрүүчү окутууну жүргүзүүгө;
- окуучулардын өнүгүшү үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө;
- окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүнүн деңгээлин диагностоого;
- педагогикалык коррекцияны жүргүзүүгө.

Жогоруда келтирилген жоболордун айкалышы окуучулардын чыгармачыл жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн белгилүү бир кепилденген деңгээлине багытталган билим берүү иш-чараларын уюштуруу системасын түзөт.

Адабияттар:

1. Байсеркеев А.Э. Окутуунун долборлоо методу – окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн каражаты // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. 2015. – №2 (34), – 51-56-б.
2. Подласый, И.П. Педагогика / И.П. Подласый. – М.: Просвещение; Гуматит. изд. центр Владос. 1996. – 432 б.
3. Симоненко, В.Д. Творческие проекты V – IX классов общеобразовательных школ / В.Д. Симоненко. – Брянск., 1996. – 238 б.
4. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2012. – 144 б.
5. Анисимов, Н.М. Активизация творческой деятельности в условиях интегрированного обучения. Монография / Н.М. Анисимов, О.А. Манаенкова. – Л.: ЛГПУ, 2004. – 304 б.
6. Гузенко, И.Г. Педагогика рефлексивной праксеологии: монография / И.Г. Гузенко. – Липецк: ЛГПУ, 2009. – 304 б.

Рецензиялаган:

Турдугулов А.Т.,

филология илимдеринин доктору, профессор

*Кыштообаева Чолпон Асанкуловна,
ага окутуучу,
Талас Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Талас шаары*

**«САНДЫК МЕТОДДОР» КУРСУН АРАЛАШ ОКУТУУНУН
ТАЖРЫЙБАЛАРЫН ТАЛДОО**

*Кыштообаева Чолпон Асанкуловна,
старший преподаватель,
Таласский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Талас*

**АНАЛИЗ ОПЫТА СМЕШАННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА
«ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ»**

*Kyshtobaeva Cholpon Asankulovna,
Senior Lecturer,
Talas State University,
Kyrgyz Republic, Talas city*

**ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF THE MIXED TEACHING
OF THE COURSE «NUMERICAL METHODS»**

Аннотация: Бул макалада автор азыркы учурда, жогорку окуу жайларында окуу процессинде предметтик байланыштарды жана аралаш окутууну ишке ашыруу проблемаларын караган. Бул төмөнкү максаттарды камтыйт: илимий-техникалык прогресстин өсүшү студенттердин математикалык маалыматтардын көлөмүн арттыруунун негизинде жогорку окуу жайларындагы окуу процессинде сапаттуу билим берүү; илимий интеграциялоо процессин кеңейтүү менен бирдикте ар түрдүү предметтерди окутууда комплекстүү билим берүү; жаңы дисциплиналарды жөнөкөй жеткиликтүү деңгээлде студенттерге окутуу болуп саналат. Ошондой эле, санариптик коомдо курсту окутууда маалыматтык технологияларды кеңири жайылтуу маселеси каралды.

Аннотация: В данной статье автор рассматривает актуальные проблемы внедрения предметных связей и смешанного обучения в процесс преподавания в вузах. Сюда входят следующие цели: рост научно-технического прогресса, обеспечение качественного образования в процессе

обучения в вузах на основе увеличения объема математических знаний студентов; всестороннее образование в области преподавания различных предметов с расширением процесса интеграции науки; новые дисциплины должны предназначены для обучения студентов на легкодоступном уровне. Также был рассмотрен вопрос широкого использования информационных технологий при преподавании курса в цифровом обществе.

Annotation: In this article, the author examines the topical problems of introducing subject links and blended learning into the learning process in universities. These include the following goals: the growth of scientific and technological progress, the provision of quality education in the learning process at universities based on an increase in the amount of students' mathematical knowledge; comprehensive education in the field of teaching various subjects with the expansion of the process of integrating science; new disciplines should be designed to teach students at an easily accessible level. The issue of the widespread use

of information technology in teaching a course in a digital society was also considered.

Түйүндүү сөздөр: аралаш окутуу, технология, предметтик байланыш, окутуу, компьютердик технология.

Ключевые слова: смешанное обучение, технология, предметный связь, преподавание, компьютерные технологии.

Key words: blended learning, technology, subject communication, teaching, computer technology.

Киришүү. Предметтик байланыштарга көңүл буруу студенттердин айлана-чөйрөгө болгон көз-караштарын жана окууга болгон кызыгууларын арттырууну камсыз кылат.

«Сандык методдор» курсун окуп үйрөнүүдө студенттердин программалоо тилдерин колдонуусу зарыл. 1-2-курстун студенттери адатта (Delphi, C++) программалоо тилдерин тандоодо, бирок Python программалоо тили студенттер арасында популярдуулукка ээ, анткени ал математикалык идеяларды минималдуу аракеттери менен программалайт жана «математикага окшош». Python жөнөкөйлүккө ээ жана математикада колдонулуучу тиркемелеринин саны көп. Ошондой эле, сандык талдоодо Numeric жана SciPy бар, анын программалары C/C++, FORTRAN тилдеринде жазылган.

«Сандык методдор» курсун окутуу-бул студенттерден жогорку математикалык даярдыкты, эсептөө теориясынын жана методологиясынын фундаменталдык негиздеринде кесиптик билим алууну, ошондой эле заманбап компьютердик технологияларды колдонууну талап кылган дисциплина.

В.В. Беликов, «физика-математикалык адистиктердин адистерин даярдоодо кесиптик жана жалпы маданий маалыматтардын ортосунда жана жогорку билим алууга бөлүнгөн убакыттын чектилүүлүгүндө карама-каршылыктар болуп жатат» деп белгилеген [4]. Бул карама-каршылыктарды компьютердик технологияларды окутуу процессине жайылтуу жолу жана У.Г. Пирумовдун [9], Г.М. Федченконун [10] усулдук колдонмолорун колдонуу менен

жеңип чыгууга болот деген пикирлерин билдиришкен.

Заманбап компьютердик технологияларды предметтик маалыматтык чөйрөдө калыптандыруу окуу процессин активдештирүүдө, студенттердин мотивациясын жогорулатууда, материалдын көрсөтмөлүүлүгү, окутуунун жекелештирүүдө, теориялык билимди практика менен айкалыштырууда, аң-сезимдүү илимий ишмердүүлүктү өнүктүрүүдө жана студенттердин өз алдынча иштерин уюштурууда зарыл.

Электрондук окутуу технологиялары материалды өздөштүрүүнүн ылдамдыгын 10-15% га жогорулатууга, окутууга кеткен убакытты 35-45% га чейин үнөмдөөгө, ПОЖдун аудитордук жүгүн 30% га чейин оптималдаштырууга жана жалпысынан адистерди даярдоонун сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет [3].

Аралаш окутуу модели асинхрондук жана синхрондуу окутуунун элементтерин колдонуу менен бирге күндүзгү окутууда бөлүштүрүлгөн маалыматтык-билим берүү ресурстарын пайдалануунун модели катары белгиленет.

Билим берүүнүн Федералдык мыйзамынын 2012-жылдын 29-декабрындагы № 273-ФЗ 150-беренесинде «Россия Федерация билим берүү» нормативдик документинде б.а.: «Билим берүүнүн окуу программалары окутуу формаларына гана көңүл бурбастан, электрондук окутууну, дистанттык, аралыктан билим берүү технологияларын колдонуусу зарыл» деп көрсөтүлгөн. Россиянын президенти өзүнүн кайрылуусунда «Жаңы технологиялар чыгармачыл изденүүгө, команда менен иштөөгө жана заманбап азыркы дүйнөдөгү санариптештирүү коомунда турмуштун көндүмдөрүнө ээ болууга багыттайт» деп белгилеген [5].

«Билим берүүдөгү стандарттарды жаңылоо, ишке ашыруудагы каржылоо булактарын табуу, бир канча өзгөртүүлөрдү киргизүү менен гана чектелбейт. Билим берүүдө жаңылоо дегенде компьютердик билим берүү, өлчөө жана баалоо системасынын жакшыртылышы, компетенциялардын кеңейтилиши ж.б. басым

жасалышы сыяктуу аракеттер ойго келет» [7, 24-б.].

Негизги мазмуну. Аралаш окутуу технологияларын колдонуу «Сандык методдор» курсунун өзгөчөлүгүнө жараша дидактикалык негиздерин кеңейтүүгө мүмкүндүк берүүдө.

Илим изилдөөчүлөр [2, 6] билим берүү мекемелеринде аралаш окутууну уюштуруунун үч негизги аспектисин белгилешет:

- административдик: ченемдик-укуктук актыларына ылайык билим берүү мекемесинде электрондук окутуу стратегиясын өнүктүрүү, профессордук-окутуучулук курамдын МКТ-компетенттүүлүгүн жогорулатууну уюштуруу, колдоо жана мотивациялык механизмдерди иштеп чыгуу;

- техникалык: билим берүүдө окутуу процессин программалык-техникалык жактан коштоону камсыздоо;

- педагогикалык: компьютердик технологиялардын негизинде айрым сабактар боюнча методикалык колдонмолорду, окутуунун активдүү жана интерактивдик методдорун иштеп чыгууга багыттоо.

«Математиканы аралаш окутуу: практика жана теория» аттуу макаласында аралаш окутуунун моделдери классификацияланган. Ар бир моделдин негизги үч түзүүчүлөрү: электрондук окутуу, аралыктан окутуу жана күндүзгү окутуу элементтери белгиленген. Мында, ар бир модель үч элементтин бири менен айкалышынын принциби менен айырмалангандыгы каралган [11].

Аралаш окутууга багытталган көптөгөн изилдөөлөрдө [11] анын төмөнкүдөй оң жактары белгиленген:

- ар бир билим алуучунун керектүү билимдерди ыңгайлуу формада өздөштүрүүсү;

- ар кандай муктаждыктарды пландаштыруу жана түшүнүү;

- окутууну башкаруунун натыйжалуу инструменттерин камсыз кылуу;

- салттуу ыкманын артыкчылыктарын жоготпостон окутууга кеткен убакыт жана финансылык чыгымдарды төмөндөтүү;

- окутуунун технологияларын жана методдорун байытуу жана өз ара толуктоо;

- окутуучулар менен билим алуучулардын өз ара активдүү аракеттери; окутуучунун жеткиликтүүлүгү;

- кайсы убакта жана кайсы жерде болбосун окутуу мүмкүнчүлүгү; дидактикалык ыкмалардын ар түрдүүлүгү;

- окутуу сапатын өнүктүрүү (анын ичинде кыйла натыйжалуу компьютердик технологиялар каражаттарын пайдалануу); окутууну жекече текшерүү;

- билим алуучулардын коммуникацияларды уюштуруунун заманбап каражаттарын өздөштүрүүсү; өз алдынча иш алып баруусу; студенттин окуу ишмердүүлүгүндө жеке колдоо көрсөтүүнү уюштуруусу;

- билим берүү траекториясынын ийкемдүүлүгү;

- көп жолу пайдалануучу оффлайн-онлайн-методикалык контенттин интеграцияланышы.

Аралаш окутууну уюштуруу үчүн көптөгөн интернет-сервистерди (булуттуу технология, социалдык тармактар, байланыш каражаттары) колдонсо болот, бирок адистештирилген программалык камсыздоону LMS (англ. learning management system) борборлоштурулган окутуу процессин башкарууну камсыз кылуу натыйжалуу. Мындай системалар окутуу процессин натыйжалуу уюштурууга жана студенттердин өз алдынча иштерине, окутуунун жаңы формаларын жайылтуу менен студенттердин кызыгуусун арттырууга, студенттердин кесиптик компетенциясын, алардын социалдык жана кесиптик мобилдүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Moodle базасында студенттердин «Сандык методдор» курсунун мазмунун өздөштүрүү билимдерин башкарууга, курстун катышуучуларынын активдүүлүгүн көзөмөлдөөгө, окуу материалын структуралаштырууга, убакытты үнөмдөөгө шарттарды түзүүгө мүмкүн. Электрондук курстарды колдонуу тажрыйбасы [1], [3] авторлорунун эмгектеринде көрсөтүлгөн, Э.С. Анисимов «LMS Moodle базасын «Сандык методдор» курсуна колдонуу студенттердин окуудагы жетишкендиктеринин сапатын жогорулатат» деп белгилеген [3].

Санариптештирүүдө окуу куралдарын электрондук түрдө эле эмес, студенттердин окуу материалдарын кабыл алууну жакшыртуучу заманбап интерактивдүү окутуу тутумунда иштеп чыгуу талабы коюлууда.

Ошондуктан, санариптик билим берүү ресурстарын колдонууда **биринчиден, аралаш билим берүүдө** окуу маалыматтарын берүүнүн илимийлүүлүк, системалуулук, салттуу касиеттерин сактоого, **экинчи жагынан, студенттердин кабыл алуусун эске алууга, көрсөтмөлүүлүк,** интерактивдүүлүк деңгээлин жогорулатууга,

дифференцирленген окутуу деңгээлин, билим берүү траекторияларынын вариативдүүлүгүн, илимий-методикалык маалыматтарды берүүдө деңгээлдик дифференцирлөөнү ишке ашыруусу зарыл.

Демек, аралаш окутуунун алкагында негизги басым өз алдынча иштөө, жамааттык өз ара аракеттенүү жана кызматташуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталат. Жогорудагыларды талдоонун негизинде салттуу жана on line окутуулардын артыкчылыктарын жана кемчиликтерин төмөндөгүдөй көрсөттүк (1-таблица).

Күндүзгү жана электрондук окутуунун артыкчылыктары жана кемчиликтери

1-таблица.

салттуу окутуу	on line окутуу
Артыкчылыктары	
<ul style="list-style-type: none"> - студенттин аракети боюнча окутуучунун ылдам реакциясы; - эмоциялык өз ара терең аракеттенүүсү менен билим берүү процессинин субъекттеринин ортосунда жеке байланыштардын калыптандыруусу. 	<ul style="list-style-type: none"> - окутуучу менен студенттин каалаган жерде жана убакытта кайтарым байланышы; электрондук окуу материалдары менен интерактивдүү өз ара аракеттенүүсү; - ар кандай типтеги электрондук тармактарды пайдалануунун жекелештирүү даражасынын жогору болуусу; Интернет тармагынын мүмкүнчүлүктөрүн коммуникация үчүн кеңири пайдалануу; студенттин окуу процессине кызыгуусунун жогорку деңгээли.
Кемчиликтери	
<ul style="list-style-type: none"> - окутуучу менен студенттин баарлашуу убактысынын чектелгендиги; - басма окуу материалдары менен өз ара байланыштын жоктугу; - бардык студенттер үчүн бирдей билим берүү траекториясынын жекелештирүүнүн төмөнкү деңгээли; коммуникациянын чектелгендиги. 	<ul style="list-style-type: none"> - электрондук өз ара байланышта иштешүүдө окутуучунун реакциясынын мөөнөтүн узартуу; - жеке байланыштарды кыйыр калыптандыруу, эмоциялык өз ара аракеттин чектөө; - студенттин аракеттенүүсүнө электрондук варианттардын тармактарга алдын ала киргизүү.

Ошондуктан, салттуу жана on line окутууну бирдей колдонуу натыйжалуу жана алар бири-биринин кемчиликтерин өз ара толуктоого аралаш окутуу технологиялары мүмкүндүк берет деген пикирге токтолобуз.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, «Сандык методдор» курсун окутуунун тажрыйбаларын талдоонун негизинде курсту өздөштүрүү татаал жана көп убакыт талап кылынат. Мазмунун тандоо учурунда математиканын фундаменталдык түшүнүк-

төрүнө, теоремаларына, алгоритмдерине, ыкмаларына жана заманбап деңгээлине таянуусу зарыл.

Курстун мазмундук көлөмү чоң болгондуктан жана убакыттын чектелгендигине байланыштуу аны окуп-үйрөнүүдө заманбап компьютердик технологияларды колдонуу менен аралаш окутуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу зарыл. Аралаш окутууну пайдалануу билим алуучулардын жеке мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен окуу процессин түзүүгө, санариптик билим берүү ресурстарын иштеп чыгууга жаңы ыкмаларды талап кылууда. Предметтин ички жана аралык байланыштары окуу материалдарын тандоо, жалпы түшүнүктөрдү жана көз караштарды жалпылоо болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Авдеев А.С., Кремлев А.Н., Конюх Г.В., Кутов В.П. Введение в численные методы и их применение в компьютерном моделировании. – Новосибирск: НГУ, 1998. – 46 с.
2. Аданников, А.А. Фундаментализация физико-математической подготовки в профессиональной подготовке студентов технических вузов: Дисс. канд. пед. наук. – Тольяти: ТГУ, 2001. – 208 с.
3. Анисимов, Э.С. Об особенностях использования дистанционных курсов в образовательном процессе на примере дисциплины «Численные методы» / Э.С. Анисимов //: Наука и Просвещение, 2017. – С. 57-60.
4. Беликов, В.В. Инструментарий анализа содержания обучения дисциплине «Численные методы» / В.В. Беликов // Вестник РУДН. Серия: Информатизация образования. – М.: РУДН, 2009. – № 2. С. 75-77.
5. Гершунский, В.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / В.С. Гершунский. – М.: Педагогика, 1987. – 263 с.
6. Деза, Е.И. Методика реализации курса «Численные методы» в условиях смешанного обучения студентов / Е.И. Деза // Проблемы современного образования. 2016. – № 2. – С. 158-162
7. Ибирайым кызы А., Акматов Д.А., Дүйшеналиев Ж.С. Информатика, көркөм өнөр жана музыка предметтеринин мазмунун жаңылоо шарттары [Текст] / А. Ибирайым кызы, Д.А. Акматов., Ж.С. Дүйшеналиев // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2020. – №3 (53). – 23-28-бб.
8. Пак, Н.И. Нелинейные технологии обучения в условиях информатизации / Н.И. Пак. – Красноярск: РИО КГПУ, 1999. – 148 с.
9. Пирумов У.Г. Численные методы: Учеб. пособие для вузов / 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – 221 с.
10. Федченко Г.М. Методическая система обучения будущих учителей информатики дисциплине «Численные методы»: дисс. канд. пед. наук. – Новгород, 2006. – 232 с.
11. Янченко, И.В. Смешанное обучение в вузе: от теории к практике / И.В. Янченко // Современные проблемы науки и образования. – 2016. №5 – С. 2-6.

Рецензиялаган:

Син Е.Е.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Колдошев Мисирали Колдошевич,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош Мамлекеттик университети,
Ош шаары, Кыргыз Республикасы*

**МАНАС МЕНЕН ОРГО ХАНДЫН КАРМАШУУ ОКУЯСЫНЫН
ТАРБИЯЛЫК САБАКТАРЫ**

*Колдошев Мисирали Колдошевич,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский Государственный университет,
город Ош, Кыргызская Республика*

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ СОБЫТИЯ СТОЛКНОВЕНИЯ
МЕЖДУ ВОЙСКАМИ МАНАСА И ОРГО ХАНА**

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, city of Osh*

**THE EDUCATIONAL ASPECT OF THE EVENT OF THE CLASH
BETWEEN THE TROOPS OF MANAS AND ORGO KHAN**

Аннотация: Сунушталган илимий макалада ата-бабалар байыртадан конуш алган кыргыз жерлерин тышкы баскынчылардан Манас баатырдын этаптабы менен бошотуу окуялары мүнөздөлүп, Манастын жоокерлерине карата катуу каршылык көрсөтүү жана баатырга кыйраткыч сокку уруу максатында Орго хандын аскерлеринин даярдык көрүүлөрү баяндалат. Бирок соңунда, эки каршылашкан тараптардын масштабдуу аскердик кагылышуусу Оргонун талкалануусу менен аяктайт. Айыгышкан урушта Орго хан өлүм таап, анын аялы Санамкул зор тартуу, белек менен Манаска келип жан соогат сурап, эки баласынын эсен-амандыгын тилеп, анын бир баласы Манаска эң жакын жан-жолдош – чоро болуп калган маанилүү көрүнүш каралат.

Аннотация: В предлагаемой научной статье характеризуется событие поэтапного освобождения Манасом батыром исконно кыргызских земель от иноземных захватчиков, а также описывается, как Орго Хан стал заниматься подготовкой своих войск к оказанию сопротивления

против войск Манаса, и нанести им сокрушительный удар. Но, дальнейший ход масштабных военных сражений между двумя войсками завершилось полным разгромом Орго Хана, и он в процессе военных действий нашёл смерть. Его жена Санамкул решила прийти к Манасу и ему поклониться с просьбой, чтобы её двоих детей не трогали, оставили живыми; она сказала, что очень высоко ценит героизм Манаса, а также его добрые человеческие качества. Один из её сыновей впоследствии становится очень близким сподвижником и лучшим джигитом Манаса.

Annotation: The proposed research article characterizes the event of the phased liberation of the primordial Kyrgyz lands from foreign invaders by the batyr Manas, and also describes how Orgo Khan began to prepare his troops for desperate resistance against the Manas troops, and inflict a crushing blow on them. But, the further course of large-scale military battles between the two troops ended with the complete defeat of Orgo Khan, and he found death in the process of hostilities. His wife Sanamkul decided to come to Manas and bow to him with

a request that her two children should not be touched, left alive; she said that she highly appreciated the heroism of Manas, as well as his good human qualities. One of her sons later became a very close associate and the best horseman of Manas.

Түйүндүү сөздөр: *Манас, Орго хан, согушка даярдануу, улуу кармаш, келишим, гумандуулук, адилеттүүлүк, айкөлдүк.*

Ключевые слова: *Манас, Хан Орго, подготовка к сражению, великое сражение, договор, гуманность, правдивость, великодушие.*

Key words: *Manas, Khan Orgo, preparation for battle, great battle, agreement, humanity, truthfulness, generosity.*

Киришүү. Манас баатырдын жоокерлери көп жерлерди каратып алып, башкача айтканда бир мезгилдерде душмандын баскынчылыгына кабылган жерлерди бошотуп, Кер-Көлдөгү Орго канга Култаң аяр келип, «Куяс, Текес кандар Манастын колунан ажал тапты», – деп, эми сени көздөй келе жатканында жок сөзүмдүн жалганы дейт. Анын айтканына Орго айран таң болуп, жаң-жуңу Кулуска, Алтаңга, Ырдык аярга, Кеймен канга, Акунбешим баашага, Илебинге, Кашкел дуу-дуга, алты доргосун алдына чакырып, аларды ар кайсы жакка чаптырып, кабар айттырып, бачым аскер жыйноого буйрук берип, камданууга өтөт.

Изилдөө методдору. Окуяга байланыштуу тексттерди окуп-үйрөнүү, талдоо, «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, окуянын жүрүшүндө түзүлгөн жагдайларды бири-бирине салыштыруу, конкреттештирүү, синтездөө, жана башка ыкма-методдор илимий макаланын негизги жыйынтыктарын чыгарууну өбөлгөлөдү.

Негизги мазмуну. Орго менен акылдашпай, кеңешпей туруп, Соорун калдай ачууланып, жаалданып, оолугуп, Манас менен кармашууга жөнөйт. Соорун кыйынсынып, тоотпогондой мүнөз күтүп:

Кабылан Манас баатырды.

Урушмакка чакырды, – делет [1, 394-б.].

Манас менен Соорун жекеме-жеке беттешип, Соорун өлүм табат. Муну көргөн Соорундун аскери сүрдүгүп, амал-айласын

таппай туруп калышат. Орго ханга кабар жетип, ага бир ооз кеңеш салбай туруп Манас менен кармашканына, Орго аябай капаланат. Соорундун жаман кепке калганына ызааланат.

Андан соң Орго хандын буйругу менен Манас менен кармашууга Алтаң жаң-жуңу барат. Жолдо Алтаңдын башын айлакерлик менен Көбүш аяр жулуп алып, өлүм таптырат. Минтип өзүлөрү катылган балбандарынын жалгыздан өлүп жатканына Орго арданып, анын жаны ачып, кейип, чечкиндүү түрдө аламан уруш баштоого буйрук берет.

Абдан катуу, аралашкан, кыргын уруш башталат:

Урушкан жери ушу элдин

Эки суунун арасы,

Тасманын сары талаасы, – деп айтылат [1, 398-б.].

Мусулман жана капыр журтунун улам бири-бирин сүргөн айыгышкан кармашы жүрөт. Эки жактын жоокерлеринин арасынан өлгөндөрдүн, жарадар болгондордун кейиштүү, жүрөк сыздаткан, жан ачиткан абалдары эпосто даана сүрөттөлөт. Буларды эл катары санабай, элге теңебей жүрдүк эле. Манастын эли күчтөнүп, түптөлүп алып, биздин дүмүрүбүздү казып курутту дешип, жеңилгенин моюнга алышат.

Арбын аскеринен ажыраган Орго жаң-жуң, доотай, дорго, дуу-дуларын чакырып, акыл кеңеш курат. Бала да болсо Манастын баатырдыгын белгилеп, ага тан берип, эгер менин кебимди туура тапкан болсоңор, Акунбешим баашадан жардамга аскер келгиче Манастан аз күнгө нөөмөт сурайын дейт. Тыныгуу алуунун абдан зарылдыгын белгилешип, Оргонун бул сунушун кубатташат.

Манастан нөөмөт сураган жагдай көңүл бурарлык:

- Баатыр, мен да сиздин атаңыздай болгон адаммын (*Оргонун 60 жашка чамалаган курагы жөнүндө кеп жүрүп жатат*). Ошол атаңызды урматтагандай менин да сизге жолдогон саламымды урмат менен кабыл алууңузга үмүт артамын. Далай жерлерди өзүңүзгө каратыпсыз. Биздин суранычыбызды четке кагып, бизди бүлүн-

дүрүп, талкалап кирсеңиз, сизге деген арманыбыз, ичтеги кегибиз менен калабыз. Андыктан, алды-артыбызды, чачылып-чабылган элибизди жыйып алганга аз күн нөөмөт бериңиз? – деген өтүнүчүн катчысына жаздырып, катка мөөр бастырып, Бодоң аттуу аярын Манаска аттантат.

Келген элчинин катын Ошпур окуп, аз күн нөөмөт сураган экен,

«Береликпи, жокпу?» – деп, эр Бакай сүйлөп, Манас: «Көпчүлүгүң билгиле!» – деп, олтургандардын ой-пикир, сунушуна коёт [1, 401-б.].

Анда Кыргыз мындай кеп айтат:

- Андасак, Орго урушта аскеринин көбүн жоготуп, айласы кетип, куурап турган кези экен. Акунбешим баашадан жалынып жардам сураганы байкалат. Оргонун өтүнүчүнө макул болсокчу да, азыр суудан таңкыс тартып, кыйналып турабыз. Биз да бир суулуу жерин Оргодон сурайлык, – деген сунушун айтат:

«Макул айтат, Кыргыз!» – деп,

Манас сүйлөп калганы, – делет [1, 402-б.].

Бодоңго сый-урмат көрсөтүп, аштамакка тоюндуруп, аны Оргого кайтарганы айтылат. Оргодон сураган суулуу жерлер тез арада Манаска берилгени баяндалат. Окуяда «Түргөн», «Жергес», «Жыргалаң» деген жер аттарынын топоними берилген [1, 402-б.]. Мисалы, жер кесип берген үчүн «Жергес», ал эми «Жыргалаң» – деп аталышынын таржымалы болсо, ошо жерге келгенде жаратылыштын ажайып керемет кооздугуна суктанышкан жоокерлердин жыргап жатып калышына байланыштуу болушу айтылат. Ата-бабалардын топонимдерге чоң маани берип келгени, бул, «туулган жердин топурагы алтын» демекчи, келечек муундардын мекенчилдик сезимдерин, көз караштарын өстүрүүнүн баалуу каражаты болорун алар алдыртадан аңдап-билишкен.

Ар бир жердин, суунун, өзөндүн аталышы, өтүмүштөрүбүздү мүнөздөгөн факт, терең маанилүү, өзгөчөлүү тарыхый уламыш баян болуп эсептелет.

Оргого Акунбешим баашадан амбал Чулунун кол башчылыгы астында мол аскер жардамга келет. Аскерлердин келгенине

Орго кубанып, аларды куттуктоо салтын мындайча:

Кырк миң алтын бул алып,
Алты атанга жамбы алып,
Амбалды тосуп камданып,
Капканын оозун ачтырып,
Кырк жың кызыл алтынды
Көпүрөнүн оозунан

Көп аскерге чачтырып, – деген кеп айтылат [1, 403-б.].

Чулуга көп аскери кырылганын айтып, абдан кейип Орго ыйлайт. Ошону менен бирге Манастан жети күн нөөмөт сураганын билдирип, анын өтүнүчүн Манас канааттандырганын, бул жагдайда Манастын чыныгы төрөлүгүн баалаганын, ага ыраазы болгон кебин улантат.

Убадалашкан жети күн өткөн соң, мусулмандын жоокерлери майдан жакка бет алышат. Кыргыздарды Оргонун аскерлери көрүп, дагы бир күн нөөмөт суроону чечишет. Орго хан катчыга катын жаздырып, Шөкөн менен Бодоң элчисин Манаска аттантканы айтылат. Манас Оргонун суранычына макул болуп, алардын элчисине бир шарт коюп кайтарат:

«Азыгыбыз азайды,
Атышаар болсо келсин – деп,
Эгер атыша албаса

Бир күндүк союш берсин!» – деп [1, 408-б.], Манастын койгон шартын Орго бат аткарат, башкача айтканда жоокерлердин бир күндүк союш тамагын көтөрүшөт.

Бир күн өтүп, эки каршылашкан жоо кан майданда мандайлашкан көрүнүш мүнөздөлөт. Калмактардан Маңгүлүккө каршы кыргыздардан Карабек уулу Калдарбек жекеме-жеке сайышка чыгат. Маңгүлүк катуу жараланып, Алабайрак тулпарынын күлүктүгү менен өз тобуна кире качат. Анын качканына капаланган Салагал аттуу калмагы майданга атырылат. Калдарбектин каарына тура албай, андан оор жараланган Салагалдын да качканы баяндалат. Андан ары Калдарбек менен капырлардын Кашкел дегенинин ортосунда айгышкан жекеме-жеке кармаш жүрүп, алар аз болгондо жарым күнгө салгылашышат. Экөө тең бирин-бири жеңе алышпай, өз колдоруна кайтып барышат. Жеке кармашта айтылуу

Кыргыздын калмактын Жөңгөр балбанынын мойнун кылыч менен кесе чапканы, андан соң калмактын Сары кыяр аяры менен чабышкан жагдайы, ошентип, кырчылдашкан кармаш аярлардын өз ара чабышуусуна өткөн кырдаалдар тууралуу кеп жүрөт.

Мен суң кытай элинен болом деп, мыкты Коңур ат күлүгүн минип, каарданып айкырып, «желгенинди жутам!» дегендей айбат көрсөтүп, майданга чакырат. Анын чакырганын угуп, «Чак келбес өңгө адам!» – деп [1, 413-б.], Манастын өзү чыкканы айтылат. Катуу кармаштан соң Каткал ажал табат. Анын артынан «Алтың деген бир сундуң» [1, 414-б.], ал шилисине кылыч жеп, башы тулкусуна ажырайт. Аркасынан токтолбой Кубаң аттуу баатыры кармашууга чаптырып, адегенде Манас баатырды качырып кууганы, алардын күрсүлөр менен чабышкан жагдайы, соңунда Манастын чапкан күрсүсүнөн Кубаңдын өлгөнү баяндалат. Андан ары алардан жекеге чыгуучусу жок болуп, чыдамы түгөнүп, чаңтозону буралган, аламан согушка бет байлашат. Майдандын чаңтозону сапырылып, эки жоо кырылышкан көрүнүш мындайча мүнөздөлөт:

Кытай, кыргыз – эки журт

Кырылышкан эл болду,

Кызыл кан агып сел болду,

Чалпылдатып кан кечип [1, 416-б.].

«Натыйжада кан Орго да, Акунбешим падыша да Манастын жоокерлеринин мыктылыгын туура баалай албагандыктары баамдалат. Маселен, согуштун соңунда гана Акунбешим:

«Өжөрлөнгөн эл экен,

Өңкөй алаш уругу

Өлүмдү билбес неме экен» – деп, кыргыз-казактын кайратына тан берген жагдай кездешет» [4, 153-б.].

Салгылашта Орго хан өлүм тапкан соң, аскерлеринин качканы качып кутулуп, калганы багынып берүү чечимине келишет. Оргонун аялы Санамкүл бул оор жагдайда «ары ойлонуп, бери толгонуп» – дегендей, Манастын алдына чоң тартуу белек менен барып, ага жалынып-жалбарып, эки уулун эсен-аман коюусун тилеп, жан соогат суроо өтүнүчүн туура көрөт. Баатырдын алдына

барган кезде, Санамкүлдүн Ырамандын Ырчы уул аттуу баласы домбурада мыкты кол ойнотуп, созолонуп мукам ырдап, талантын көрсөтөт. Анын мындай өнөрүн Манас жана Бакай аталарыбыз жогору баалашып, кубаттап колдошот. Соңунда Ырамандын Ырчы уул Манас баатырдын эн жакын жана мыкты чоролорунун бири болуп калганын зор каниет кылуу менен белгилегенибиз маанилүү.

Жогорудагы айрым сөздөргө төмөндөгүдөй түшүндүрмө берилет.

Жаң-жуң – команда берүүчү, генерал-губернатор [1, 1833-б.].

Жаң-жуң (кыт. цзянцзюнь; цзян – генерал, командачы; цзюнь – аскер, армия) – генерал-губернатор [2, 320-б.].

Доотай – аймактын башкаруучусу (кытайларга гана таандык айтылат).

Дорго – Эпосто: көбүнчө буйрук аткаруучу, кабар жеткирүүчү жасоол [1, 1833-б.].

Дорго (моңг. даруга – башчы, башкаруучу; калмактарда – айыл башчысы) – моңгол доорунда кан тарабынан шаарларды, аймактарды башкаруу үчүн дайындалган мансап титулунун аты [3, 181-б.].

Дуу-ду – кытайлардын административдик башкаруу системасындагы жогорку мансаптардын бири [1, 1833-б.].

Калдай – эпосто: кытай-калмак башкаруучуларынын жогорку мансаптарынын бири [1, 1834-б.].

Амбал – эпикалык душмандардын, айрыкча кытай өкүлдөрүнө таандык мансаптык даража [1, 1831-б.].

Корутунду. Жалпылап айтканда, таалим-тарбиялык көз карашта төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келүүбүз мүмкүн:

Биринчиден, Манас баатыр менен Орго хандын аскерлеринин ортосунда абдан оор, катуу, тагдыр чечээр кармаш окуясы баяндалат;

Экинчиден, каардуу душман болгонуна карабай, Манас Орго кандын өтүнүчүн четке какпай, туура кабыл алып, сураган жети күн нөөмөтүн берип жатат; мында Манастын жогору гумандуулук, адамгерчилик, кечи-

римдүүлүк сапаттарынын иш жүзүндө көрүнүүсү аңдап-туюлат;

Үчүнчүдөн, нөөмөткө макул болуу, бул биздин оюбузча, Манас менен айгышкан кармашууга карата душмандын зор даярдык көрүү кадамдарынын туура эместигин алардын өзүлөрү аңдап-туюусуна, баамдоосуна, акыл калчоосуна берилген убакыт катары түшүнүүгө түрткү берүүсү мүмкүн;

Төртүнчүдөн, жеңилген душмандын атасыз калган жетимдерине, жесирлерине, кары-картандарына аёо сезимин билдирип, аларга тийбестигин айтып, өз жериңерде тирилигиңерди өткөрө бергиле деген Манастын кең пейилдүүлүк касиетин белгилөө маанилүү;

Бешинчиден, Орго хандын жубайы Санамкүлдүн арыз-муңун угуп, ага жан соогат берип, анын баласынын шык-дараметин татыктуу баалап, анын баласы Манаска жан жолдош-чоро болуп калганын көңүлгө түйүү максатка ылайыктуу.

Адабияттар:

1. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / С. Орозбаковдун варианты боюнча. КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Түз. С. Мусаев. – Б.: Хан-Теңир, 2010. – 1840 б.
2. «Манас». Сагымбай Орозбаков энциклопедиясы [Текст] / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. – Б.: Бийиктик плюс, 2015. – 1416 б.
3. «Манас» энциклопедиясы [Текст] / Башкы ред. А. Карыпкулов; Башкы ред. мүчөлөрү: И. Айтматов ж.б.; Ил.-ред. совет: Э. Абдылдаев ж.б.: Кыргыз Энциклопедиясынын Башкы редакциясы, 1995. – 1-т: Аалам – «Манастын» музыкасы. 1995. – 440 б.
4. Колдошев, М.К. Калмак ханы Акунбешим менен Манас баатырдын кагылышуу окуясынын тарбиялык өнүгү / М.К. Колдошев // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Б.: 2020. – №3 (52). – 150-154-бб.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

филология илимдеринин доктору, профессор,

КББАнын академиги

*Иметова Жаркын Качыбековна,
окутуучу,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

**АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР
ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ**

*Иметова Жаркын Качыбековна,
преподаватель,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

**ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

*Imetova Zharkyn Kachybekovna,
Teacher,
Osh State University,
Osh city, Kyrgyz Republic,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

**PROBLEMS OF LEARNING ENGLISH AND SOME
WAYS TO SOLVE THEM**

Аннотация: Макалада азыркы учурдагы англис тилинин кыргыз коомчулугундагы орду, англис тилин үйрөнүүдөгү айрым маселелер жана көйгөйлөр белгиленип, талкууланды. Азыркы коомдун талаптарына ылайык англис тилин үйрөтүү боюнча айрым тажрыйбалар изилденди жана бир катар жыйынтыктар келип чыгарылды. Англис тилин оңой, тез үйрөтүү жана үйрөнүү үчүн окутуучуларга жана үйрөнүүчүлөргө сунуштар берилди.

Аннотация: В статье рассматривается роль английского языка в современном кыргызском обществе, некоторые вопросы и проблемы в изучении английского языка согласно современным требованиям. Был изучен некоторый опыт преподавания английского языка и сделан ряд выводов. Учителям и учащимся были даны рекомендации для легко и быстрого преподавания и изучения английского языка.

Annotation: The article discusses the role of the English language in modern Kyrgyz

society, some issues and problems in the study of the English language. According to modern standards, some experience of teaching English was studied and a number of conclusions were made. Teachers and students were advised to teach and learn English easily and quickly.

Түйүндүү сөздөр: англис тили, үйрөнүү, тажрыйба, натыйжалуулук, маселе, жыйынтык, интеграция, сурамжылоо.

Ключевые слова: английский язык, обучение, опыт, эффективность, проблема, результат, интеграция, опрос.

Key words: English, learning, experience, efficiency, problem, result, integration, survey.

Киришүү. Англис тили дүйнөлүк тил катары эсептелип, элдин көптөгөн ийгиликтерди багындыруусу да алардын англис тилин үйрөнүүсү менен байланыша баштады. «Заманбап адис маданият аралык илимий байланыштарды түзүүгө, эл аралык конференцияларга катышууга, илимдин белгилүү бир тармагындагы чет өлкөлүк

тажрыйбаны үйрөнүүгө, ишкердик жана өнөктөштүк байланыштарды түзүүгө даяр болушу керек» [4, 61]. Акыркы мезгилдери Кыргыз өлкөсүндө да айрыкча жаштардын арасында англис тилин үйрөнүп чет мамлекеттерде билим алууга, иштеп келүүгө кызыккандар аябай көп. Дүйнөлүк интеграциялашууну англис тилисиз элестетүү кыйын. Айрыкча акыркы 20 жылдай аралыкта англис тилин үйрөнүүгө болгон талап аябай жогорулап баратат десек жаңылышпайбыз. «Советтик идеология англис тилин үйрөтүү жумуштарын чектеп, ага схоластикалык мамиле кылганы менен бул тилди үйрөнүү кызыкчылыгынын бардык социалдык чөйрөдө жогорулашы Кыргызстанда аны окутууга жаңы талаптарды койду» [3, 110]. Эл аралык маданий байланыштардын күчөшү, туристтердин келиши менен англис тилинде кызмат көрсөтүүнүн өсүшү сыяктуу факторлор англис тилин үйрөнүүгө талап жогору экендигинин далили катары карасак да болот.

Кыргызстанда көпчүлүк жаштар англис тилин үйрөнүп чет өлкөгө чыгууга кызыгышат. Бул албетте өлкөбүздүн экономикасы менен да байланыштуу, себеби көпчүлүк жаштар англис тили аркылуу чет өлкөдө билим алууну жана ошондой эле иштеп келүүнү максат кылышат. Алар көбүнчө англис тилин үйрөнүү үчүн мектептен же мамлекеттик кандайдыр бир окуу жайдан сырткары кошумча окуу курстарына кайрылууларын да билебиз. Ошондуктан биз окуткан студенттердин айрымдарынан чет өлкөгө иштөөгө болгон каалоосун жана ал үчүн эмне тоскоол болуп жаткандыгын аныктоо үчүн сурамжылоо жүргүзүп көрдүк. Алардын 90 пайызы чет өлкөгө чыгууга кызыгат ал эми 10 пайызы кызыкпайт, 80 пайызы англис тилин билбегени үчүн чыга албай тургандыгын, 10 пайызы виза маселеси, ал эми 10 пайызы ар кандай маселелерге байланыштуу (көбүнчө үй-бүлөлүк жана ден соолукка байланыштуу) чет өлкөгө чыгууга тоскоол боло тургандыгын айтышкан.

Изилдөөнүн максаты. Демек жаштардын англис тилин үйрөнүүгө кызыгуусу

жогору, жана бул айрымдар үчүн абдан чон маселе, аны чечүүнүн бирден бир жолу бул аны эффективдүү үйрөнүү болууда. А эмне үчүн кээ бир адамдар үчүн англис тилин үйрөнүү оңой ал эми айрымдар үчүн аны үйрөнүү аябай кыйын болууда? Изилдөөнүн негизги максаты, англис тилин тез жана оңой үйрөтүү үчүн туура багыт берүү.

Изилдөөнүн методикасы. Англис тилин канткенде тез жана эффективдүү үйрөнүү талаптарын аныктоо максатында өзүбүз окутуудагы кездешип жаткан бир катар маселелерди аныктап, ага ылайык чечүү жолдорун карап чыктык жана жүргүзүлгөн эксперименттер менен бөлүшүүнү чечтик.

Негизги мазмуну. Изилдөөнүн негизинде англис тилин окутуудагы негизги эсептелген төмөндөгү маселелер аныкталды:

1-маселе. Англис тилинин эле эмес өз эне тилинин грамматикалык эрежелерин билбегендик. Мында эң эле жөнөкөй мисал катары филологиялык билими бар жарандардын жана филологиялык билими жок жарандардын англис тилин үйрөнүүсүн салыштырып көрдүк. Албетте филологиялык билими бар жарандар экинчилерге караганда англис тилин алда канча тез жана эффективдүү үйрөнө алышат. Себеби алардын эң жөнөкөй эле тилдик түшүнүктөрү бар, жана аларды башка тилди өздөштүрүүдө оңой эле колдоно алышат. (Мында «тилдик түшүнүк» – эң жөнөкөй филологиялык терминдер, мисалы, этиш, зат атооч, сын атооч, сөз түркүмдөрү, тамга жана тыбыш ж.б.) Мисалы этиш деген эмне экендигин билбеген адамга этиш жана зат атоочтун айырмасын түшүндүрүп бүткүчө эле бир канча убакыт кетүүсү мүмкүн. Жана ушул эле маселени бир катар англис тилин үйрөнүү боюнча китептердин автору, Хамид Турсуновдун Умма журналына берген «О секретах изучения английского языка» макаласынан мисал келтирели: «Если у детей не будут навыков чтения и письма на кыргызском и/или русском языке, то шансы у детей выучить английский язык нулевые» [1]. Мында кыргыз тили же орус тили катарында англис тилин үйрөнүүчүнүн эне тили эсептелиүүдө. Демек башка кайсы тил болбосун, чет тилин үйрөнүү үчүн биринчи

кезекте өз эне тилдин грамматикасын жакшылап үйрөнгөн адамдын жакшы жыйынтыкка жетүүсүн айта алабыз.

2-маселе. Англис тилин үйрөнүүдөгү начар эс тутум же болбосо сөздүк жаттоо кыйынчылыгы. Көпчүлүк англис тилин үйрөнүүчүлөр англис тилин үйрөнүүдөгү кыйынчылык бул сөз жаттоодо деп да ойлошот жана канчалык көп сөз жаттаса ошончолук тез англис тилин өздөштүрөбүз деп ойлошот. Ал гана эмес кээ бир мугалимдердин англис тилин окутуу сабактарында окуучуларга сөз жаттоо ыкмасы менен сабак өтүп жаткандыгын да көрүп калганыбыз бар. Бирок сөз жаттоодо ошол жаңы сөздөрдүн канчалык деңгээлде окуучулар колдонуп жатышы, дегеле ошол жатталып жаткан сөздөрдүн баарын окуучу өз сүйлөм кебинде колдоно алабы, ушуга окшогон маселелер кээ бир окутуучуларды анчалык деле ойлондура бербегени өкүндүрөт. Анан албетте куру жатталган жаңы сөздөрдүн окуучуга сиңимдүүлүгү начар жана андай сөздөрдү окуучу баары бир өзүнүн сүйлөм кебинде колдоно албайт. Демек андай аракеттен жыйынтык чыкпайт. Канча сөз билсе да, биринчи кезекте ошол сөздөрдү кураштырып сүйлөм жасоонун жолдорун үйрөтүү керек. Жана да биринчилерден болуп окуучунун өз эне тилиндеги сүйлөм түзүлүү жолдору менен англис тилинин сүйлөм түзүү жолдорун салыштырып, окуучуга мисал катары окуучу мындан ары ар кандай сөздөрдү ошол сүйлөмгө ыңгайлаштырып түзө алгыдай кылып, көрсөтүп берүү керек. Окуучу үчүн эң эсте калгыдай мисалдарды, мисалы турмуштук, жөнөкөй күнүмдүк жашоодо колдоно алгыдай мисалдарды келтирсек аябай жакшы жыйынтык берет. Башкача айтканда, практика жана теория дайыма айкалышап жүрсө гана англис тилин үйрөнүүчүнүн ар бир жаттап жаткан сөзү, алардын ар бир грамматикалык эрежелер менен дал келип колдонулуусу үйрөнүүчүнүн түбөлүк эсинде сакталат жана үйрөнүп жаткан адам аларды эффективдүү колдоно алат деп ойлойбуз. Ал эми теория жана практиканы айкалыштыра алуу үчүн биз ошол ар бир үйрөнүп жаткан сөзүбүздү

диалог, ролдук оюн, же болбосо күнүмдүк, турмуштук сүйлөмдөрдү түзүү же дагы башка түрдүү ыкмалар, оюндар аркылуу ишке ашыруубуз толук мүмкүн. Башкача айтканда жаңы сөздөрдүн колдонулуусу боюнча китепте келтирилген мисалдар же сүйлөмдөр менен гана чектелип калбоо, сөзсүз окуучунун ошол сөздөрдү катыштырып, өзүнүн чыгармачылыгы менен түзүлгөн туура сүйлөмдөр болгондо гана окуучу ошол сөздү колдоно алат жана эстеп калды деп эсептесек болот.

3-маселе. Англис тилинде сүйлөй алуу, бирок түшүнө албоо. Бул маселе көбүнчө жакшы угуучулук жөндөмдү “аудирование” өнүктүрбөгөн үйрөнүүчүлөрдө кездешет. Англис тилин үйрөнүп жаткан ар бир улуттун өзүнө жараша фонетикалык айырмачылыктарын да эске салып кетсек ашыктык кылбас. Мисалы, көпчүлүк Индия жана араб элинин англисче сүйлөгөнүн салыштыра турган болсок, алардын албетте фонетикалык айырмачылыктары бир кыйла эле билинет. Алар көпчүлүгү өздөрүнүн эне тилдерине таандык фонетикалык өзгөчөлүккө карата сүйлөшөт. Мисалы Индияда *th-d* болуп угулса, Араб элинде *g-g* (*pp*) тыбышындай болуп угулуп кетишине күбө болуп эле жүрөбүз. Жана биздин кыргыз тилибиздин деле англис тилине окшобогон фонетикалык өзгөчөлүктөрү өтө көп. Ошондой эле, биздин студенттердин жана мугалимдердин арасынан да алардын англисче сүйлөй алуусу, бирок башка англис тилдүү адам сүйлөгөндө алардын эң жөнөкөй эле сөздөрүнө түшүнбөй калуусу жөнүндө айткан маселелери аз эмес. Мисалга алсак, көбүнчө индиялыктар англисче башкачараак өзүнө таандык акцент менен сүйлөйт эмеспи. Маселени жоюу катары биз көбүнчө таза англис тилдүү аудиолорду угууну, видеофильмдерди англисче көрүүнү жана англис тилин алып жүрүүчүлөр (носители языка) менен көбүрөөк сүйлөшүүнү сунуштайт элек.

4-маселе. Англис тилинде сүйлөшүү үчүн англис тилдүү чөйрөнүн жок болуусу. Бул маселени козгоордон мурда эмне үчүн ушул маселе негизги маселе болуп эсептелди, ушуга токтолуп көрөлү. Баарыбызга маалым

болгондой кайсы бир тилди үйрөнүү үчүн ошол тилде сүйлөгөн чөйрөнүн бар болуусу өтө чоң роль ойнойт. Мисалы Кыргызстанда орус тилдүү телекөрсөтүүлөр кеңири болгондуктан, такыр орус тилди үйрөнбөгөн кыргыз тилдүү жарандар дагы орус тилинде жакшы эле деңгээлде түшүнө да сүйлөй да алышат. Кыргыз өлкөсүндө эки тилди, орус жана кыргыз тилин бирдей билген жарандар көп. Бирок акыркы 20 жылдыкта Кыргызстанда англис тилине болгон кызыгуунун өсүп жаткандыгы белгилүү. Үйрөнүүчүлөрдүн негедир орус тилине караганда англис тилин кыйынчылык менен өздөштүрүп жаткандыгын дал ушул англис тилиндеги телеканалдардын, англисче сүйлөгөн чөйрөнүн жок болуп жаткандыгы менен байланыштыра алабыз. Эксперимент катары мен өзүмдүн 6 жаштагы балам үчүн үйүмө англисче телеканал орноттуруп көрдүм. Балам телевизордон мультфильмдерди көп көргөндүктөн, мультфильм көп көрсөтүүчү балдар үчүн телеканалды көп көрүүсүнө шарт түзүп бердим. 1 айдан кийин эң жөнөкөй сөздөрдү түшүнө баштады жана сүйлөмдөрдү боолгоп түшүнө баштады. Бирок, толук түрдө түшүнөт деп айтууга эрте болчу. Ал эми 4 айдан кийин кадимкидей жөнөкөй сүйлөмдөрдү түшүнүп, жөнөкөй суроолорго жооп бере баштады. Негизгиси, мультфильмдерди көрсөтүп гана тим болбостон ошол үйрөнгөн сөздөрдү кайталатып сүйлөп туруу да мааниге ээ экендигин түшүндүм. Ошондо бала уккан сөздөрдү, сүйлөмдөрдү практика жүзүндө кайталап, жыйынтыгында тез үйрөнүүсү мүмкүн экендигине ынандык. Телевизордон телеберүүлөрдү же болбосо кызыккан фильмдерди көрүү менен тил үйрөнүүнүн жакшы жагы, үйрөнүүчү өзү атайын үйрөнүүгө убакыт бөлүп, кайсы бир окуу курстарына барбастан, өзүнө жаккан фильмдерди көрүп жатып эле көп нерсени үйрөнүп жаткандыгы, аудирование жакшы болуп жаткандыгы, ал эми жаман жагы, убакыт өтө көп кетүүсү мүмкүн, толук грамматикалык жактан жакшы түшүнбөй калуусу мүмкүн. Демек, үйрөнүүчү фильмдерди кошумча тил үйрөнүү каражаты катары пайдалансак жакшы болмок.

Корутунду. Өзүбүз иштеп жаткан чөйрөдө жана жалпы эле кыргыз коомчулугунда англис тилин үйрөнүү маселелерин практикалык өңүттө карап, талкууладык жана бир канча жыйынтыктарга келдик. Аларды маселелер катары көрсөттүк.

Жогоруда аталган маселелердин үстүнөн окутуучулар жана дегеле англис тилин үйрөнүүчүлөр иштеп, практика жүзүндө колдоно билсе, жакшы жыйынтыктарга келе алышат деп ишенебиз.

Англис тилин окутууда жакшы жыйынтыкка тез жана оңой жетүү үчүн, жогоруда аталган ар бир маселенин туура жолго коюлуусуна көңүл буруп, окутуучу үйрөнүүчү менен тыгыз иштешкенде гана жакшы жыйынтыкка келишин айткыбыз келет. Азыркы окутуунун заманбап педагогика, методикасына ылайык, ар кандай ыкмаларды колдонуу менен жогорудагы маселелердин өзгөчөлүгүнө көңүл буруп, англис тилин окутуу жолго коюлса окутуучунун эң жакшы жыйынтыктарга жетүү мүмкүнчүлүгү бар болоор эле деп айткыбыз келет.

Адабияттар:

1. Хамид Турсунов. О секретах изучения английского языка // Журнал Умма // [Электронный ресурс] // <http://ummamag.kg/interview/> / 2017.
2. Основные топ проблемы изучения английского языка. [Электронный ресурс] <https://easyspeak.ru> 2020.
3. Нуракова Ж.Ш. Кыргызстандагы медициналык жогорку окуу жайларында студенттердин англис тилиндеги жазма кептик көндүмдөрүн калыптандыруучу окуу материалдарынын абалы. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары // – Бишкек, 2021. – №2 (54). – 107-112-бб.
4. Иметова Ж.К., Жакаева Г.К. ЖОЖдордогу тилдик эмес факультеттерде англис тилин окутуунун учурдагы көйгөйлөрү жана аны чечүүнүн айрым жолдору // Ош МУ Жарчысы// – Ош, 2021. – №4 (3). – 60 б.

Рецензиялаган:

Турдугулов А.Т.,

филология илимдеринин доктору,

профессор

*Жакаева Гульсина Кочкорбаевна,
окутуучу,
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: gulsinazhakaeva@gmail.com*

*Иметова Жаркын Качыбековна,
окутуучу
Ош Мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

ОНЛАЙН ОКУТУУДА СТУДЕНТТЕРДИН БИЛИМИН БААЛООДОГУ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА ОНЛАЙН ТЕСТИРЛӨӨНҮН ОҢ ЖАНА ТЕРС ЖАКТАРЫ

*Жакаева Гульсина Кочкорбаевна,
преподаватель,
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: gulsinazhakaeva@gmail.com*

*Иметова Жаркын Качыбековна,
преподаватель
Ошский Государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ В ОНЛАЙН- ОБУЧЕНИИ, ПЛЮСЫ И МИНУСЫ ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЯ

*Zhakaeva Gulsina Kochkorbaevna,
teacher,
Osh State University,
Osh city, Kyrgyz Republic,
e-mail: gulsinazhakaeva@gmail.com*

*Imetova Zharkyn Kachybekovna,
teacher,
Osh State University,
Osh city, Kyrgyz Republic,
e-mail: imetovaz@gmail.com*

SOME ISSUES OF ASSESSING STUDENTS' KNOWLEDGE IN ONLINE LEARNING, THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF ONLINE TESTING

Аннотация: Макалада заманбап окутуунун талабына ылайык онлайн жана оффлайн окутуунун артыкчылыктары жана кемчиликтери жөнүндө баяндалып, талданды жана кемчиликтерин жоюу үчүн сунуштар берилди. Ошондой эле онлайн окутуудагы студенттердин билимин туура баалоо үчүн колдонулуучу текшерүү каражаттарынын, онлайн тестирилөөнүн канчалык деңгээлде натыйжалуу экендиги

жана окутуунун жыйынтыгын туура баалоо үчүн негизги делинип эсептелген сунуштар берилди. Онлайн тестирилөөдөгү учурдук текшерүүнүн ролу чоң экендиги баса белгиленди жана мисалдар берилди.

Аннотация: В статье описываются преимущества и недостатки онлайн и офлайн обучения в соответствии с требованиями современного обучения, проводится анализ и предлагаются рекомендации по эффективности инструментов тестирования, онлайн тестирования используемых для оценки знаний учащихся в онлайн-обучении. Была отмечена роль текущего онлайн-тестирования и приведены примеры.

Annotation: The article describes the advantages and disadvantages of online and offline learning in accordance with the requirements of modern learning, analyzes and offers recommendations on the effectiveness of testing tools used to assess students' knowledge in online learning, the effectiveness of online testing. The role of current testing in online testing was noted and examples were given.

Түйүндүү сөздөр: онлайн окутуу, онлайн тестирилөө, санариптик маалыматтык технология, академиялык чынчылдык, учурдагы, аралык жана жыйынтык текшерүүлөр, билим берүү, экзамен, билимди баалоо.

Ключевые слова: онлайн-обучение, онлайн-тестирование, цифровые информационные технологии, академическая честность, текущий, промежуточный и итоговый контроль знаний, экзамены, образование, проверка знания.

Key words: online learning, online testing, digital information technologies, academic honesty, current, intermediate and final control of knowledge, exams, education, knowledge testing.

Киришүү. Учурда технологиянын өнүгүүсү билим алууга болгон талапты да жогорулата баштады. «Развитие системы высшего профессионального образования сегодня во многом определяется эволюцией технологий передачи информации» [5]. Ааламдашуу дооруна ылайык көптөгөн жаңы ачылыштар өтө тездик менен өнүгүүдө

жана билим берүү тармагынын шарттары да жаңы технологиядан артта калбоосу зарыл. Аталган темага көптөгөн окутуучу, изденүүчүлөр да байма бай кайрылып, ал жөнүндө макалалар жазылууда. «Радикальные инновации последних лет связаны, безусловно с информационно-технологической революцией» [3, 18]. Билим берүүнүн акыркы технологиялар менен тыгыз байланышып бараткандыгына акыркы жылдардагы пандемия кесепеттери да түздөн-түз таасир этти десек жаңылышпайбыз. Баарыбызга маалым, пандемия мезгилинде элдер үйдөн чыкпастан, атайын мектептерге барбастан туруп, үйдөн окууга, билим алууга өтө тездик менен үйрөнүштү. «В 2020 году вузы, техникумы, колледжи, школы получили уникальный опыт применения дистанционных образовательных технологий, который может послужить основой реформирования отечественного образования» [6, 39]. Маалымат технологияларынын өнүгүүсүнүн негизинде ыкчамдык менен дүйнө жүзүнүн да маалыматтык карым катнашы да тездетилди жана бизге мурда белгисиз болгон жаңы, ар кандай негиздеги ыңгайлуулуктар пайда болду. Алсак, интернет дүкөндөр, ар кандай онлайн кызмат көрсөтүүлөр (онлайн сервисные услуги) жана албетте онлайн окутуулар. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, компьютерлер жеткиликтүү болгон студенттер (булар негизинен Ош жана Жалал-Абад шаарларынын студенттери) кагаздан эмес, электрондук окутуу куралын колдонууну туура көрүшөт. Алардын ою боюнча, бул «салыштыргыс кызыктуу ыңгайлуураак жана убакыт менен күчтү сарамжалдуу бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет» [1, 49]. Ошондой эле жаңыча окутуу талаптарына ылайык келүү үчүн биздин окутуучу педагогдор да аракет кылууда. Мисалга алсак, биз эмгектенген Ош мамлекеттик университетинде да жыйынтык тесттер компьютердин жардамында өткөрүлүүдө жана ар бир студент жөнүндө маалымат жана башка дээрлик бардык университеттин жумуштары автоматташтырылган. Окутуучулардын тынымсыз аракетинин натыйжасында, онлайн окутуулардын, сабактардын деңгээли

да барган сайын жакшырууда. Эки жыл мурда онлайн окутуунун кемчиликтерин арбын айтып жаткан окутуучулар азыркы мезгилде оффлайн окутууга караганда онлайн окутуунун артыкчылыктарын көрүп, сезе башташты. Албетте бул жерде эки тараптуу (окутуучу жана студенттин кызыкчылыгын эске алып) ойлонуп, салыштырып көрүү зарыл. Онлайн окутуунун негизги артыкчылыктарынын бири болуп убакыт үнөмдөлүүсү эсептелинет. Атайын кайсы бир окутуу мекемесине атайын баруу үчүн жол жүрүүгө жана ал жактан кайтып келүүгө убакыт керектелет. Экинчи негизги артыкчылыгы болуп материалдык жактан үнөмдөө эсептелинет. Мында албетте дагы деле атайын ошол окутуу мекемесине барып келүүгө кеткен каражатты эсептесек бир кыйла жакшы эле каражат үнөмдөлгөнүн көрөбүз. Мындан сырткары окутуучу жана ошондой эле студенттердин үй-бүлө мүчөлөрүнө көп эле жактан жакын болуп, жеке чарбалык иштерин да окуу менен кошо алып бара жаткандарына көп эле жолу күбө болдук. Алсак, айрым окутуучулар кичинекей балдарын атайын балдар бакчасына бербестен өздөрү үйдө онлайн сабак окуп жаткандыктан балдарын да үйдө карашты. Ал эми айылда жашаган студенттер атайын шаарга окууга келип, атайын квартираларга акча төлөп жашабастан айылда ата-энелерине жардам берип да, окуп да жатышты. Бирок ошол эле мезгилде онлайн окутуунун кемчиликтери да болбой койбойт. Интернеттин кээ бир аймактарда же кайсы бир себептерге байланыштуу жетишсиз болуп калуусунан сырткары онлайн сабактын кемчилигинин негизги бирден бир мисалы катары кадимки эмоция менен, кадимки тирүү баарлашуунун (живое общение) анча сезиле бербөөсүн айтсак болот. Мисалы, кайсы бир суроо бергенде студенттердин кунт коюп угуп отургандыгын анча биле бербей же сезбей калуу. Себеби компьютерден ар бир студенттин көңүл буруусун онлайн текшерүү татаалдыкты жаратат. Эми бул кемчиликти жоюу үчүн ар бир сабактын учурунда окутуучу студенттерди текшерип, учурунда суроолорду берип, аталган студенттин сабакка

канчалык деңгээлде катышып же катышпай жаткандыгын билип туруусун сунуштайт элек. Мисалы, сабак өтүлүп жатканда ар бир студенттин теманы туура түшүнүп жаткандыгын текшерип суроолорду берип, активдүү болууга үндөп туруу.

Изилдөөнүн максаты: Онлайн окутуу тажрыйбасы Кыргызстанда жаңыдан кирип өнүгө баштагандыктан, биздин изилдөөбүздүн максаты аталган окутуунун жакшы, колдоого алынаарлык тараптарын жайылтуу жана кемчиликтердин үстүнөн иштөө болуп саналат.

Изилдөөнүн методу: Онлайн окутуунун, анын ичинде онлайн тестирилөөнүн оң жолго салынуусу учурдагы эң актуалдуу маселе катарында калууда. Андыктан биз өзүбүз эмгектенип жаткан Ош Мамлекеттик университетинин айрым студенттеринен сурамжылоо жүргүзүп жана ошондой эле өзүбүздүн иштерге (биз алып барып жаткан онлайн окутуу жана онлайн тестирилөө иштерине) анализ жүргүзүп көрдүк.

Негизги мазмуну. Биздин сурамжылообуздун негизинде онлайн сабактын артыкчылыгы кемчилигине караганда көбүрөөк болууда. Сурамжылоого медицина факультетинин биринчи курсунун айрым тайпаларындагы студенттер (жалпы 90 студент, Кыргызстанда окуп жаткан Өзбекстан Республикасынын жарандары) катышты. Алардын 80 пайыз басымдуу бөлүгү онлайн окутууну колдой тургандыгын билдиришти. Алар онлайн окутуунун жакшы жыйынтык берээрине ишенишет. Оффлайн сабакка караганда онлайн сабактарга жакшыраак катышууга мүмкүнчүлүк бар экендигин билдиришти. Ошондой эле көпчүлүк окутуучулар жана ошондой эле студенттер онлайн окутуунун жаңы технологияларын жакшы деңгээлде үйрөнүп алып бара жатышканына күбө болдук.

Кийинки этапта онлайн окутуунун дагы бир негизги өзгөчөлүгү болгон тестирилөө же болбосо студенттин алган билимин текшерүү маселесине кайрылдык. Онлайн текшерүү же болбосо тестирилөө учурунда академиялык чынчылдык канчалык деңгээлде аткарылат, негизи эле тестирилөөгө студент өзү катышып, чынчылдык менен анын тест

тапшырмаларын аткарганына ишенүүгө болобу, аны кантип баалоо мүмкүн, мына ушул маселелер жөнүндө иштеп көрдүк. Жакынкы эле мезгилдери онлайн сабак өтүү менен катар эле онлайн тестирилүү үчүн түзүлгөн ар кандай программалар да аябай көбөйдү. Алсак, sahoot, canva, multiurok, wizer. me, проекторинг тест жана башка ар кандай программалар жана платформалар. Алардын ар биринин бири бирине окшош жана окшобогон жактары бар. Онлайн тестирилөөнүн да албетте онлайн сабактай эле жакшы жактары көп. Бирок маселе ошол онлайн тестирилөөнүн канчалык деңгээлде академиялык чынчылдык менен аткарылуусунда жатат. Онлайн окутуунун негизиндеги текшерүүнүн эң татаал маселеси катары академиялык чынчылдык болуп эсептелүүдө десем болот. Себеби, оффлайн тестирилөөгө караганда онлайн тестирилөө учурунда студенттер башка адамдын жардамын колдонуу мүмкүнчүлүгү жогору. Жыйынтыгында студент өзүнө тиешелүү эмес баага ээ болуп, туура эмес бааланып калуусу мүмкүн. Ал эми баалоо бул окутуунун негизги, бирден бир фактору болуп эсептелүүсүн билебиз.

Кыргыз билим берүү академиясынын профессору Токсонбаев Рыскелди Нурманбетовичтин «Билим берүү мектебинде санариптик технологияларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү» аттуу макаласында жазылган цитатага токтоло кетели. «Безусловно, в настоящее время, нет таких людей, которые бы не знали, что устойчивое обновление и внедрение высоких технологий в образовании, невозможно без постоянного обновления, использования новых подходов, которые появляются на образовательной среде. Встречаются случаи, когда учителя запрещают доставать свои телефоны или планшеты. Тем самым они забывают, что современный мир не стоит на месте, что нынешнее поколение живет в ином формате, в формате цифровых технологий, что все в этом обществе меняются взгляды, отношения ценности и другие качества современной личности» [2, 52]. Мында ал азыркы мезгилде билим берүү улам жаңычылдыкты талап кылып жаткандыгын,

билим берүүгө жаңыча көз караш менен кароо керек экендигин, жаштардын жаңыча санариптик технологиялар менен бирге жашап жаткандыгын эске алуу менен билим берүүдөгү айрым бир эскиче көз караштардан арылуу заман талабы экендигин жазды. Мисалы азыркы мезгилде көпчүлүк окутуучулар студенттердин планшет, телефондорун сабакта колдонуусуна каршы көз карашта. Анткен менен ошол эле телефон же планшет онлайн сабакта негизги каражат болуп эсептелинуүдө. Мындан сырткары аларды оффлайн сабакта деле эң бир пайдалуу каражат катары пайдаланса болот. Мисалы телефон аркылуу тест өткөрүү эң эле ыңгайлуу. Мында студенттер жана окутуучулар убакытты да эң эле үнөмдүү пайдалана алышат. А бирок канткенде онлайн тестирилөөнүн жыйынтыгы чынчылдык менен бааланат, башкача айтканда канткенде студенттер тарабынан тестирилөө чынчылдык менен аткарылуусу мүмкүн? Биз бул маселени чечүү үчүн текшерүү системалары бири-бири менен байланышта болуусу зарыл экендигин баса белгилешибиз керек. Буга учурдагы текшерүү, (ар бир өтүлгөн теманын жыйынтыгы катары өткөрүлгөн тест) аралык текшерүү (бир нече темалардын жыйынтыгы катары) жана жыйынтык текшерүү (өтүлгөн дисциплина предметтин жалпы жыйынтыгы катары) түшүнүктөрүн ар бир окутуучу терең өздөштүрүүсү зарыл деп айтаар элек. Онлайн окутуунун эффективдүү болуусуна жана студенттин туура баалануусу үчүн учурдук текшерүү тестинин ар бир сабакта же ар бир өтүлгөн теманын жыйынтыгын текшерүү максатында өткөрүлүп тургандыгы өтө чоң роль ойнойт. Себеби, студенттин кайсы теманы туура түшүндү жана кайсы теманы түшүнбөдү, ар бир учурдук тесттин жыйынтыгы аркылуу анык билсе болот. Мындан сырткары ар бир сабакта студент кимдир бирөөнүн жардамын колдоно албайт. Жана ушул эле учурдук текшерүү тестинин жыйынтыгын өтүлгөн темалардын жыйынтыгында же болбосо семестр аягында аралык текшерүү катарында да колдонсо болот. Мисалы ар дайым көпчүлүк сабактардан жакшы жыйынтык алып бара жаткан студент

албетте аралык текшерүүдө дагы жакшы жыйынтыкка жетишет деп ишенсек болот. Ал эми учурдук текшерүүгө катышпаган же учурунда жакшы баа ала албай, жетишпеген студенттин аралык текшерүүдө жакшы жыйынтык берүүсү күмөндүк жаратат жана албетте мындай студенттерди кайрадан оозеки же башка суроолор аркылуу алган билимин текшерип же канчалык деңгээлде чынчылдык менен тестти аткара алгандыгын текшерип алса болот. Көп учурда окутуучу ушул сыяктуу учурдук текшерүүгө анча көңүл бурбай калат, ал бир гана аралык текшерүүдө (кайсы бир темалардын жыйынтыгы катары же модуль суроолору түшүнүгү) же жыйынтык текшерүүдө (сессиянын жыйынтыгы, экзамендик тестирлөө түшүнүгү) гана студентти баалоо менен чектелбеш керек. Мисалы, латын тили предмети боюнча медицина факультетинде «Латын тилинин фонетикасы» темасын өтүүдө студенттердин билимин текшерүү үчүн ошол сабактын темасын түшүндүрүп бир канча көнүгүүлөр иштелип жана сабактын бүтөөрүнө жакын 5 же 10 мүнөттүк кыскача онлайн тестирлөө аркылуу студенттердин алган билимин дароо эле текшерип коюуга болот. Мындай кыскача тестирлөөнү байма бай, өтө кыска убакытта ар бир сабакта колдонуп турсак, студенттердин сабакка болгон кызыгуусу да артат. Себеби ар бир сабактан кийин ошол сабактын жыйынтыгы катары канчалык баага жетишүүнү учурунда билип туруу студент үчүн кызыгууну жаратат. Жыйынтыгында студенттин сабакка болгон кызыгуусу барган сайын артып бара берет деп айта алабыз.

Издөөнүн жаңылыгы жана практикалык мааниси. Онлайн окуу түшүнүгү Кыргыз өлкөсүндө жаңыдан гана кирип, практикаланып жаткандыктан, онлайн окутуу жана тестирлөө маселелери да актуалдуу бойдон калууда. Андыктан, макалада биз эмгектенип жаткан окуу жайда өзүбүздүн онлайн окутуудагы тажрыйбабыз менен бөлүштүк. Онлайн окутуу жана негизгиси онлайн тестирлөө аркылуу окутууда жакшы жыйынтыктарга жетүү жолдорун өзүбүздүн тажрыйбабыз аркылуу түшүндүрүүгө аракет

жасадык. Биз колдонгон «учурдагы онлайн тестирлөө жана аралык тестирлөө» түшүнүктөрү Кыргыз педагогикасына да жакшы, алгылыктуу таасирин тийгизет деген ойдобуз.

Корутунду. Онлайн окутуу билим берүүдөгү учурдун талабы жана келечектеги онлайн билим берүү эң жакшы жетишкендиктерге жетет деген ойдобуз. 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасынын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруу максатында электрондук окуу материалдарды түзүү жана колдоно билүү учурда актуалдуу [4, 31]. Ошондой эле онлайн тестирлөөнү эгерде окутуучуларыбыз ар бир сабакта колдонуп турса, жакшы жетишкендиктер менен иш алып бара алышат жана студенттер академиялык чынчылдык менен онлайн тестирлөөгө катыша башташат. Мындан сырткары заманыбыздын өзгөрүүсү менен ар бир студенттин да чынчылдык менен билим алуу жөнүндө түшүнүгү да кеңейет деген ойдобуз. Алар өз кесибинде академиялык чынчылдыктын келечектеги кесибинде таасири чоң болуусун туура түшүнүүлөрү зарыл.

Адабияттар:

1. Мурзакулова Н.А., Турдубаева Г.Т. Медициналык колледжде химия сабактарын окутууда мультимедиялык технологияларды пайдалануунун эффективдүүлүгү / КББАнын кабарлары. – Бишкек, 2021. – №2 (54). – С. 44-49.
2. Токсонбаев Рыскелди Нурманбетович. Особенности развития цифровых технологий в образовательной школе / Известия КАО. – Бишкек, 2021. – №2 (54). – С. 50-54.
3. Жакаева Г.К. Процесс глобализации в зеркале инноваций / Евразийский Союз Ученых. 2021. – № 8. (89) Том 1. – 18 с.
4. Сөлпүбашова А.Р. Табият таануу сабагында электрондук окуу материалдарын колдонуу-сапаттуу билимдин шарты / КББАнын кабарлары. – Бишкек, 2020. – №3 (52) – С. 29-37.

5. Андрюхина Т.Н. «Дистанционное обучение в вузе» / Вестник Самарского государственного технического университета [Электронный ресурс] / 2015. cyberleninka.ru
6. Корба О.А. Дистанционное обучение в условиях пандемии: проблемы и перспективы / Образование и педагогика: теория и практика: Всероссийск. науч.-практ. конф. – Чебоксары: 2020. – С. 37-40.

Рецензиялаган:

Син Е.Е.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
башкы илимий кызматкердин м.а.,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ОКУУЧУЛАРДЫН РУХИЙ ӨНҮГҮШҮНДӨ ИЧКИ (ТЫШКЫ)
ГАРМОНИЯНЫН РОЛУ**

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
и.о. главного научного сотрудника,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РОЛЬ ВНУТРЕННЕЙ (ВНЕШНЕЙ) ГАРМОНИИ В
ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ УЧАЩИХСЯ**

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Acting Chief Researcher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE ROLE OF INTERNAL (EXTERNAL) HARMONY IN THE
SPIRITUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS**

Аннотация: Макалада окуучулардын рухий өнүгүшүндө акылдын, жүрөктүн (рухтун), эростун (сүйүүнүн, жашоого умтулуу күчүнүн) ички гармониясынын ролу баяндалат. Автор мектептеги тарбиянын негизги максаты – ар тараптуу жана гармониялуу инсанды өнүктүрүү деп эсептейт. Баланы ар тараптуу жана гармониялуу өнүктүрүү үчүн, билим берүү системасындагы борбордук орунду – адептик-рухий, эстетикалык, моралдык-саясий, атуулдук жана акыл тарбиясы ээлейт. Советтик педагогикадагы тарбиялык системанын кемчилигин белгилөө менен

ал кемчиликти дин таануу курсунун айрым усулдары аркылуу толуктоону сунуштайт.

Аннотация: В статье рассматривается роль внутренней гармонии ума, сердца (духа) и эроса в духовном развитии учащихся. Автор считает, что всестороннее и гармоничное развитие личности – основная цель воспитания в школе. В системе всестороннего и гармоничного развития личности одно из центральных мест занимает духовно-нравственное, эстетическое, умственное, морально-политическое, патриотическое воспитание учащихся. Учитывая прошлые погрешности

советской педагогики в системе воспитания, автор предлагает дополнить их методами воспитания религиоведения.

Annotation: *The article examines the role of the inner harmony of the mind, heart (spirit) and eros in the spiritual development of students. The author believes that the comprehensive and harmonious development of personality is the main goal of school education. In the system of comprehensive and harmonious development of personality, one of the central places is occupied by spiritual and moral, aesthetic, mental, moral and political, patriotic education of students. Describing the past errors of Soviet pedagogy in the system of education, at the end of the article suggests supplementing them with methods of religious studies education.*

Түйүндүү сөздөр: гармония, дисгармония, акыл, рух, жүрөк, эрос (сүйүү, жашоого умтулуу күчү), акылмандуулук, интуиция, рухий, тарбия, мээрим, ой жүгүртүү ж.б.

Ключевые слова: гармония, дисгармония, ум, сердце, дух, эрос (любовь, побуждающая сила духовного восхождения), мудрость, духовный, интуиция, воспитание, любовь, мышление и т.д.

Key words: harmony, disharmony, mind, heart, spirit, eros (love, the motivating force of spiritual ascent), wisdom, spiritual, intuition, education, love, thinking, etc.

Киришүү. Гармония (грекче harmonia – түз байланыш, келишимдүү, келбеттүү, сымбаттуу, сындуу) деп – туура түзүлгөн, уккулуктуу, жагымдуу, бөлүктөрдүн шайкеш ченемин, органикалык биримдиктеги бүтүн объекттин шайкеш чогулушун аташат. Гармония деген сөздү – келишкен, туура келген, өз ара ылайыкташкан, шайкеш деп түшүнөбүз. Байыркы гректердин философиясында гармония – космостун башаламан эмес түзүлгөндүгүн, асмандагы айдын, күндүн, беш планетанын, жылдыздардын интервалдарынын шайкештигин атаган. Эстетиканын тарыхында гармония – көркөмдүктүн, сулуулуктун маанилүү мүнөздөмөсү. Аккорддорду бири-бирине туура байланыштыруу жөнүндөгү музыка-

нын теориясынын бөлүмү «гармония» деп аталат [6, 278].

Үй-бүлөнүн мүчөлөрү бири-бири менен гармониялуу (шайкеш, бири-бирине ыңгайлашкан) болсо, өнүгүү күтүлөт, алар ынтымакта бакубат жашашат. Гармония (ынтымак) бузулса, чыр-чатак чыгат, таарынышат, ажырашат ж.б. Толук эмес үй-бүлөлөр – дисгармониялык мамиленин натыйжасы. Гармониялуу коомдо (өлкөдө) саясий-экономикалык стабилдүүлүк, руханий өнүгүү күтүлөт, эл бири-бири менен акылдашып, тынчтыкта, бейпилдикте кызматташат. Зордук-зомбулук, кылмыш, төңкөрүш, митинг, террор, психикалык, соматикалык дарттар ж.б. – дисгармониянын натыйжасы.

Мээ (акыл), жүрөк (рух), эрос (сүйүү, жашоого умтулуу күчү ж.б.) адамдын кыймылдаткыч күчү сыяктуу. Эротун – биринчи мааниси эрот, байыркы грек мифологиясында сүйүү кудайы, ага байыркы римдик Амур (Купидон) туура келет. Экинчиси эротика – жыныстык сүйүү менен байланышкан психологиялык аспектилер, үчүнчүсү коомдун өнүгүшүндө, мода менен искусстводо сүйүүнүн орду, платондук сүйүү. Платонизмде эстетикалык таасирдин натыйжасында аябай кубануудан толкунданып, экстаз (өзүн унуткан абал) аркылуу сулуулуктун, көркөмдүктүн чыныгы маңызын андоо, рухий бийиктикке чыгуу [6, 1578]. Биз эротун жыныстык сүйүү (махабат), платондук мээрим (жакындыксыз сүйүү), акыл, жүрөк менен байланышкан психологиялык аспектилерине көңүл бөлүү менен, тарбияда ушул үчөөнүн гармониялуулугунун мааниси жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Изилдөөнүн максаты: окуучулардын рухий өнүгүшүндө ички жана тышкы гармониянын маанисин ачуу.

Изилдөөнүн милдети: адабияттардан мээ, жүрөк, эрос үчөөнүн гармониялуу же дисгармониялуу аракетинин себеп-натыйжа байланышын, мурдагы *усулдардын* кемчилигин ачуу, рухий кризистен чыгууга жана гармониялуу коом түзүүгө карата практикалык сунуштарды жазуу.

Негизги мазмуну. «Акылдуу адам ойлонот, акылман билет» – деп айтылат Чыгыш макалында. «Мен эч нерсени бил-бесимди билем» деген сөз – акылман адамдын (Сократтын) сөзү. Жүрөгү аалам менен гармониялуу адам баарын билет, баарын билген адамды акылман дешет. Акыл-эстүү адам бир нерсени божомолдойт, бирок анын акыйкат-чындыгы боюнча 100% ишеними болбойт, жүрөк аны сезет. Жүрөк поэзияда, динде борбордук орунду ээлейт. Акыл күмөндөр болушу мүмкүн, жүрөк ишенет. Акыл-эс анализдейт, салыштырат, жыйынтык чыгарат, жалпылайт. Дүйнө таанымы өтө кенен, гений адамдын да акылы чектелүү. Ал баарын билбейт. Жөнөкөй жүрөктө аалам жөнүндө маалымат толук бар (камтылган). Эң терең акыл да жүрөктү түшүнө албашы мүмкүн. Эки адамдын жүрөгүндөгү сүйүү аркылуу адам жаралат. Жашоо процессинде акыл калыптанат, бирок масштабдуу (гениалдуу) акыл болсо да, сүйүүгө жөндөмдүү (жасалма эмес) жүрөктү жарата албайт. Жер шарындагы акылдуулардын баары биригип адам жарата албайт [5, 142].

А. Некрасов: «Жашоонун башаты – сүйүү, сүйүүдөн бала төрөлөт, акыл-эси кийин калыптанат. Акылы өскөн сайын рационалдуу дүйнөгө кирет, анан дисгармония башталат»-деген. Сүйүү жүрөктө жаралат. Сүйгөн жүрөккө дүйнө (адам, үй-бүлө, Ата Мекен, эл ж.б.) сыйышы мүмкүн. Мейкиндикте мезгилдин өтмө өлчөмүн адам жүрөктүн согушу менен сезип турат. «Жүрөк – физикалык, рухий жашоонун борбору. Аң-сезимдин ишмердүүлүгү жүрөк менен байланыштуу» (В.П. Вышеславцев). Рух менен жүрөк бөлүнбөйт.

Мээримсиз адамдын акылы рухуна үстөмдүк кылса, жүрөгүндө сүйүү эмес, текебердик же коркуу жаралат. Акыл жүрөккө үстөмдүк кылганда сүйүү өчөт, санаалаштык кетет, адам кайдигер, суз, муздак болот. Жүрөктө мээрим жок адам башкаларга зыяндуу иш кылышы мүмкүн. Аңдабаган абалда (кээде) өзүнө да зыяндуу иш кылышы мүмкүн. Анткени андай акыл негативдүү ойлорду өндүрүүчү генератор сыяктуу. Башкаларды шылдындап, сындап,

өзүн актоонун жолун мээримсиз адамдын акылы таба берет. Карьеризм, деспотизм – мээримсиз акылдын аракетинин натыйжасы.

Көпчүлүк адамдар биринчи орунга акылды коюшат. Көпчүлүктүн көз карашы, ынанымы, дүйнө таанымы акылга, билимге негизделген. Мээримсиз адамдын акылы башкы ролдо болбош керек, болсо дисгармония башталат. Жүрөк – акыйкатты интуитивдүү сезүүчү орган. Тилекке каршы көбүнчө жүрөк акыл-эстин бийлигинде калган учурда адамдын эң жакшы сапаттары ачылбай калат, жүрөк капаста калгандай, эркиндиги чектелүү болуп, адамга мээрим төгө албайт. *Чыныгы эркиндикке жүрөгү (руху), акылы (ою)жана эрос (жашоого умтулуу күчү) гармониялуу болгон адам гана жетет* [5, 144].

Акыл-эси жүрөккө үстөмдүк кылган адам бийликке умтулат, ага жеткенден кийин мээримсиз адам деспотизмге, зордукка, зомбулукка өтөт. Анда көзөмөлгө алуучу күч керек болот. Мындай адамдардан турган коомдун келечеги кең болбойт, анткени алар өз кызыкчылыгын коргоп, башкага жамандык кылууга жөндөмдүү. Мээримсиз адамдын акылы негативдүү ойлорду ойлойт. Маанайы чөгүп турган кезде спирт ичимдигин ичип, бангизат колдонгондор аз эмес. Мээрими жок акылдуу адам толук хаоско, иретсиздикке же идеалдуу иреттүүлүккө, тазалыкка, тартипке умтулат, бирок мындай иреттүүлүк, тазалык, тартип адамды бактылуу кылбайт. Муну фашисттик Германиянын үлгүсүндө көрүүгө болот.

Жүрөк (сүйүү), акыл (ой) менен эрос (жашоого умтулуу күчү) гармониялуу айкалышканда гана (алар бири-бирин толуктап турганда) адам акылман болот. Чыгыш окууларында колдонулуучу психотехникалар, акылмандуулукка машыктыруу ыкмалары биздин билим берүүбүздө жокко эсе. Акыл, эрос менен мээримди айкалыштыруунун жол-жобосу б.а. акылмандуулукка көнүктүрүү практикасы мектепке тиешеси жок сыяктуу жашап жатабыз. Бул XXI кылымдын башындагы – өтө көйгөйлүү маселе болду [5].

Акылман, даанышман, олуя адамдар чыкпаган өлкөнүн (элдин) келечеги кең

болбойт. Маселе акылды ашыкча өнүктүрүп койгондугубузда эмес. Аны мээрим, жакшы көрүү сезими, сүйүү, оң эмоция менен айкалыштырууга жеткиликтүү көңүл бөлбөгөнүбүздө. Мунун жетишсиздиги адамды текебердикке же агрессияга алып келет. Мээримсиз жетекчи кызматчыларын коркутат, акылга, эрке таянып маселе түзөт. Мээримсиз ой жүгүрткөн адамга турмуштан кубаныч, бакыт табыш кыйын. Өзү бактысыз жетекчи элинин бактылуу жашоосуна камкордук көрө албайт. Акылман болууга умтулган балдарды тарбиялоо – билим берүү системасынын максаты болбосо, анда ал кимдин максаты болуш керек?

Адамдын аң-сезими, аңдоосу, жогорку аң-сезими болот. «Жүрөгүндө сүйүү жетишсиз аң-сезимге негативдүү ойлор тынымсыз келип турат. Ошентип адамга азап менен тозоктун «эшиги ачылат». Жүрөгүндө сүйүүсү бар адам эң жаман маалыматты филтрлеп, акыйкаттын үрөнү гана калат» (А.Некрасов). Энеге баласын жамандаган менен, анын балага сүйүүсү өчпөйт. Мээримсиз, оң эмоциясыз, жылуу сезимсиз жалаң акылга таянган адам адашат. Оруста: «шайтан тозокко алып баруучу жакшылыктын 70 эшигин ачат» (Дьявол открывает 70 дверей добра ведущий в ад) – деген макал бар. Акыл мээримсиз аракеттенсе «жакшылыктын эшигине» кириш керек деп ойлойт. Адамдын тарткан азабынын көпчүлүгү ушу менен байланыштуу. «Акылдан азап» тартуу (А.С. Грибоедов) ошон үчүн дайыма актуалдуу. Азап аркылуу акыл тажрыйбага ээ болот.

Стратегиялык маселенин жыйынтыгы боюнча адамдын жүрөгүндө ишеними болсо, анда анын билгени бар. Угуу, байкоо, сезүү, туюм, сүкүт чалуу – рухтун (жүрөктүн) маанилүү иши. Поэзияда, мистикада, динде сүйүү негизги орунду ээлейт. Жүрөк интуициянын борбору. Ыйман жүрөктө болот. Адамды улуу кылган, бийиктикке көтөргөн – рухий аракет менен акыл. Чыныгы жаратман – жүрөк. Акыл өткөндү, келечекти ойлонот. Жүрөк азыркы шартта эмне кылышты билет. Мээримсиз акылдын жүрөккө үстөмдүгү – күнөөгө батуунун жолу. Кызга (жигитке) жүрөгүндөгү сүйүүнү

ачуу кыйын. Сыймыктанган текебердик – акылдын жогорку деңгээлге жеткендеги абалы.

Баланын азаптуу кыял-жоруктары көп болушу мүмкүн. *Эненин мээримин болгон үчүн баланын жаманы жабылып, жакшысы табылып чоңоёт.* Ошол эле мезгилде эне өзүн бактылуу сезет. Эгерде *ар бир адамга карата эне мээриминдей мээримдүүлүккө адам жетише алса, ал акылмандуулуктун ырахатын сезмек.*

Совет доорундагы педагогикалык, психологиялык адабияттардын кемчилиги: илимпоздордун гана ырастоолору берилип, ал эми адептик билимге түздөн-түз тиешеси болсо да пайгамбарлардын, илгерки даанышмандардын, акылмандардын ойлору толук киргизилген эмес, мунун натыйжасында адептик-рухий тарбиянын бөксө жери болгон. Мисалы, көпчүлүк аалымдардын ырастоолоруна караганда шайтан адамдын акыл-эсинде жайгашат, ал адамга терс ой, жаман пикир салып турат [1, 400].

Советтик педагогика Ата Мекенди, партияны, Ленинди, эмгекти, элди, жерди ж.б. сүйүүгө үйрөткөн, бирок өзүн сүйүүгө үйрөткөн эмес. Мугалимдер балага өзүмчүл болбочу дешкен. Өзүмчүлдүк – жеке керт башын гана ойлоо. Өзүн сүйүү – энесин, бир тууганын сүйгөндөй эле, өзүн да жакшы көрүү. Адам өзүн да сыйлап, сүйүш керек. Бул – ички гармониянын маанилүү элементи [2, 224].

Америкалык окумуштуу Майкл Харт «Адамзаттын өнүгүү тарыхындагы эң таасирдүү 100 инсан» атуу эмгегинде дүйнөгө эң кеңири белгилүү 100 инсан жөнүндө жазган. Алардын адамгерчиликтүү сапаттарын жана адамзаттын өнүгүшүнө тийгизген таасирин изилдеп, №1 орунга Мухаммед (сав) пайгамбарды койгон. Андан кийинки орундарда И. Ньютон, Иса (алеихисалам), Будда, Конфуций, Эйнштейн, Маркс, Галилей, Ленин ж.б. ыйгарган. Адамзаттын өнүгүү тарыхында №1 болуп эсептелген инсандардын гармониялуу жашоо жөнүндөгү осуяттарын, адептик нускаларын, акылман ойлорун мектепке жолотпогон таалим-тарбиянын кемчилиги болгон.

Көпчүлүк үй-бүлөдө мээримдин жетишсиздигинен балдарын гармониялуу тарбиялаганга шарт жок. Үй-бүлөдө мээрим көрбөй чоңойгон балдар жыл сайын көбөйүүдө. Жүрөктөгү мээрим менен акылдын өнүгүүсү канчалык бири-бирине гармониялуу болсо, ошончолук жакшы, катардагы жөнөкөй балдардын таланты ачылат. Тарбияланышы кыйын балдар гармониялуу боло баштайт. Белгилүү педагогдордун (К.Д. Ушинский, В.А. Сухомлинский ж.б.) ишинин ийгиликтүүлүгү ушуну менен түшүндүрүлөт. Алардын жетекчилиги астында балдар бири-бири менен жакшы мамиле түзүшүп, сабак окушкан, табигатка байкоо жүргүзүшкөн, алар жүрөк менен акылдын аракетин бирдикте табигый жол менен өнүктүргөн [2, 201].

Ички гармониянын маанисин терең түшүнбөй, мектепте мугалимдер, психологдор, үйдө ата-энелер, ЖМК өспүрүмдөрдү гармониялуу эмес жолго салып койгондугунан өспүрүмдүн назик сезимдерине бүлүк салып, дүйнө таанууга ынтызардуулугун басып койгон учурлар аз эмес.

Жүрөктүн мерездиги – маселелердин булагы. Акылы жүрөккө үстөмдүк кылган адамга жашоодо кубануу кыйын, анткени мээримсиз акыл-эстүүлөр тез кыжырданышат. Акылы башкалардан ашык өнүккөн адам, акылсыздардын азабын дайым тартып келген, ошондуктан акылдан азап тартуу бардык кылымда актуалдуу болгон. Акылдуулардын иерархиялык системасынын жогору жагындагы адамдын кичине жаңылыштыгы коомду чоң трагедияга алып келген, элдер кырылган, улуттар, цивилизациялар жоголгон.

Жүрөгүндө элге, коомго, Ата Мекенге, адамга ж.б. сүйүүсү бар, билимдүү, акылдуу адам акылмандыкка жетет. Акылман өзүнө керектүү нерсени билет. Акылман жүрөгү аркылуу билет. Аалам (чөйрө, үй-бүлө, тааныштары, эл) менен гармониялуу жашаган жүрөктүн ээси акылман болот. Акылмандуулукка умтулуу – өтө чоң максат.

Адамзаттын кутулбай келе жаткан маселелеринин бири – атаандаштык дух. Ал жашоонун бардык тармагында бар. Баланын оюнунан баштап саясатка чейин

атаандаштык коомго кирген. Атаандаштык ар ким өз ордун бекемдөөгө негизделген, себеби – ички гармониянын жетишсиздиги. Бардык мелдештерде, олимпиадаларда акылдуу, зээндүү, билимдүү, зирек жеңет, ал эми спорттун көпчүлүк түрүндө күчтүү, шамдагай, чебер, эрктүү, кээде агрессивдүү ж.б. бала жеңет, бирок ал гармониялуу эмес, б.а. ал бир сапатын башкалардан көбүрөөк өнүктүргөн. Азыркы билим берүү системасы окутат, билим берет, эске тутумду өнүктүрөт, ойлондурат ж.б., бирок акылмандуулукка үйрөтүү усулу жетишсиз. Билгендерге демилге берет, билбегендерди мелдеш, атаандаштыруу аркылуу иштетет [3, 65].

«Акылды башка сапаттардан көбүрөөк өнүктүрүү коркунучтуу» (А. Некрасов). Ошондуктан спорт чөйрөлөрүндө ыплас иштер көп болот. Спортсмендерди моралдык жактан сындыруу, физикалык майып кылуу кездешет. Америкалык профессор жана футуролог Роберт Агер атаандашуу маселесин изилдеп: «200-500 жылдан кийин рухий өнүгүү күтүлөт, эл ыктыярдуу түрдө кумарданган спорт оюндарынан, баңгизаттан, тамекиден баш тартат» – деп ырастайт. Ал дисгармониянын негизги себеби атаандашуу экендигин аныктаган [5].

В. Дальдын пикири боюнча: «Сыймыктанган адам башкаларга салыштырмалуу өзүнүн артыкчылын билет. Акыл ойлонот, чечим чыгарат, барын ордуна коет. Акыл чарчаганда кемсинүү пайда болот».

«Сүйүү» – «махабат» деген сөздүн маанисине жакын, андан кенен түшүнүк. Махабат – жыныстык сүйүү. Сүйүү – чын жүрөктөн адамга, элине, Ата Мекенге ж.б. берилүү, жакшы көрүү. Акыл эроско (жашоого умтулуу күчүнө) үстөмдүк кылса, (б.а. сүйүүнү, махабатын тыйса) энергия төмөндөйт, адамда психикалык көйгөйлөр арбыйт. Акылы өнүкпөгөн адамдын жүрөгү (каалоосу) үстөмдүк кылса, ал эмоциялардын туткунунда калат, өзүнө көзөмөлүн жоготот. Иш кылып коюп, анан ойлонот, туура эмес кылган экемин дейт. Никол Дональд Уолш: «Барынан жогорку ой – кубаныч камтыган ой, барынан ачык сөз – акыйкат-чындык

айтылган сөз, барынан улуу сезим – сүйүү» – деген.

Эрос (махабат, жашоого умтулуу күчү) акылга, жүрөккө үстөмдүк кылса, акыл энергияга толуп, адам ашыкча, кээде маанисиз активдүү болот. Ырда айтылгандай: «Айганыштын үйүн айланыш» адатка айланат. Улам бирөөнү сүйө берип, патологиялуу абалга жеткенде галлюцинация, адекваттуу эмес жүрүм-турум башталат. Сексуалдык кылмыштар (педофилия, маньяк) – эростун акылга, жүрөккө үстөмдүгүнүн натыйжасы. Жашоого умтулуу күчү (эрос) акыл жана жүрөк менен гармониялуу же дисгармониялуу болушуна жараша адам жаратман же бүлдүрүүчү болот (А. Некрасов) [5].

Акылдын үстөмдүгүнө жол берген үй-бүлөлөр баланын гармониялуу өнүгүшүнө шартты «өчүрөт». Сын алгыдагы, компьютердеги (интернеттеги) зордук-зомбулук буга кошумча болду. Балага өз алдынча гармониялуу өнүгүүнүн жол-жобосун табыш кыйын. Анча өнүкпөгөн акылы менен жагдайга жараша аракеттенет, чөйрөгө ыңгайлашат, айла табат, амалданат, жүрөк антпейт. Өз позициясын бекемдөөнүн жолун бала кезден акыл издейт. Дисгармониялуу ата-эне баласын дисгармониялуу жолго балачагында эле киргизет. Мисалы, акчалуу, мансаптуу кесипти тандоону сунуштайт. Баланын ички абалы, мүмкүнчүлүгү экинчи планда болот. Өспүрүм талантын, потенциалын ача электе, ата-энеси айткан жолго түшөт. Ошентип бала 11 жыл мектепте, 5-6 жыл ЖОЖдо өтө көп энергия, каражат, убакыт коротуп окуйт. Натыйжада «билими» (диплomu) болгону менен жүрөгүндө тандаган эмгекке сүйүүсү жок, адамзатка, адамга карата мээрим жок адам чыгат [7, 45]. Кесибин сүйбөгөн адамдан чыгармачыл адис чыкпайт. Ишке жан-дили менен берилип, иштебеген, ойлонбогон адамда кайдагы гармониялуу өсүү болсун? Чыгармачылык жок болгондуктан бизде өнүгүү жок, тандаган кесибин сүйбөгөндүктөн иштен ырахат алуу жок, «өгүз өлбөсүн, араба сынбасын» деген аргасыз жашоо менен өмүрү өтөт жана көйгөйлүү адам болот. Ой менен сезим бир эле нерсени

эки түрдүү кабыл алат, мээ ойлонот, ошол эле нерсени жүрөгүбүз сезет.

Катардагы тарбияланышы кыйын балдардын ичинен ички гармонияны сактаган таалайлуу адамдардын чыгышы кокустук эмес. Ыйманга маани бербеген тарбиянын натыйжасында байлык менен бийликтин артынан жулунган, рухий майып адам өсүп чыгат. Жүрөктөгү сүйүүнүн, мээримдин жетишсиздигинен энергия азаят, ал сырκοого, өмүрдүн кыскарышына өбөлгө болот. Оорукчан балдар төрөлөт. Азыр статистикалык маалыматка караганда дүйнө жүзүндө күнүгө беш жашка чыга элек отуз миң бала чарчайт (өлөт, 2020).

Эркектин сапаттары өнүкпөй, өзүнө ишеними жетишсиз, турмуштун оорчулугуна туруштук бере албаган, кыйынчылыкты тез кабылдаган жигиттерден Дон Жуан чыгат. Мүнөзүндөгү жетишсиздикти секс аркылуу «компенсациялап» (толуктап), моралдык жактан бузулат. Эркектин айкөлдүгү жетишсиз калыптангандар садист болушат. Аялдын сапаты өнүкпөй калган: сактоочу, коргоочу, элге энедей мамиле кылганды билбеген, мүнөзү начар абалдагы аялдар мазохист болушат. Батышта бачабаздар (гомосексуалдар) «үй-бүлө куруп» жашаганы менен, бир бүтүн боло албагандыктан психикалык оорукчан болуп, көйгөйлөрү арбын. Жүрөк, акыл жана жашоого умтулуу күчүнүн (эрос) гармониялуу өнүгүүнүн жетишсиздигинен садо-мазохизм, лезбияндык, бачабаздык, эркин сүйүүнү эңсөө, порнография, механикалык каражаттар, ырайымсыздыкты «даңазалаган» атайын искусствонун, адабияттын түзүлүшүнө өбөлгө болду. Акыл ар кандай жол менен жашоо энергиясын толуктай албай, адамзат патологиялык абалга келди.

Тарбияланышы кыйын балдар кандай себептен девианттуу (адептик нормадан четтеген) болушат? Өспүрүмдүн жүрөгүндө мээрим болбосо, энергиясы көп болсо, анчалык өнүкпөгөн акылы менен ойлонуп аракеттенсе, ал ата-энесин, мугалимин, кошунасын, тааныштарын азапка салат. Акылы өнүкпөгөн, мээримсиз, ыймансыз, активдүү бала коркунучтуу. Өспүрүмчүлүктү кыйын курак деп аташат. Билим берүү

системасына баланын билими, акылы жөнүндө кам көрүп чектелбестен, жүрөгүндө мээрим жөнүндө кам көрүү абзел. Гармониялуу эмес адам турмуштан очорбачар болуп орун алыш үчүн бардык каражаттарды пайдаланып (моралдык принциптерди тебелеп, чын-төгүндү аралаштырып сүйлөп), максатка умтулат. Кылмыш иштеринин көпчүлүгү гармониялуу эмес адамдын пас сезимдери козголгон учурда, каалоосунун таасири астында ишке ашат. Кылмышкерлерге каршы күч колдонуп, күрөшүү натыйжалуу жол эмес. Адамдын ички дисгармониясын түзөтүү, тарбиялоо, кылмыштын себебин жок кылуу – натыйжалуу жол [4, 191].

Сүйүүнүн жетишсиздигинен мугалим окуучуга кысым көрсөтөт. Алардын жүрөгүндөгү назик сезимдерин «камап», программалык материал аркылуу балдардын аң-сезимине таасир этет. Акырындап отуруп, балдар коомдогу «нормалдуу, акыл-эстүү» коомдун рамкасына сыйган адам чыгат, бирок дисгармониялуу коомду толуктайт. Дисгармонияга жол берген адамдын өмүрү кыска болот. Азыр өмүрү кыска жаштар көбөйдү.

Жүрөктө сүйүү болбосо, акыл башкы ролду ойнойт. Каалоосу үстөмдүк кылган дисгармониялуу адам, адептик принциптерди, моралды тоотпой, жалган, зордук, кылмыш аркылуу каалоосун канааттандырат. Ошондуктан кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугу төмөн. Бул – кылымдап токтобой келе жаткан күрөш. Адамдын ички (тышкы) дисгармониясы – бардык көйгөйдүн башкы себеби. Себебинен кутулбай, натыйжадан кутулуу кыйын. Гармониялуу адам чөйрөдөн өзүнө жаккан ордун зордуксуз, калпсыз, коррупциясыз жеңил табат. Жашоонун дарыясында акылмандуулук менен гармонияны бузбай, өз жолун таап, «сүзүү» керек.

Жүрөгүндө сүйүүсү бар адам жактырганына жакшылык кылуу менен ырахат алат. Сүйүүсүз акыл ишенимдүү болбойт. Сүйүүсүз акыл белгисиз жагдайга келгенде коркот. Анда коркуу сезими кыйнайт. Иоанн (Иса алейхисаламдын шакирти) «Коркуу –

сүйүүдөн куру калган адамдын энчиси, сүйүүсү бар адамда коркуу болбойт» – деген.

Жүрөгүндө сүйүүсү жок, мээримсиз «акылдуу» аял – күйөөсүн азапка салат. Ал үй-бүлөнүн куту, күйөөсүнүн кеңешчиси, сүйүктүү жары, балдарынын мыкты тарбиячысы болуунун ордуна, күйөөсүн башкарган, балдарынын тагдырын дисгармонияга дуушар кылган монстр (колдойгон түрү суук) болот. Тилекке каршы азыр «акылдуу» аялдар көп, акылмандар аз. Бул – рухий кризистин негизги себеби.

«Стрестин механизми акылдын үстөмдүгүнө негизделген. Мурда АКШда, Европада стресс, психикалык дарттар элдин көйгөйүнө айланган. Азыр КМШдагы элдердин көйгөйүнө айланды» [8, 94]. Сүйүүдөн ажыраган адамдын санаасы күнү-түнү нерв системасын, бардык органдардын функциясына зыян тийгизип, азапка салып, дартка себеп болууда [3].

Табигаттын сырларын акыл тааныйт. Экстрасенстик (көзү ачылуу) – акыл-эстин мээримсиз жүрөккө үстөмдүгүнүн натыйжасы. Мурда аракеч, баңги болуп, турмуштан жолу болбогон дисгармониялуу адамдардан «касиеттүү», «көзү ачыктар» чыгууда. Анткени жүрөктө сүйүү өчкөн адамдын акылы тынчтык бербейт. «Акылмандуулук», «билермандык», «касиеттүүлүк» «кудайдын берген шыгы» – сырдуу жол менен адамга кокустан жашыруун келбейт. *Акылмандуулук талыкпаган эмгектин, билимдин, рухий изденүүнүн, аракеттин артынан келет. «Сырдуу», «жашыруун», «касиеттүү», «көзү ачык», «билермандар», «кудайдын берген шыгы өзүнөн өзү өнүгүп кеткендер» акылман эмес [7].*

Изилдөөнүн натыйжаларын талдоо.

Таланттуу адамдардын көпчүлүгүнүн тагдырын байкап көрсөңүз, татаал, атүгүл трагедиялуу. Бул кокустук эмес. Талант бир жөндөмүн тынымсыз өркүндөтүп, башка жагына жеткиликтүү маани бербей калган, бул – дисгармония. Чыныгы улуу инсандар ар тараптан гармониялуу өнүгөт. Талантын өнүктүрүү үчүн үй-бүлө күтүүдөн, сүйүүдөн ж.б. баш тарткандар бакытка жетпей калышы кокустук эмес. Гармониялуу

адамдын кеби уккулуктуу, кебетеси жагымдуу, жүзү сүйкүмдүү болот.

Жүрөктүн, акылдын, жашоого умтулуу күчүнүн (эрос) гармониялаштыруу үчүн адам жер жүзүндөгү милдетин эстеш керек. Жашоодо акыл менен башкарып, жол табуу керек деп көпчүлүгүбүз ойлойбуз. Сүйүү жетишпеген акыл «өз көмөчүнө күл тартат», андай башкаруу адилеттүү эмес.

Айрым учурда наристелер чоңдорду таң калтырган акыйкат сөз айтышат. «Устами младенца глаголит истина». Наристелер гармониялуу болушат. Бала гармониялуу болгондуктан сүйкүмдүү. Наристе мээримге бөлөнүп, билим алса, гармониялуу өсөт. Зордук, кысым, үстөмдүк болгон жерде үч борбордун гармониялуулугун сактоо кыйын. Ички гармония бузулса, акылман адам чыкпайт. Адамдын ойлогон оюнда жүрөктүн сүйүүсү катышып, сезиминде жана эмоциясында акыл катышып турса, акылмандуулук жаралат. Чыгыш акылмандары: «акыйкат суусу бар идиштин түбүндө, суунун үстүнкү бетинде толкун, идиште сенин ойлорун жазылган, ойлорду токтотсоң, акыйкатты окуйсун», – дешкен, б.а. акыйкат жүрөктүн тереңинде [5].

Акылдуу акылсыздын азабын тартып жатса, эмнеге аны сүйүш керек? Кантип ал сүйөт? Бул маселени чечүүнү предметтик билимдер толук камсыз кыла албайт [4]. Динди тааныгандарга: «билимдүүнүн билим-сизге, акылдуунун акылсызга өнүгүүгө жардам бериши – сооп. Текеберчилик – чоң күнөө», – деп түшүндүрүлөт. «Текебердик – элдешкис жоо турбайбы, тек жүргөндөндөр күнөөдөн соо турбайбы» (Н. Алымбеков). Муну түшүнгөн акылдуу текебердигин токтотууга умтулат. Ушундай жол менен гармониялуу коом түзүлөт. Биз гармонияны «караңгы бөлмөдөн кара мышыкты» издегенсип, ал жок жерден издеп жатабыз. КМШнын педагогдору анын маанисин түшүнгөндүктөн, билим берүү системасына дин таанууну киргизгенине отуз жылдан ашып баратат. Германиянын аны киргизгенине 51 жыл болду. Балдардын убалын ойлонолу. Дисгармонияга өбөлгө болуучу таалим-тарбияны оңдоо керек. Дин таануунун максаты – окуучулардын ички тең

салмактуулугун камсыз кылуу, гармониялуу өнүктүрүү, адептик-рухий абалын оңдоо, ыймандуу коом түзүү ж.б.

Корутунду. Инсанды ар тараптуу, гармониялуу өнүктүрүү идеясы Европада Кайра жаралуу доорунда жаралган. Европа калкы анын маанисин дин аркылуу түшүнгөн. Бирок бир адам үстөмдүк кылып, башкасы эксплуатацияланып жашаган коомдо бул идеяны жүзөгө ашыруу реалдуу эмес болгон. Эзүүгө дуушар болгон элдердин (адамдын) интуициясы начар өнүгөт, алар дүйнө, коом, адамдар менен гармониялуу мамиле түзүүдө кыйналышат. Ички гармония сакталбаса (нерв системасы тынчыбаса), адам эл, коом менен гармониялуу жашабаса адамдын интуициясы өнүкпөйт.

Мурда окуучуларды ар тараптуу гармониялуу өнүктүрүү үчүн ар түрдүү мазмундагы класстан тышкары иштерди класс жетекчинин уюштуруусу аркылуу аракеттенип келген. Анда ар кандай форма-метод менен акылды, адептик-рухий, моралдык, эстетикалык, саясий, жарандык, атуулдук аң-сезимин өнүктүрүп, Ата Мекенин, эли-жерин, ата-энесин сүйүүгө ж.б. тарбиялоого көңүл бөлүнгөн. Динди тааныбаган (жүрөктү аруулоого көңүл бөлүнгөн) акыл-эске гармониялуу өнүгүү жетишсиз болгон, анан система ыдыраган. Азыр КМШ өлкөлөрү буларга кошумча дин таануу билимин (дин маданиятынын негиздерин) башка предметтер менен интеграциялап, тарбиялык иштерде кенен пайдаланууда. Дисгармонияга өбөлгө болуучу таалим-тарбияны оңдоо керек. Дин таануунун максаты – окуучулардын ички тең салмактуулугун камсыз кылуу, гармониялуу өнүктүрүү, адептик-рухий абалын оңдоо, ыймандуу коом түзүү ж.б.

Адабияттар:

1. Ибрахим Малик. Параллельный мир. – Казань, Идел-пресс, 2004. – 432-б.
2. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы. – Ростов-на-Дону, 2002. – 224 б.

3. Кристиан Нортроп. «Женское тело, женская мудрость» книга для женщин, стремящихся жить в гармонии со своим телом, разумом и душой. – М., АСТ Астрель, 2004. – С. 64-66.
4. Лазарев С.Н. Диагностика кармы. – СПб. 2005. – Кн.11. – 191-б.
5. Некрасов А. Эгрогоры. Ум, сердце, эрос. – Краснодар, Сотвори свое будущее, 2002. – 160-б.
6. Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров. – Москва, 1980. – 1600 с.
7. Тони Бьюзен. Максимально используйте свой разум. – Минск, 2001.
8. Жумабаева Г.А. Окуучуларга стресстен коргонууга жардам берүүнүн жолдору. // КББАнын кабарлары. – Б., 2015. – №1 (33). – 94-98-бб.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна,
ага кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Инновациялык билим берүү борбору
Эрте өнүгүү жана баиталгыч мектептик билим берүү лабораториясы,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

*Абакирова Айгул Рыскуловна,
окутуучу,
Азия медициналык институту,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

**ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ЭРТЕ АНЫКТОО ЖАНА АЛАРДЫ ЖОЮУ БОЮНЧА
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ИШТЕР: АКТУАЛДУУЛУГУ,
КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ**

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна,
Центр Инновационного образования,
Лаборатория раннего развития и начального школьного образования,
Кыргызская академия образования,
город Бишкек, Кыргызская Республика*

*Абакирова Айгул Рыскуловна,
преподаватель,
Азиатский медицинский институт
город Бишкек, Кыргызская Республика*

**РАБОТА ПО РАННЕМУ ВЫЯВЛЕНИЮ ПРОБЛЕМ И ИХ РЕШЕНИЕ В
КЫРГЫЗСТАНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

*Tolobekova Zarema Sharshenkulovna,
leading researcher,
Laboratory Early Development and Primary School Education,
Center for Innovation Education,
Kyrgyz Academy of Education,
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

*Abakirova Aigul Ryskulovna,
Teacher,
Asian Medical Institute,
Bishkek city, Kyrgyz Republic*

**EXPERIENCE IN EARLY DETECTION AND EARLY INTERVENTION IN KYRGYZSTAN:
RELEVANCE, PROBLEMS AND PROSPECTS**

Аннотация: Макалада Кыргыз Респуб-ликасында мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүүсүндөгү проблемаларды эрте аныктоо жана аларды четтетүү боюнча көмөк көрсөтүүчү иштердин актуалдуулугу, тажрыйбалары жана келечеги каралган. Аталган маселе учурда актуалдуу болуп саналат, анткени балдардын калыптануусундагы проблема-ларды эрте аныктап, алардын алдын алуу жана жоюу багытында жасалган натыйжалуу аракеттер гана мунун кайрадан кайталанып, өнөкөткө айланбашы үчүн көрүлгөн чаралар болуп, маселенин билим берүү процессине киргизүү ишинин натыйжалуулугун арттырат.

Аннотация: В статье рассматри-ваются проблемы и перспективы по внедрению раннего выявления и их решение в развитии детей дошкольного возраста в Кыргызстане. Данные вопросы являются актуальными в современном обществе, так как своевременная и грамотно организо-ванная работа по данному направлению способна предупредить появление вторич-ных отклонений детей с особенностями развития и позволяет более эффективно включить их в образовательный процесс.

Annotation: This article discusses the work on early detection and early intervention in Kyrgyzstan. This problem is relevant in modern society, since timely and well-organized early detection and early intervention can prevent the appearance of secondary deviations in the features of children's development at an early age and the possibility of inclusion in the educational stream and will help children to adapt in later life in society. The article discusses the problems and prospects for the implementation of early detection and early intervention.

Түйүндүү сөздөр: эрте аныктоо, эрте көмөк көрсөтүү, экинчи четтөө (бузулушу), когнитивдик өнүгүү, ортопедиялык кийли-гишүү, кам көрүү.

Ключевые слова: раннее выявление, раннее вмешательство, вторичные откло-нения, когнитивное развитие, ортопеди-ческие вмешательства, уход.

Key words: early identification, early intervention, secondary deviations, cognitive development, orthopedic interventions, care.

Киришүү. Учурда балдардын ымыркай кезиндеги калыптанышынын жана өнү-гүүсүнүн бузулушун эрте аныктоо проб-лемасы актуалдуу бойдон турат, анткени республикада өнүгүүсүндө кемчиликтери бар жаңы төрөлгөн балдардын саны акырындык менен көбөйүп жаткандыгы байкалат. Андыктан медициналык, психологиялык-педагогикалык каражаттар жана методдор аркылуу бул процессти алдын алуу боюнча изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү талап кылынат. Кантсе да ымыркай баланын төрөлгөндөн үч жашка чейинки курагы анын социалдык, когнитивдик, сүйлөө (речтик) жана кыймыл-аракетинин өнүгүшүндө эң маанилүү курак экенин эске алуу зарыл. Бул куракта пайда болгон өнүгүүнүн ар кандай четтөөлөрү баланын кийинки курактардагы кыймыл-аракетинин, психикалык жана сүйлөө функцияларынын бузулушуна алып келиши мүмкүн. Эрте курак, бүт организмде жана өзгөчө нерв системасында пластикалык жана олуттуу компенсациялык мүмкүнчүлүктөр менен мүнөздөлөт. Ар кандай патогендик факторлордун терс таасиринин кесепеттерин азайтууга мүмкүнчүлүк түзөт. Демек, мээнин пластикасы ымыркайдын өнүгүүсүндө бузулган же артта калган (калыптанбай калган) функцияларды оңдоо үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү аныктайт. Эрте көрүлгөн медициналык, психологиялык жана педаго-гикалык жардам баланын психофизикалык өнүгүүсүндөгү бузулууларды натыйжалуу компенсациялоого жана ошону менен бирге андай кемчилдиктердин кайталанууларын азайтуу же алдын алууга мүмкүндүк берет.

Макаланын максаты. «Ымыркайдын калыптанышындагы жана өнүгүшүндөгү кемчилдиктерди эрте аныктоо жана аларды жоюуга багытталган кийлигишүү чаралары» түшүнүгүн изилдөө жана бул багытта өлкөдө жүргүзүлүп жаткан тажрыйбаларды үйрө-нүү.

Макаланын милдети. Өлкөдө «эрте аныктоо жана кийлигишүү» түшүнүгүнүн системасын киргизүү практикасын изилдөө.

Негизги мазмуну. Кыргыз Республикасында «эрте аныктоону жана интервенцияны» киргизүү, 2019-2023-жылдарга карата Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү Концепциясы [1] жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн үй-бүлөнү колдоо программасы сыяктуу ченемдик-укуктук документтерге таянылып, 2018-2028-жылдарга карата Балдарды коргоо программасы [2] сыяктуу документтер анализденди. Изилдөөбүздө көптөгөн өлкөлөрдө «эрте кийлигишүү» кызматтарын өнүктүрүү тажрыйбасы жана буга тиешелүү болгон ар кандай билим берүү программалары анализге алынды. Мындан тышкары, алгачкы интервенция идеялары Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, Д. Локк жана башка окумуштуулардын жана педагогдордун эмгектеринде кездешип, ушундан улам тарыхый тажрыйбага таянууга мүмкүндүк берет. Эрте интервенция идеялары жана программаларды ишке ашыруунун практикалык тажрыйбасы майыптуулуктун медициналык моделинен социалдык моделге акырындык менен өтүүгө мүмкүндүк берди. Ошого жараша өзгөчө муктаждыгы бар балдарга кызмат көрсөтүүнүн максаты жана мүнөзү өзгөрдү. Эрте кийлигишүү – бул тобокелге кабылган же эрте өнүгүүсү чектелген баланын бардык негизги көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган ыкма. Биз мында ошолорго кайрылабыз:

- кыймылдоо жөндөмдөрү (оюнчуктарга жетүү жана алуу, бурулуп, сойлоп чыгуу, басуу);
- коммуникация көндүмдөрү (угуу, түшүнүү, баарлашуу);
- когнитивдик көндүмдөр (берилген тапшырмаларды чечүү);
- социалдык жана эмоционалдык көндүмдөр (ойноо, башкалар менен баарлашуу, сезимдерин билдирүү);
- өзүн-өзү тейлөө жөндөмдөрү (тамактануу, кийинүү, жуунуу);

Эрте кийлигишүү кызматтары үй-бүлөгө да жардам бере алат:

- балага карата эң жакшы кам көрүү;
- баланын өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү.

Эрте кийлигишүүнүн баалуулугу айланадагы дүйнөнү таанып билүү жана анда жашоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү менен мүнөздөлөт [3]. Эрте кийлигишүү – бул өнүгүүсүндө кемчиликтери бар же биологиялык же социалдык факторлордон улам майыптыктын пайда болуу коркунучунда турган жаш балдары бар үй-бүлөлөр үчүн билим берүү, дарылоо жана медициналык кызмат көрсөтүүлөрдүн комплекси. Көбүнчө, бала төрөлгөндөн баштап, балага «эрте кийлигишүү» программасы керек экени айкын болот. Бул көбүнчө тубаса кемчилдиктери бар балдарга, ара төрөлгөн, салмагы аз төрөлгөн балдарга же төрөлгөндөн кийин дароо операция жасалган балдарга тиешелүү. Ооруканадан чыккандан кийин да ата-энелер баланы келечекте кантип өнүктүрүү керектиги боюнча «эрте кийлигишүү» боюнча адистердин кеңешине муктаж. Кыргызстанда бул маселени чечүү боюнча жылыштар бар. Алсак, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-2016-жылдарга Иш-чаралар планын ишке ашыруунун алкагында ЮНИСЕФтин колдоосу менен өнүгүүсүндө кемчиликтери бар балдарды реабилитациялоого багытталган «Эрте кийлигишүү» долбоору боюнча иш-чаралар планы, ошондой эле медицина кызматкерлери, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын адистери жана ата-энелер үчүн төрөлгөндөн баштап 3 жашка чейинки балдардын өнүгүү жана билим берүү стандарты, балдардын эрте куракта өнүгүүсүнүн артта калышын аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн болгон көрсөткүчтөрдү камтыган. Мындан тышкары, далилдүү медицинанын принциптеринин негизинде церебралдык шал оорусунун клиникалык протоколу, ошондой эле энелер үчүн маалымат баракчалары иштелип чыккан. Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо министрлиги балдарга медициналык-санитардык жардам көрсөтүүнү жакшыртуу жана балдардын өнүгүүсүнүн артта калууларын эрте аныктоо максатында

ҮМБ/КСП жана ФАП деңгээлинде блок-схемасынын «Башкы медициналык-санитардык жардам деңгээлинде 0-18 жаштагы дени сак балдардын мониторинги», ошондой эле «Үйгө баруу» программасы ишке ашырылууда. ЮНИСЕФтин колдоосу менен «Балдардын эрте курактагы өнүгүүсүнө мониторинг жүргүзүү боюнча эл аралык колдонмолорду» ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги майып балдарды дарылоо, диагностикалоо жана андан ары реабилитациялоо боюнча клиникалык протоколдорду иштеп чыккан: 19 жашка чейинки адамдарда аутистикалык спектрдин бузулушунун диагностикасы жана дарылоо, «Балдар менен өспүрүмдөрдүн жаңы психоактивдүү заттардын коомдук психикалык ден соолук кызматтарын» ишке ашыруу иштери жүргүзүлөт. Диагностика, дарылоо жана алдын алуу жумуштары. Жогорудагы документтин негизинде балдардын ден соолугун өнүктүрүү боюнча стандарттарды жана сунуштарды камтыган «Төрөлгөндөн 3 жашка чейинки балдардын эрте өнүгүүсүнүн усулдук көрсөтмөлөрү» жана «Туулгандан 7 жашка чейинки балдардын өнүгүү күндөлүгү» иштелип чыккан. «Ошого ылайык, мындай масштабдуу изилдөөлөргө кошумча адам ресурстары, биринчи кезекте университеттин профессорлору тартылып, алар мындай изилдөөлөрдүн биргелешип аткаруучуларына айланышат». [5, 29-б.]. «Эрте кийлигишүү» программалары боюнча атайын окуулардан өткөн адистер, практиктер бейөкмөт уюмдарды жана ата-энелер ассоциацияларын тартуу аркылуу өнүгүүсү артта калган балдарга (анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга) ар кандай кызматтарды көрсөтүшөт. Бул иш боюнча стратегиялык өнөктөш болуп физиология институтунун «Инклюзиянын биологиялык жана социалдык негиздери» илимий-билим берүү борбору иштейт. РФ Илимдер академиясынын өкүлү И.П. Павлова менен «Өзгөчө муктаждыктары бар балдарга эрте жардам жана колдоо көрсөтүү» багытында илимий-практикалык кызматташтык жөнүндө

келишим түзүлгөн. Институттун илимий консультанты Е.В.Кожевникованын тышкы байланыштар жана иш-чаралар боюнча координаторунун жигердүү ишин, ошондой эле эрте балалык интервенция боюнча эл аралык эксперт, Санкт-Петербург Эрте интервенция институтунун негиздөөчүсү А.А. Самарина менен биргеликте иш жүргүзүлөт.

Эрте кийлигишүү боюнча жүргүзүлүп жаткан аракеттерге карабастан, изилдөө, өзгөчө региондордо бул чөйрөдө кызматтарды көрсөтүүнү уюштурууда бирдиктүү моделдин, мамилелердин, нормалардын жана стандарттардын, ошондой эле ар кандай бөлүмдөрдүн ишин координациялоонун дагы эле жок экендиги аныкталды. Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, биз эрте кийлигишүү проблемаларын чечүүнүн келечегин төмөндөгүлөрдөн көрөбүз:

- иштеп жаткан уюмдардын базасында маршруттук баракчаны иштеп чыгуу зарыл (бул жерде өнүгүүсү артта калган баланы жөнөтүү керек), анда тиешелүү медициналык-реабилитациялык жана социалдык кызматтар төмөнкү деңгээлдер боюнча көрсөтүлүшү керек: квалификациялуу медициналык жардам, анын ичинде хирургиялык / ортопедиялык кийлигишүүлөр жана узак мөөнөттүү калыбына келтирүү);

- (өнүгүүсү артта калган балдарды коштоп жүргөндөр) көп тармактуу адистерден турган команданы түзүү: психолог, педиатр, физиотерапевт, логопед, дефектолог, соцпедагог, ошондой эле көрсөткүчтөр боюнча башка адистер;

- Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин иштеп жаткан уюмдарынын базасында Эрте кийлигишүү борборлорун/кабинеттерин түзүү;

- эрте аныктоо жана кийлигишүү боюнча трансдисциплинардык адистер үчүн биргелешкен окуу курсун иштеп чыгуу;

- мугалимдерди даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу үчүн «эрте кийлигишүү» курсун иштеп чыгуу;

- мектепке чейинки курактагы балдардын тубаса кемтиктерин жана психофизикалык өнүгүүсүнүн бузулушун эрте аныктоо жолу менен майыптыктын өсүшүн алдын алуу максатында (баланы эрте диагностикалоонун жана эрте куракта реабилитациялоонун инновациялык ыкмаларын жана технологияларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү);

- гендердик аспектилерди эске алуу менен өнүгүүнүн алгачкы этабында майып балдарды колдоого багытталган иш-чараларды ишке ашыруу үчүн мамлекеттик органдардын, ӨЭУлардын секторлор аралык өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу;

- кошуунун индексин иштеп чыгуу;

- региондордо ресурстук борборлорду (күндүк) реабилитациялоо жана алардын программаларын түзүү;

- саясатты маалымдоо жана алдыңкы тажрыйбаларды колдонуу үчүн инклюзивдик билим берүү боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү;

- эрте аныктоонун жана кийлигишүүнү өнүктүрүүнүн баалуулугу жана маанилүүлүгү жөнүндө коомчулуктун маалымдуулугун жогорулатуу механизмдери иштеп чыгуу жана ишке ашыруу [4].

Кыргызстанда эрте интервенция кызматтары бөлүкчөлөр менен берилгендиктен, биринчи этапта өзүнчө пилоттук долбоорду иштеп чыгууну болжолдоо менен эрте кийлигишүүнүн улуттук системасын түзүү боюнча стратегиялык планды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу маанилүү. Пилоттук долбоор иштеп жаткан кызматтарды жана эрте кийлигишүү бөлмөлөрүн айкалыштырууга, аларды мамлекеттин эсебинен иштеп чыгуучу жаңы эрте кийлигишүү структуралары менен толуктоого, эрте аныктоо системасын жана эрте кийлигишүү системасын координациялоого мүмкүндүк берет. Пилоттук моделди тестирлөө мүмкүнчүлүктөрдү жана кыйынчылыктарды аныктоого, бардык механизмдерди иштеп чыгууга, далилденген моделди андан ары башка аймактарга жайылтуу үчүн тажрыйбаны сүрөттөөгө жардам берет. Мындай иштерди жүргүзүү профессионалдык жана административдик

күч-аракеттерди бириктирүүнү, бардык ведомстволордун, мамлекеттик жана өкмөттүк эмес уюмдардын өз ара аракеттенүүсүн жана координациясын талап кылат.

Корутунду. Баланын өнүгүшүндөгү кемчилдиктерди эрте аныктоо жана кийлигишүү программасын иштеп чыгуу үчүн төмөнкү кадамдарды жасоо сунуш кылынат. Бул иштер боюнча бирдиктүү Координациялык кеңешти түзүү, «эрте аныктоо жана кийлигишүү» боюнча программанын долбоорун иштеп чыгуу үчүн атайын топ түзүү, андагы практиктер жана эксперттер, социалдык иш боюнча адистер, өнүктүрүүчү педиатрлар ал топтун курамын түзүүчүлөр болмокчу. Буларга мугалим – логопед, физиотерапевт, психолог, невропатолог, аудиолог, окулист, ортопед, эмгек терапевти сыяктуу зарыл адистер да тартылышы мүмкүн.

Адабияттар:

1. 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 19-июлундагы № 360 токтомуна) / [Электрондук ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/14591/10?cl=ky-kg&mode=tekst>
2. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча программасы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы № 479 токтому менен бекитилген / [Электрондук ресурс] / <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/100204>
3. Наталья Доброва-Крол. Эрте кийлигишүү – бул эл аралык тажрыйба. Бириккен Улуттар Уюмунун Эл аралык балдар фонду (ЮНИСЕФ). – С. 49.
4. «Ишенимдүү баштоо» программасына эрте кийлигишүүнүн этаптары. Ата-эненин жол көрсөткүчү. - Программанын сайты. Президенттик гранттар фондусу – Москва, – 26 с.

5. Добаев К.Д., Мавлянов А.С. / Кыргыз билим берүү академиясынын Кыргызстандагы илим: негизги жарчысы / – Б., 2016. – №1 (37). – С. 27-тенденциялар жана өнүгүү проблемалары 37.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

*Сатыбекова Майрамкул Абдыкуловна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**БИОЛОГИЯНЫ ОКУТУУДА НЕГИЗГИ ЖАНА ПРЕДМЕТТИК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮ ОКУУЧУНУН УНИВЕРСАЛДЫК ОКУУ
АРАКЕТТЕРИ МЕНЕН БИРГЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Сатыбекова Майрамкул Абдыкуловна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ И ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ
ПРИ ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ СОВМЕСТНО С УНИВЕРСАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ШКОЛЬНИКА**

*Satybekova Mairamkul Abdykulovna,
Candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**PROBLEMS OF FORMATION OF BASIC AND SUBJECT COMPETENCIES IN
TEACHING BIOLOGY TOGETHER WITH THE STUDENT'S UNIVERSAL
LEARNING ACTIVITIES**

Аннотация: Макалада изилдөөнүн актуалдуулугуна жараша илимий маалыматтарга талдоо жүргүзүлүп, окуучулардын универсалдык окуу аракеттерин биологиянын предметтик компетенттүүлүктөрү менен бирге калыптандырууга басым жасалды. Алгач предметтик компетенттүүлүктөргө, компетенттик мамилеге, универсалдык окуу аракетин аныктамалар берилди. Ошондой эле, булардын өз ара байланыштуулугу ачыкталды жана айкалыштырып калыптандырууга өбөлгөлөр бар экендиги тастыкталды.

Аннотация: В статье анализируются научные данные в соответствии с актуальностью исследования, акцентируя внимание на формировании универсальной учебной деятельности учащихся, на ряду с предметными компетенциями биологии. Сперва даны определения предметных компетентностей, компетентностному

подходу, универсальной учебной деятельности. Также выявлены взаимосвязи между ними и подтверждено наличие предпосылок для их сочетания.

Annotation: The article analyzes scientific data in accordance with the relevance of the study, focusing on the formation of universal educational activities of students, along with the subject competencies of biology. First, definitions of subject competencies, competence-based approach, and universal learning activities are given. Interrelations between them are also revealed and the presence of prerequisites for their combination is confirmed.

Түйүндүү сөздөр: предметтик компетенттүүлүктөр, биологиянын предметтик компетенттүүлүктөрү, компетенттик мамиле, окуучунун универсалдык окуу аракеттери.

Ключевые слова: предметные компетентности, предметные компетентности

по биологии, компетентностный подход, универсальные учебные действия.

Key words: *subject competencies, subject competencies of biology, competence approach, universal student learning activities.*

Киришүү. Акыркы он жылдыкта коомчулукта билим берүүнүн ролунун кескин өзгөрүшү орто жана жогорку билим берүү уюмдарында билим берүүнү модернизациялоонун маанилүүлүгүн аныктады. «Бүткүл жашоо үчүн билим» («образование на всю жизнь») парадигмасы «Өмүр бою билим алуу» («образование в течение всей жизни») парадигмасына өтүп жатат. Кыргызстандын билим берүүсү чыгармачылык ишмердүүлүккө жөндөмдүү, бардык жаңыланууну кабыл алуучу, таанып билүү, окутуу жана тарбиялоо чөйрөсүндө жогорку мобилдүүлүккө ээ, өсүп келе жаткан жаш муундардын өзүн-өзү жүзөөгө ашыруусуна ыңгай жаратуучу шарттарды түзүп бере ала турган жаңы типтеги мугалимдердин калыптанышын демилгелейт жана колдойт.

Макаланын максаты. Биологияны окутуу процессинде компетенттүүлүккө негизделген окутууну окуучунун универсалдык окутуу аракеттерин калыптандыруу аркылуу анализдөө.

Изилдөөнүн милдеттери. Изилдөөнүн актуалдуулугуна жараша илимий маалыматтарга талдоо жүргүзүү; компетенттүүлүк жагдайды ишке ашырууда предметтик компетенттүүлүктөрдү окуучулардын универсалдык окуу иш-аракеттери менен айкалыштырып калыптандыруу жолдорун изилдөө.

Изилдөөнүн методу. Илимий маалыматтарга таянуу менен талдоо жүргүзүү, педагогикалык процесске байкоо жүргүзүү, эксперттик анализ жасоо методдору колдонулду.

Макаланын мазмуну. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр келечек муунду окутуу жана тарбиялоого жаңы милдеттерди коюп жатат. Башкача айтканда, окутуунун максатын, анын жыйынтыгын, билим берүүнүн методдорун, жетишилген натыйжаны баалоо системасын түп тамы-

рынан бери кайрадан карап чыгууну талап кылууда.

Профессор Н.А. Асипованын эмгегинде «2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясында калктын социалдык жактан өнүгүүсүндө педагогика илиминин приоритеттүү милдеттерине – Мектептеги билим берүүнүн сапатын көтөрүү, мектепте табигый илимдерге, дисциплиналар аралык жана тилдик даярдыкка басым коюлат» деп айтылат [1, 68]. Айрыкча мектептеги табигый билим берүүнүн сапатын көтөрүү эң алдыңкы орунга чыкты.

Азыркы учурда биология табигый билимдердин ичинен лидерлик орунду ээлеп медицинада, гигиенада, фармакологияда, айыл-чарбасында, биотехнологияда, гендик инженерияда ж.б. эң маанилүү роль ойноп жатат. Биологиялык билим ар бир адамдын жаратылышка, коомго, өзүнө-өзү мамиле кылуу маданиятынын өзөгүн түзөт. Ошондой эле, табияттын биологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүп, аны өзүнүн ар тараптуу өнүгүүсүнө пайдаланууда негизги баалуулук катары кызмат кылат.

Биологиялык билим берүүнүн дагы бир артыкчылыгы болуп, биологиялык билим берүүнү элдин турмушуна жакындатуу максатында аймактык өз алдынча шарттардын негизинде улуттук, этномаданий өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен анын түзүлүшүн, мазмунун тактоого багытталгандыгында.

Биологиялык билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгү негизги жана орто мектеп баскычтарында гана камсыз кылынбастан, ал мектепке чейинки жана кенже мектеп баскычтарындагы окуу программалар менен дагы байланышта болушу керек. Ал үчүн мектеп курагындагы балдарды өздөрүнүн байкап үйрөнүүсүнүн негизинде жаратылышка кызыгууга, ал тууралуу билимдин элементтерин өздөштүрүүгө ынтызарлыкка, жаратылышка аярлык менен этият мамиле кылууга тарбиялоо сыяктуу предметтик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү зарыл.

Ал эми **биологиянын предметтик компетенттүүлүктөрү** дегенибиз – бул

негизги компетенттүүлүккө карата жекече компетенттүүлүктөр, алар биологиялык материалдарда билим берүү натыйжаларынын жыйындысы түрүндө аныкталат [2, 4].

Биология предметинин компетенттүүлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

1. Жандуу объекттерди таануу жана баяндап берүү ПК-1;
2. Биологиялык процесстер жана кубулуштарды илимий жактан түшүндүрүү ПК-2;
3. Жаратылыштагы ар түрдүү көрүнүштөрдү, өзгөрүүлөрдү илимий далилдерди пайдалануу менен чечүү ПК-3.

Биология предметин окутууда окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

- Тирүү объектилерди таануу жана сүрөттөп жазуу максатында негизги белгилерин ажыратат;
- Жаратылыш чөйрөсүндө тирүү организмдердин өз ара карым-катыштарын жана байланыштарын табат;
- Бардык тирүү организмдердин жаратылыштын мезгилдик кубулуштарына байкоо жүргүзөт жана жаратылыштын мезгилдик кубулуштарына далилдерди кетире алат.
- Белгилүү кырдаалда биологиялык билимдерди колдонот;
- Биологиялык кубулуштардын илимий далилдүү баяндоосун же түшүндүрмөсүн, жандуу жаратылыштагы өзгөрүүсүнүн болжолдоосун жүргүзөт;
- Илимий далилдүү баяндоолорду, түшүндүрмөлөрдү жана болжолдоолорду тааныйт.
- Коомдо жана жаратылыш чөйрөдө илимдин жана технологиянын жетишкендиктерин колдонуунун натыйжаларына баа берет ж.б.

Демек, азыркы мугалимдин негизги милдети – окуучуларына мектепте окуп

жүргөн учурунда предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу.

Биз изилдөөбүздө биологиянын предметтик компетенттүүлүктөрүн универсалдык окуу аракеттери аркылуу ишке ашырыла тургандыгына анализ жасоону максат кылганбыз. Окуучулардын универсалдык окуу аракеттерин өздөштүрүүсү ар кандай окуу предметтеринин контекстинде ишке ашат жана натыйжа катары жаңы билимдерди, билгичтиктерди жана компетенттүүлүктөрдү өз алдынча ийгиликтүү өздөштүрүү, анын ичинде ассимиляция процессин өз алдынча уюштуруу жөндөмүнүн калыптанышына алып келет, башкача айтканда, окуй билүү жөндөмдүүлүгү өнүгөт.

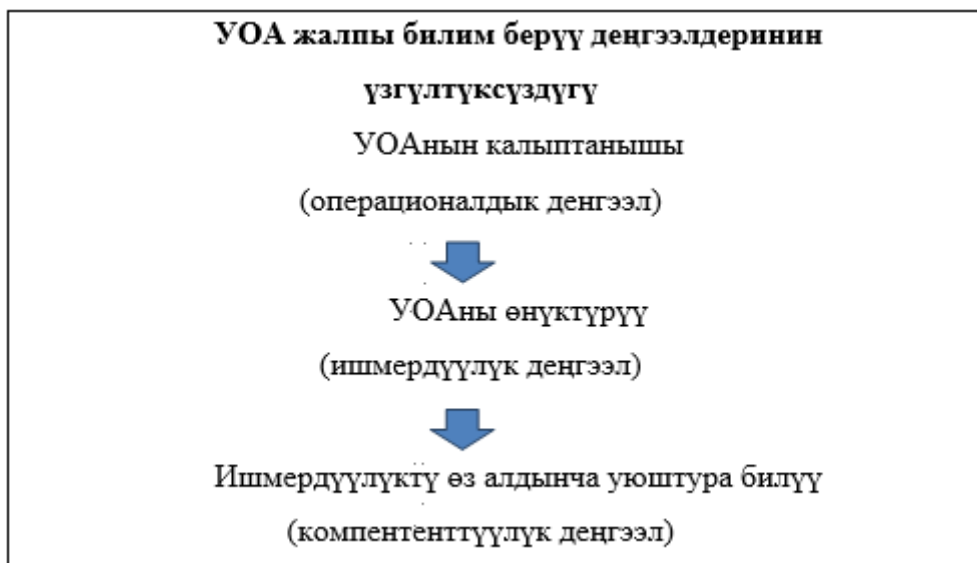
Универсалдуу окуу иш-аракеттери бул – аракеттерди аткаруунун максаттарын, баалуулук-маңыздуулук жана операционалдык мүнөзүн окуучулардын сезимдүү кабыл алуусунун натыйжасында, ар кандай предметтик багыттар боюнча дагы, окуу иш-аракетинин структурасы боюнча дагы кеңири багыттоого мүмкүнчүлүк ачкан жалпыланган аракеттердин ыкмалары [9, 15].

Универсалдык окуу аракети (УОА) Л.С. Выготский [3], А.Н. Леонтьев [4], П.Я. Гальперин [5], Д.Б. Эльконин - В.В. Давыдов [6], Занков Л.В. [7], Асмолов А.Г. [8] ж.б. окутуу теориясынын өзөктүү түшүнүктөрүнүн бири болуп саналат.

УОА калыптандырууда башталгыч, негизги жана орто толук мектепте окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, максатка багыттуулугуна, окуу иш-аракетинин мүнөзүнө жараша айырмаланат. Билим берүүнүн бардык баскычтарында УОА калыптандыруунун эң маанилүү жана алмаштырылгыс шарттарынын бири – бул окуучулардын окуу иш-аракеттерин өнүктүрүүдөгү үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу саналат. Ал төмөнкү схемада [9, 14] чагылдырылган.

Универсалдык окуу аракетинин деңгээлдер боюнча үзгүлтүксүздүгү

1-схема

УОА функциясына төмөнкүлөр кирет:

- Окуучуга билим алуу сыяктуу иш-аракеттерди өз алдынча жүзөгө ашырууга, билим берүү максаттарын коюуга, аларга жетишүү үчүн керектүү каражаттарды жана жолдорду издөөгө жана колдонууга, иш-аракеттердин процессине жана натыйжаларына мониторинг жүргүзүү жана баалоо мүмкүнчүлүгүн берүү;

- Үзгүлтүксүз билим алууга даярдыктын негизинде инсандын гармониялуу өнүгүшү жана анын өзүн-өзү ишке ашыруусу үчүн шарттарды түзүү, бул муктаждык коомдун көп маданияттуулугуна жана жогорку кесиптик мобилдүүлүккө байланыштуу;

- Билимдин, билгичтик жана көндүмдүн ийгиликтүү өздөштүрүлүшүн камсыз кылуу жана каалаган предметтик чөйрөдө компетенттүүлүктү калыптандыруу.

Универсалдык окуу аракети төрткө бөлүнөт: *коммуникативдик, регулятивдик, таанып билүүчүлүк жана инсандык.*

1. Коммуникативдик окуу аракети – акыл жана практикалык аракеттерге ээ болуу менен окуу процессинде окуучулар, мугалимдер ж.б. адамдар менен өз ара максаттуу байланыш алакаларды жарата алуу.

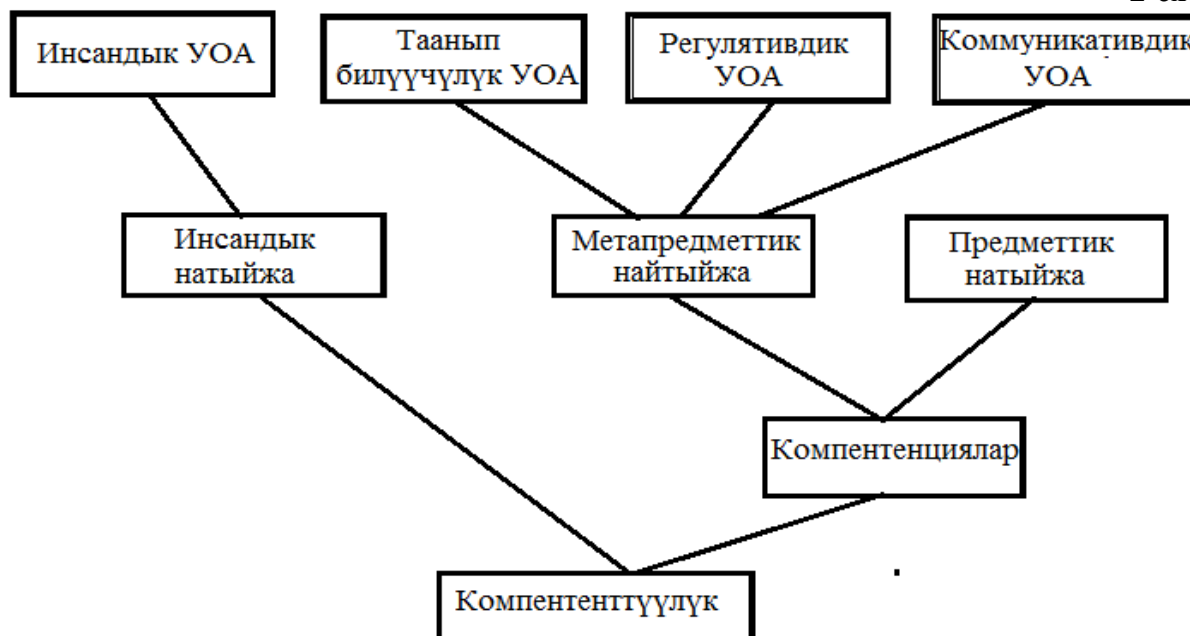
2. Регулятивдик окуу аракети жалпы окуу аракети камсыз кылуучу максаттуулук, пландуулук, прогноздоо, текшерүү, коррекциялоо жана баалоону өз ичине камтыйт.

3. Таанып билүүчүлүк универсалдык окуу аракети жалпы окуу аракети анын ичинде белги – символикалык жана проблеманы таба билүү, аны чечүүнүн аракети логикасын камтыйт.

4. Инсандык окуу аракети: турмуштук, инсандык жана кесиптик өзүн-өзү аныктоо, мазмун пайда кылуучу жана адеп-ахлак этикалык баалоо, инсан аралык мамиле жана социалдык ролуна багыт алууну камтыйт [8, 28-30].

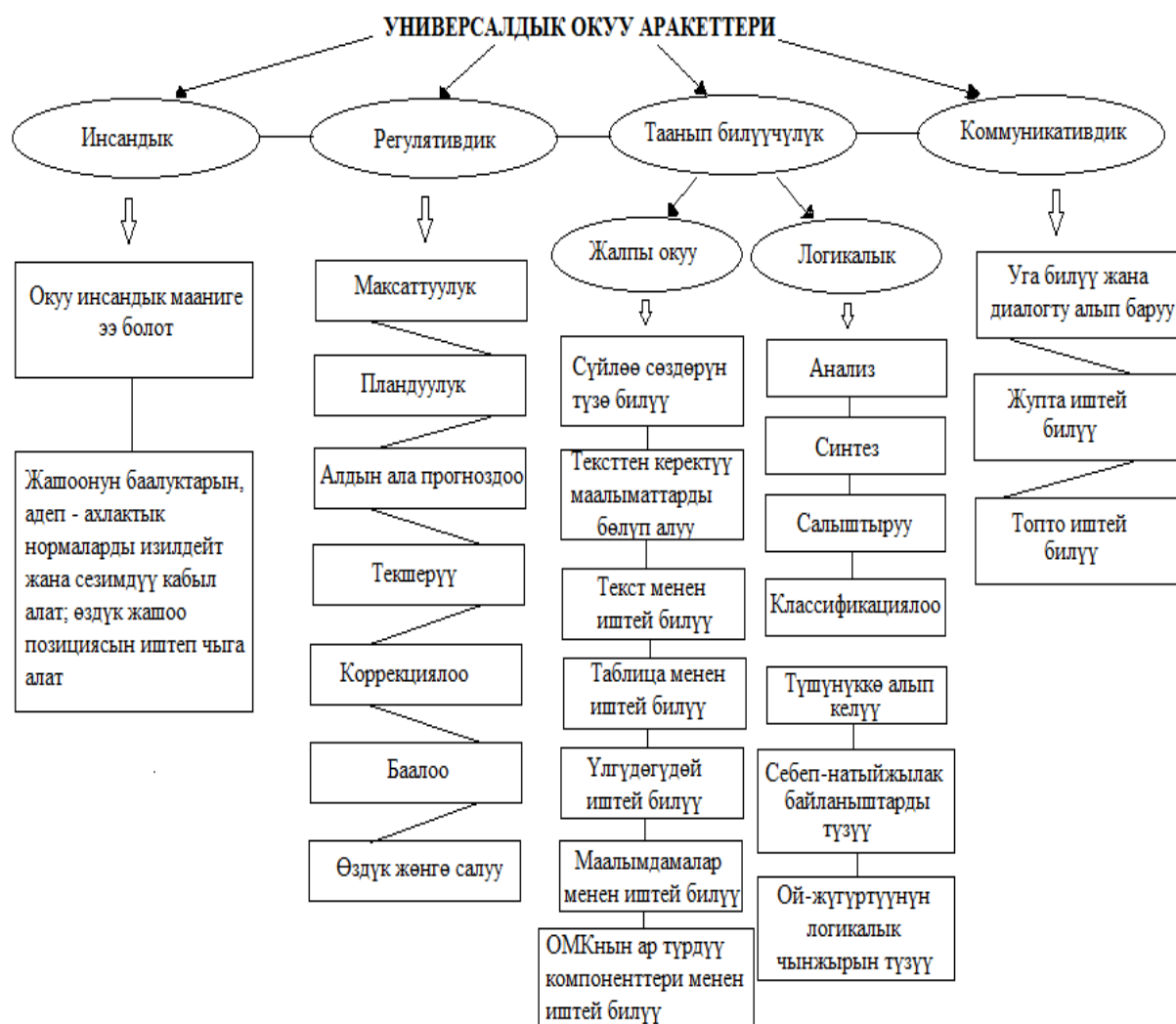
Универсалдык окуу аракетинин компетенциялар жана компетенттүүлүк менен байланышы

2-схема

Жогорудагы 2-схемада [9, 21] көрүнүп тургандай, таанып билүүчүлүк, регулятивдик жана коммуникативдик универсалдык окуу аракеттери компетенцияларды ишке ашырууга, мета жана предметтик натыйжаларга ээ болууга шарт түзөт. Ал эми буларга

инсандык натыйжага алып келүүчү инсандык универсалдык окуу аракети кошулганда компетенттүүлүккө алып чыгат. Универсалдык окуу аракети калыптануучу компетенциялар 3-схемада берилди.

Жогорудагы схемадагы [9, 23] универсалдык окуу аракеттеринин компетенциялары азыркы билим берүү стандартында көргөзүлгөн предметтик компетенциялар менен үндөшүп турат.

Мисалы, «Биология» 7-класс «Жаныбарлар» курсунда «Курт-кумурскалар классы, түзүлүшү жана жашоо тиричилигинин өзгөчөлүктөрү» темасын окутууда универсалдык окуу аракеттеринин (УОА) 4 түрү төмөнкүдөй ыкмалар аркылуу калыптанат. *Коммуникативдик УОА*: оозеки жана жазуу түрүндөгү сөз байлыгын өстүрүү; өз позициясын аргументтүү негиздеп берүү; ар түрдүү пикирлерди көз карашы менен салыштыруу; өз көз карашында бекем туруу, жупта иштей билүү. *Регулятивдик УОА*: сабактын максатын жана милдеттерин

аткаруу мүмкүнчүлүгүнө жараша негиздөө; иш-аракетти пландоо жана жыйынтыгын алдын ала божомолдоо. *Таанып билүүчүлүк УОА*: маалыматтын ар кандай булактары менен иштей билүү; салыштыруу жана жыйынтык чыгаруу; объекттерди жана процесстерди бүтүн нерседен бөлүктөргө карай деген принципте бөлүп кароо, себеп натыйжалык байланыштарды түзүү. *Инсандык УОА*: биологияны окутууда илимий көз карашты, жаратылыштын объекттерин эстетикалык жактан кабылдоого болгон таанып билүүчүлүк кызыгууну өнүктүрүү жана калыптандыруу; алган билимин практикалык ишмердүүлүктө колдоно билүү; жаратылышка аяр мамиле жасоонун зарылдыгын андап сезүү.

УОА калыптандырууда жетектөөчү ролду окуучулар үчүн мазмундуу, продуктивдүү жана кызыктуу окуу тапшырмаларын иштеп чыгуу түзөт.

Бул сабакта мугалим окуучулардын жогоруда айтылган УОА өнүгүшү үчүн төмөнкүдөй тапшырмаларды берсе болот:

1. Курт-кумурскалар классынын өкүлдөрүнүн башка муунак буттуулар менен болгон айырмачылыктарын, окшоштуктарын тапкыла. Бул тапшырманы аткарууда окуучулар жуптарда иштөө аркылуу Венндин диаграммасын толтурушат.

2. Жөргөмүштөр атмосфералык аба менен дем алышат. Эмне үчүн деп ойлойсуң? деген суроого окуучулар жөргөмүштөрдүн түзүлүшүн башка курт-кумурскалар менен салыштырат. Башка курт-кумурскалар трахея менен дем алышса жөргөмүш трахея – өпкө аркылуу дем аларын билишет.

3. Бардык эле кенелер өсүмдүктөргө жана жаныбарларга митечилик кылышабы? Бул тапшырманы аткарууда окуучулар кошумча маалыматтарды ар түрдүү булактардан издешет. Кенелер өсүмдүктөргө жана жаныбарларга гана митечилик кылбастан топуракта дагы жашай тургандыктарын өз алдынча маалыматтардан издеп таап чыгышат.

4. «Курт-кумурскалардын сырткы түзүлүшү» деген практикалык ишти аткарууда окуучулар ар түрдүү курт-кумурскалардын макетин жасашат. Макетти курт кумурскалардын денесинин ар бир бөлүгүн (денесинин 2 же 3 бөлүктөрдөн турушу, буттары, муруттары ж.б.) толук камтып, кунт коюп жасоолору керек. Бул тапшырманы аткарууда объекттерди жана процесстерди бүтүн нерседен бөлүктөргө карай бөлүп кароо принциби, себеп натыйжалык байланыштарды түзө билүү аракеттери ишке ашат. Окуучулар жасаган курт-кумурскалардын макеттери кийинки сабактарда дагы колдонулат.

Демек, окуучу ар бир сабакта алган билимин кийинки сабактарда колдонуу үчүн ага жараша маалымат топтоп, аны өз тайпасында талкуулап, анан пайда болгон маселени өз алдынча чечүүсүндө өзүн-өзү уюштуруу аракеттери ийгиликтүү болушу

зарыл. Биология мугалимдери окуучулардын билимин баалоодо ушуларды эске алышы керек.

Жыйынтык. Ошентип, ар бир биология сабагы натыйжага б.а. окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн, универсалдуу окуу иш-аракеттерин калыптандырууга багытталышы зарыл. Биологиянын билим, билгичтиктерине негизделип предметтик компетенттүүлүктөрдү, универсалдуу окуу иш-аракеттерин калыптандырууга багытталган окуу китептери, мугалимдер үчүн окуу методикалык колдонмолор, ар түрдүү деңгээлдеги биологиялык маселелер жыйнагы, тесттик тапшырмалар практикага киргизилишин мезгил талап кылууда.

Адабияттар:

1. Асипова Н.А. Изилдөөгө алынуучу темалардын проблемалуулугу жана алардын заманбап таалим – тарбия талаптарына туура келиши [Текст] Н.А.Асипова // КББАнын кабарлары. 2021. – №2 (54), – 66-71-бб.
2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарында 5-11-класстары үчүн «Биология» боюнча предметтик стандарт. – Б., 2015. – 115 б.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. [Текст] Л.С. Выготский. Учебник. – М.: Педагогика, 1991. – С. 374.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] // А.Н. Леонтьев. Учебник. – М.: Академия, 2005. – 352 с.
5. Гальперин П.Я. поэтапное формирование умственных действий [Текст] // П.Я. Гальперин. Учеб.пос. – М.: 1971. – 83 с.
6. Эльконин Д.Б., Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. [Текст] Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов. Учеб.пос. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
7. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. [Текст] Л. В. Занков. Книга. – М.: Новая школа, 1990. – С.115.
8. Асмолов А.Г. Как проектировать универсальные учебные действия в основной школе: от действия к мысли.

- [Текст] / А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская [и др.], пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2010. – С. 28-30.
9. Концепция универсальных учебных действий [Электронный ресурс] <https://thepresentation.ru/obrazovanie/kontseptsiya-universalnyh/> / 2016. – 37 с.

Рецензиялаган:

Добаев К.Д.,

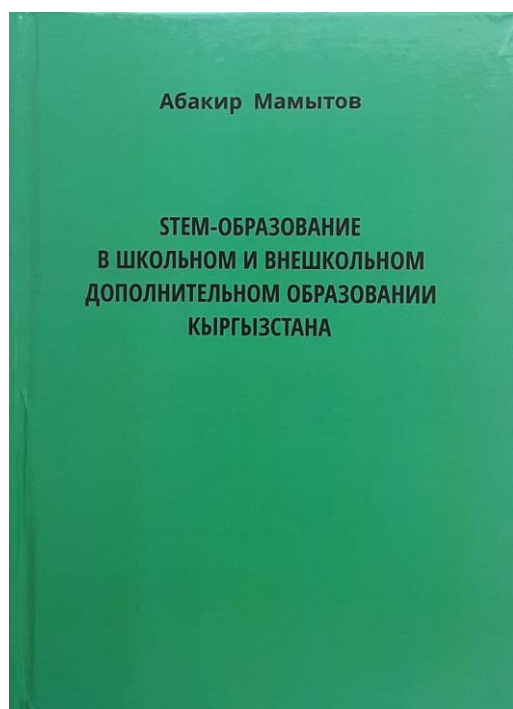
*КББАнын корреспондент мүчөсү,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

ИЛИМИЙ МОНОГРАФИЯЛАР

НАУЧНЫЕ МОНОГРАФИИ

SCIENTIFIC MONOGRAPHS

**РЕЦЕНЗИЯ СИН Е.Е. НА МОНОГРАФИЮ ДОКТОРА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОРА, АКАДЕМИКА КАО, ЗАСЛУЖЕННОГО РАБОТНИКА
ОБРАЗОВАНИЯ АБАКИРА МАМЫТОВИЧА МАМЫТОВА «STEM-ОБРАЗОВАНИЕ
В ШКОЛЬНОМ И ВНЕШКОЛЬНОМ ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ
КЫРГЫЗСТАНА»**

Минуло более четверть века как в образовании почти во всех странах мира в той или иной мере затронул «бум реформирования». За чрезмерным, порой необдуманно «скачками», вызвавшие не однозначные споры и дискуссии, были и поспешные возвращения «назад» к основам, что свидетельствовало о том, что не всегда выбирались правильные решения, и в результате процесс «осовременивания» в образовании не был доведен до конца. На этом фоне необходимость повышения научности содержания и строгости изложения школьных предметов вступила в противоречие с требованиями его доступности и практической направленности.

Книга профессора А.М. Мамытова «STEM-образование в школьном и

внешкольном дополнительном образовании Кыргызстана» отличается от других книг своей широкой аналитикой, учетом реальной ситуации и глубоким значением проблем, имеющих сегодня в среднем образовании.

Проведенный автором общий обзор STEM-образования в различных странах и анализ политики школьного образования в Кыргызстане за последние годы был необходим всем нам для понимания перспективы школьного образования. Ибо сегодня за рутиной «текущих» реформистских работ уменьшается кругозор стратегического мышления.

В первой главе «Обзор политики школьного образования, реализуемой в Кыргызской Республике в 2012-2020 гг.» освещена методология исследования политики школьного образования и анализ Стратегии развития образования в Кыргызской Республике в соответствии с планами действий Правительства Кыргызской Республики.

Весьма ценным является материал, посвященный анализу проекта Стратегии развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы, где автором выявлены основные идеи и ценности в содержании материалов проекта СРО-2040 и насколько перспективна для Кыргызстана заложенные в ней идеи внедрения STEM-образования в школьном и внешкольном образовании [1, с. 98].

Исходя из цели СРО-2040, в котором предусмотрено формирование у учащихся школ творческого и здорового потенциала, свободно адаптирующего и способного изменить нестабильную социально-

экономическую среду путем интеграции ресурсов и возможностей государства и общества, а также модернизации системы управления. При этом, по мнению автора, будут решаться три основные задачи:

1. Обеспечение справедливого, равного доступа к образованию;
2. Обеспечение должного качества предоставляемых обучающимся услуг;
3. Эффективное управление и финансирование системы образования [1, с. 103].

В последние годы новые направления в школьном образовании связаны с внедрением в учебный процесс STEM-образования. Во многих странах проводятся исследования по созданию совершенно новых учебных программ.

Вторая глава посвящена анализу содержания школьного образования, определяется государственным образовательным стандартом, Базисным учебным планом, предметными стандартами, учебными программами и другими документами. Автором выяснено на сколько в этих документах учтены и реализованы основные идеи и подходы STEM-образования и гендерные вопросы как важные элементы в современном школьном образовании.

Трудно не согласиться с выводами профессора А. Мамытова по результатам анализа системы ценностей, ключевых и предметных компетентностей о том, что идеи и компоненты STEM-образования (наука, инженерия, математика, технология и др.), как результата образовательного процесса не предусмотрены или недостаточно четко определены в Государственном стандарте [1, с. 137].

На высоком уровне и на фактическом материале автором осуществлен анализ Базисного учебного плана (БУП) за последние 8 лет (с 2014 учебного года) и показаны как позитивные, так и негативные стороны этой работы. Как один из непосредственных участников разработки Базисного учебного плана полностью согласен с анализом автора, что действующий в школьном образовании учебный план не смог решить проблемы, связанные со снижением

еженедельной учебной нагрузки, сокращения количества предметов, улучшение возможностей вариативного компонента и т.д. Все это не позволило школам своевременно отреагировать на вызовы времени, использовать новую методологию, подходы STEM-образования и преодолеть существующие сегодня низкую эффективность обучения в школах [1, с.158].

Приведенный в книге анализ предметных стандартов и учебных программ по математической, естественно-научной и технической образовательным областям школьного образования в контексте внедрения идей и компонентов STEM-образования [1, с. 158-202] несомненно помогут будущим авторам стандартов и программ избежать те издержки и ошибки, которые были допущены предыдущими авторами. Залогом успешности может служить весьма практичные рекомендации автора по разработке нового Государственного образовательного стандарта и Базисного учебного плана [1, с. 204-205].

Как справедливо заметил профессор А. Мамытов, сегодня степень влияния STEM-образования на сферу образования и педагогическую науку, во многом определяется уровнем использования идей STEM-образования на практике. Зарубежная практика убеждает нас в том, что STEM-образование способно вывести школьное образование на более высокую уровень. А пока удельный вес уроков STEM-технологии в Кыргызстан составляет не более 4-8%, в то время как в Южной Корее – 38%, в Финляндии более 70%.

На сегодня мы наблюдаем более широкие возможности использования идей и подходов STEM-образования в сети профильных школ и в внешкольном дополнительном образовании.

В нынешней ситуации вопрос будущего STEM-образования в Кыргызстане, как и всего школьного образования будет еще долго оставаться проблемным.

Третья глава посвящена вопросам STEM-образования во внешкольном дополнительном образовании, а также деятельности международных доноров и программ в

поддержке и внедрения идей и компонентов STEM-образования в Кыргызской Республике. Успехи и опыт, достигнутые отдельными детскими организациями, как «Национальной детской инженерно-технической академией» [1, с. 226-241] могут служить хорошим примером в развитии STEM-образования в республике.

В результате анализа текущего состояния внешкольного дополнительного образования детей в республике автор приходит к мнению о том, что охват детей дополнительным техническим образованием неудовлетворительный [1, с. 250], а структуру дислокаций детских внешкольных дополнительных организаций в республике – несправедливой [1, с. 251]. В этой ситуации, абсолютно уместно, что в качестве позитивного примера большое внимание уделяется деятельности «Национальной детской инженерно-технической академии» (бывшая РДИТА) [1, с. 226-241].

Опыт работы детской академии «Алтын туйун» действительно заслуживает пристального внимания, а проводимые мероприятия как «Папа, мама, я – техническая семья», математическая олимпиада «Юные Пифагоры в мире техники», научно-техническая олимпиада школьников «Технодром» и другие, имеют высокую познавательную и инженерную направленность. Это единственная детская организация, которая системно, давно и успешно проводит работу по внедрению идей и компонентов STEM-образования в республике.

Проведенное профессором А. Мамытовым аналитическое исследование о STEM-

образовании в школьном и внешкольном дополнительном образовании еще раз убедило педагогическую общественность в важности данного направления. Однако, в реальной практике в работах школ Кыргызской Республики пока еще не нашло своего достойного применения. Это касается как нормативных документов, так и текущих школьных документаций.

В заключении хочется отметить, что многое из ранее незнакомого для широкого круга педагогической общественности впервые приоткрыл автор книги «STEM-образование в школьном и внешкольном дополнительном образовании Кыргызстана», который на мой взгляд характеризуется глубоким погружением в исследуемую проблему. Хорошая теоретическая работа.

К сожалению книг, по которым хотелось бы работать по-новому, выстраивать инновационную траекторию становится все меньше и меньше. Профессор А. Мамытов предлагает именно такую редкую возможность.

Литература:

1. Мамытов А. STEM-образование в школьном и внешкольном дополнительном образовании Кыргызстана. – Б.: Изд. Улуу Тоолор, 2022. – 284 с.
2. Маннгейм К. [Электронный ресурс]. url:u.wikipedia.org/wiki/Маннгейм Карл
3. Смирнов И.П. МЦПК и ремейки профессионального образования // профессиональное образование. – 2014. №5 – С. 43-49.

Рецензент:

Син Е.Е.,

*доктор педагогических наук, профессор,
проректор по учебной работе ММУ*

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын дарегин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырасстоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,5

- бардык талаачалар – 2 см

- мүмкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дарегин (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын структуралык түзүлүшү:

- Киришүү
- Изилдөөнүн максаты
- Изилдөөнүн методу
- Негизги мазмуну
- Корутунду
- Адабияттар тизмеси

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө). Адабияттар тизмесин ГОСТ боюнча түзүү.

Шилтемелердин (цитирование) орун алышы; “КББАнын кабарлары” журналына шилтеме келтирүү.

Макалалар мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеш керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн – акысыз.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – 500 сом,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – 1000 сом,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – 3500 сом.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным в файл и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи статьи;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Межстрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,5
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.

- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому краю).
- Название статьи – заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках

(размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).

Аннотация: на кыргызском, русском и английском языках (Annotation) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском языках (Key words) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- Введение*
- Цель исследования*
- Методы исследования*
- Основное содержание*
- Выводы*
- Список литературы*

Список литературы: на кыргызском и русском языке – 5-15 источников. (Размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы). Составление библиографии в соответствии ГОСТ.

Размещение ссылок (цитирование), ссылка на журнал “Известия КАО”.

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

*Для академиков и член-корреспондентов КАО – **бесплатно.***

*Для сотрудников и аспирантов КАО – **500 сомов.***

*Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – **1000 сомов.***

*Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – **3500 сомов.***

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Мамытов Абакир
Abakir Mamytov

К вопросу о совершенствовании законодательства Кыргызской Республики об образовании.....	3
Билим берүү жөнүндө мыйзамды жакшыртуу маселеси.....	3
On the issue of improving legislation Kyrgyz Republic on education.....	3

Орозбаева Айнура Абдазовна
Orozbayeva Ainura Abdazovna

Компьютердик сабаттуулук – билим берүүнү санариптештирүүнүн негизи.....	11
Компьютерная грамотность – основа цифровизации образования.....	11
Computer literacy is the basis for digitalization of education.....	11

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК
STATE LANGUAGE

Садыров Муратбек Тентиевич
Sadyrov Murat Tentievich

Кыргыз адабий байланыштарынын калыптанышы.....	16
Становление кыргызских литературных связей.....	16
The formation of kyrgyz literary relations.....	16

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

Калдыбаев Салидин Кадыркулович,
Тагаева Дамира Абылкасымовна,
Талипов Алмамбет Тынычбекович

Kaldybaev Salidin Kadyrkulovich,
Tagaeva Damira Abylkasymovna,
Talipov Almambet Tynychbekovich

Орто мектепте геометрия сабактарын маалыматтык технологияларды пайдаланып окутуу.....	24
Применение информационных технологий при обучении геометрии в средней школе.....	24
Application of information technologies in teaching geometry in secondary school.....	24

Орозали кызы Гулкайыр
Orozali kyzy GulKayir

Өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык технологияларынын компоненттери.....	32
--	----

Компоненты педагогической технологии развития творческих возможностей учащихся подросткового возраста.....	32
Components of pedagogical technology for developing creative abilities of teenage students.....	32

Кыштообаева Чолпон Асанкуловна
Kyshtobaeva Cholpon Asankulovna

«Сандык методдор» курсун аралаш окутуунун тажрыйбаларын талдоо.....	37
Анализ опыта смешанного преподавания курса «Численные методы».....	37
Analysis of the experience of the mixed teaching of the course «Numerical methods».....	37

Колдошев Мисирали Колдошевич
Koldoshev Misirali Koldoshevich

Манас менен Орго хандын кармашуу окуясынын тарбиялык сабактары.....	42
Воспитательный аспект события столкновения между войсками Манаса и Орго хана.....	42
The educational aspect of the event of the clash between the troops of Manas and Orgo khan.....	42

Иметова Жаркын Качыбековна
Imetova Zharkyn Kachybekovna

Англис тилин үйрөнүүдөгү айрым маселелер жана аларды чечүүнүн жолдору.....	47
Проблемы изучения английского языка и пути их решения.....	47
Problems of learning english and some ways to solve them.....	47

Жакаева Гульсина Кочкорбаевна,
Иметова Жаркын Качыбековна

Zhakaeva Gulsina Kochkorbaevna,
Imetova Zharkyn Kachybekovna

Онлайн окутууда студенттердин билимин баалоодогу айрым маселелер жана онлайн тестирилөөнүн оң жана терс жактары.....	51
Некоторые вопросы оценки знаний учащихся в онлайн-обучении, плюсы и минусы онлайн тестирования.....	51
Some issues of assessing students' knowledge in online learning, the advantages and disadvantages of online testing.....	51

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна
Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna

Окуучулардын рухий өнүгүшүндө ички (тышкы) гармониянын ролу.....	57
Роль внутренней (внешней) гармонии в духовном развитии учащихся.....	57
The role of internal (external) harmony in the spiritual development of students.....	57

**ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

**Толобекова Зарема Шаршенкуловна,
Абакирова Айгул Рыскуловна**

**Tolobekova Zarema Sharshenkulovna,
Abakirova Aigul Ryskulovna**

Проблемаларды эрте аныктоо жана аларды жоюу
боюнча Кыргыз Республикасындагы иштер: актуалдуулугу, көйгөйлөр жана келечеги.....66
Работа по раннему выявлению проблем и
вмешательству в Кыргызстане: актуальность, проблемы и перспективы.....66
Experience in early detection and early intervention in Kyrgyzstan: relevance, problems and prospects.....66

**Сатыбекова Майрамкул Абдыкуловна
Satybekova Mairamkul Abdykulovna**

Биологияны окутууда негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдү
окуучунун универсалдык окуу аракеттери менен бирге калыптандыруу маселелери.....72
Проблемы формирования ключевых и предметных компетенций при
обучении биологии совместно с универсальной учебной деятельностью школьника.....72
Problems of formation of basic and subject competencies
in teaching biology together with the student's universal learning activities.....72

**ИЛИМИЙ МОНОГРАФИЯЛАР
НАУЧНЫЕ МОНОГРАФИИ
SCIENTIFIC MONOGRAPHS**

Рецензия Син Е.Е. на монографию доктора педагогических наук, профессора,
академика КАО, заслуженного работника образования
Абакира Мамытовича Мамытова «STEM-образование
в школьном и внешкольном дополнительном образовании Кыргызстана».....80

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 200 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368